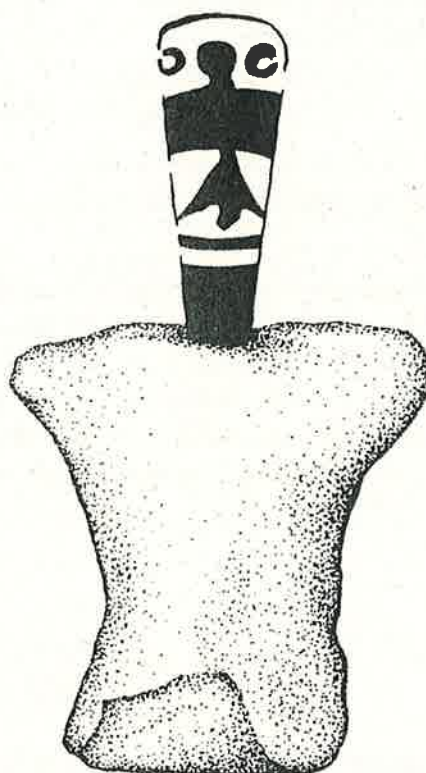
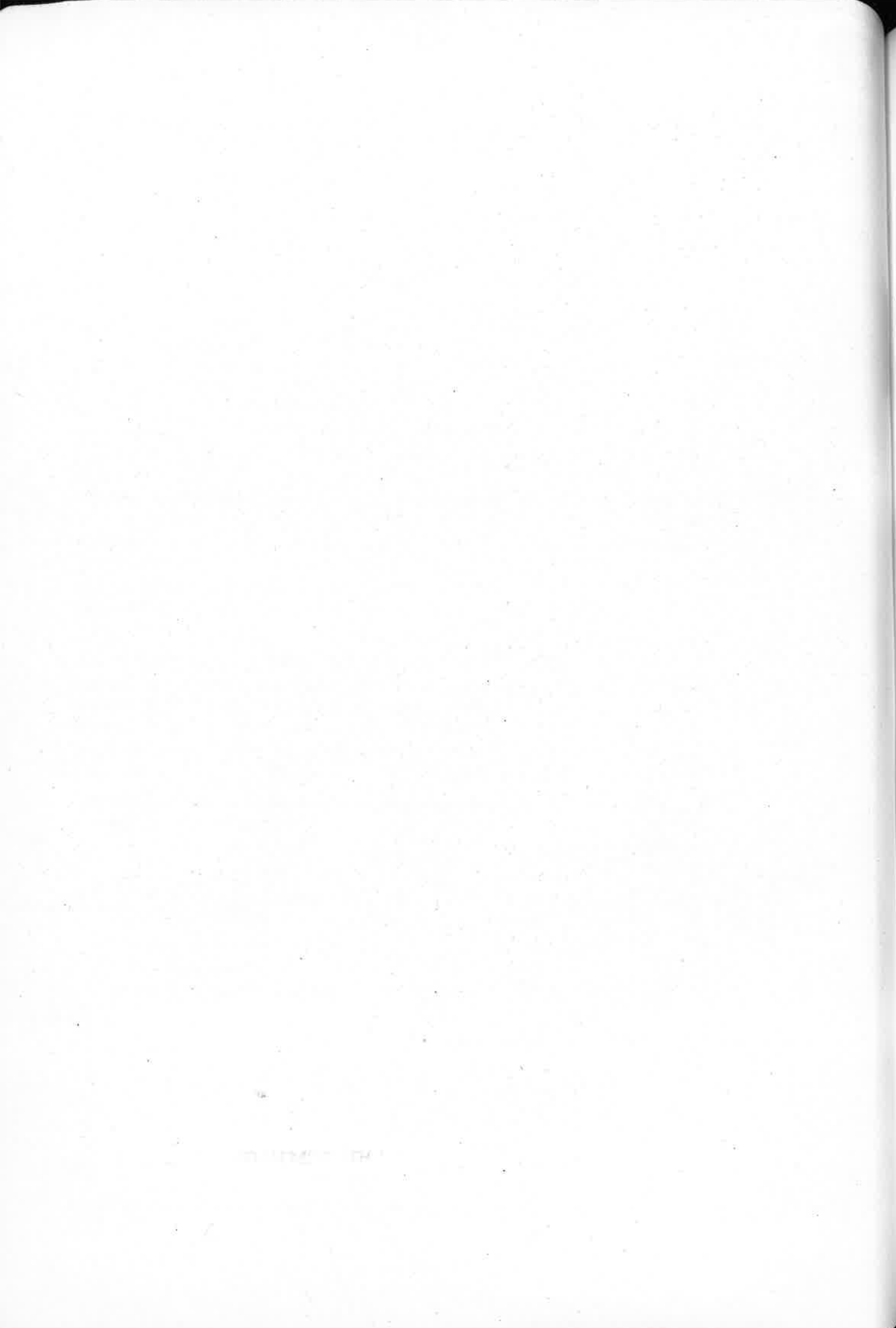

ΓΙΩΡΓΟΣ ΘΑΛΑΣΣΗΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ
ΑΡΧΑΙΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Α ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Μύθος και Πραγματικότητα

Στα παιδικά μας χρόνια οι ιστορίες που ακούμε ή διαβάζουμε συχνά αντλούν τα θέματά τους από τη μυθολογία ή την Ιστορία. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα μερικές φορές να μην μπορούμε, όταν είμαστε παιδιά, να ξεχωρίσουμε τα μυθικά πρόσωπα από τα ιστορικά, όπως συχνά είναι δύσκολο να διακρίνουμε τα γεγονότα που συνέβησαν πραγματικά και ανήκουν στην Ιστορία από εκείνα που δεν συνέβησαν και ανήκουν στη μυθολογία ή τη φαντασία του συγγραφέα. Σε αυτό βέβαια συμβάλλει και η λέξη "ιστορία", που μπορεί να σημαίνει τελείως διαφορετικά πράγματα. Για παράδειγμα, λέμε "θα σου πω μια ιστορία" και εννοούμε πως θα διηγηθούμε ένα παραμύθι, ένα φανταστικό γεγονός ή ένα γεγονός που συνέβη πράγματι. Όταν όμως λέμε πως θα μελετήσουμε την ιστορία των αρχαίων λαών, εννοούμε πως θα αναφερθούμε σε πρόσωπα και γεγονότα του παρελθόντος, τα οποία θεωρούμε σημαντικά για την εξέλιξη της ανθρώπινης κοινωνίας.

Μερικές φορές όμως τα γεγονότα σε ένα βιβλίο παρουσιάζονται με τέτοιο τρόπο, ώστε να γίνεται πολύ δύσκολο να διακρίνουμε τα όρια της πραγματικότητας και της φαντασίας. Αυτό συμβαίνει ιδιαίτερα όταν ο συγγραφέας ενός βιβλίου ή ο αφηγητής μιας ιστορίας χρησιμοποιεί μερικά πραγματικά γεγονότα ανάμεικτα με φανταστικά, έτσι που να μας δίνει την εντύπωση ότι όλα όσα λέει είναι αλήθεια.

Ας δούμε, για παράδειγμα, πώς περιγράφεται σε ένα λογοτεχνικό βιβλίο ο θάνατος του βασιλιά Δαρείου κατά τη διάρκεια του πολέμου με τον Αλέξανδρο:

"Οι Έλληνες τον βρήκανε σ' ένα φαράγγι, παραριγμένον μπροστά στο αμάξι του, με το κορμί γεμάτο πληγές, με την γυχή έτοιμη να σβήσει. Όταν τον ζυγώσανε, ζήτησε νερό. Του φέρανε. Ανασπώθηκε, να πει. Επειτα, στο απελπισμένο βλέμμα του, ζωγραφίστηκε η ευγνωμοσύνη και η ικεσία. Απλώσε το χέρι

του σε μια κίνηση αγάπης και ευχαριστίας, ενώ γιθύριζε το όνομα του Αλέξανδρου. Εγειρε το κεφάλι και ξεγύχνησε."

(Γιώργου Γεραλή, "Ο Μέγας Αλέξανδρος", εκδ. Πεχλιβανίδη Σελ. 114)

Ο συγγραφέας σε αυτό το απόσπασμα κάνει μία ανάμειξη πραγματικότητας και φαντασίας. Ο Αλέξανδρος και ο Δαρείος ήταν πραγματικά πρόσωπα και ο θάνατος του Δαρείου ήταν ένα πραγματικό γεγονός. Οι λεπτομέρειες όμως με τις οποίες περιγράφεται ο θάνατος είναι τελείως φανταστικές, διότι δεν έχουμε αυτόπτες μάρτυρες της σκηνής του θανάτου, για να μας πουν πώς ακριβώς έγινε. Ακόμη όμως και αν υπήρχαν οι μάρτυρες αυτοί και μας έλεγαν πως *"στο απελπισμένο βλέμμα του, ζωγραφίστηκε η ευγνωμοσύνη και η ικεσία"*, δεν θα μπορούσαμε να βασιστούμε σε μια τέτοια μαρτυρία, διότι η μαρτυρία αυτή δεν περιγράφει ένα γεγονός αλλά μια εντύπωση. Ένας άλλος μάρτυρας θα μπορούσε να περιγράψει την ίδια σκηνή λέγοντας *"στο υπερήφανο βλέμμα του ζωγραφίστηκε το μίσος και η περιφρόνηση"*, οπότε κι εμείς θα καταλήγαμε σε διαφορετικό συμπέρασμα σχετικά με τον Αλέξανδρο και το Δαρείο.

Σκοπός του συγγραφέα σε αυτή την περίπτωση είναι να μας οδηγήσει στο συμπέρασμα που θέλει ο ίδιος και για αυτό περιλαμβάνει στην αφήγησή του περιγραφές που δεν έχουν σχέση με την πραγματικότητα. Στην περίπτωση του Δαρείου, ο συγγραφέας θέλει να μας οδηγήσει στο συμπέρασμα πως ο Μέγας Αλέξανδρος ήταν τόσο καλός, που τον αγαπούσε και τον ευγνωμονούσε ακόμη και ο μεγαλύτερος εχθρός του, ο Δαρείος. Ενώ όμως θα έπρεπε ο συγγραφέας να ξεκινάει από τα γεγονότα και να καταλήγει στο συμπέρασμα, κάνει ακριβώς το αντίθετο. Έχει σχηματίσει μόνος του το συμπέρασμά του και κατόπιν δεμελιώνει αυτό το συμπέρασμα με φανταστικές πληροφορίες, τις οποίες παρουσιάζει ως αληθινές.

Σε ένα άλλο βιβλίο για τον Αλέξανδρο συναντάμε και πάλι το ίδιο συμπέρασμα, αλλά μας δίνονται άλλες φανταστικές πληροφορίες που το ενισχύουν. Στο παρακάτω απόσπασμα από το βιβλίο αυτό ο Δαρείος εμφανίζεται να συνομιλεί πριν πεθάνει με την αδελφή του Αλέξανδρου και να της λέει:

"Ας είναι ευλογημένος απ' τους θεούς ο μεγάλος σου αδερφός, είπε, συγκεντρώνοντας όση δύναμη τού 'χε μείνει. Πολύ θα τό 'θελα να σου σφίξω το χέρι και να σου δείξω όλη μου την ευγνωμοσύνη, για την ευγένεια και την καλοσύνη του στους δικούς μου. Μα

*ο θάνατος είναι βαστικός. Ζωντανό δε θα με προλάβει.
Πες του, γενναία μου, πως τον χαιρετώ, σφίγγοντας μ'
όλη μου την καρδιά το δικό σου χέρι."*

(Σοφίας Μαυροειδή-Παπαδάκη " Ο Αλέξανδρος κι η
Γοργόνα", εκδ. Πεχλιβανίδη, σ. 138)

Και μόνο το γεγονός ότι έχουμε δύο διαφορετικές περιγραφές του θανάτου του Δαρείου αποδεικνύει ότι οι περιγραφές αυτές είναι φανταστικές και έχουν σκοπό μόνο να ενισχύσουν τα συμπεράσματα του συγγραφέα και να τα παρουσιάσουν ως αληθινά. Όταν διαβάζουμε, λοιπόν, ένα βιβλίο λογοτεχνικό, θα πρέπει πάντα να έχουμε υπόψη μας ότι πολλές από τις πληροφορίες που μας δίνονται είναι φανταστικές και ότι δεν πρέπει να βασιζόμαστε απόλυτα στα συμπεράσματα που βασίζονται σε αυτές τις πληροφορίες.

Ιστορία και Αποδεικτικά Στοιχεία

Ας υποθέσουμε ότι η αστυνομία συλλαμβάνει δύο νέους άνδρες ως ύποπτους για τη ληστεία μιας τράπεζας. Οι εφημερίδες πιθανόν να δημοσιεύουν εκτενή άρθρα σχετικά με τη ζωή τους, τα παιδικά τους χρόνια, την οικογενειακή τους κατάσταση. Πιθανόν τα άρθρα να συνοδεύονται και από συνεντεύξεις γειτόνων, οι οποίοι να λένε ότι γνωρίζουν τους κατηγορούμενους από χρόνια και ότι δημιουργούσαν συνεχώς προβλήματα, ότι μεδούσαν και δεν φέρνονταν καλά στην οικογένειά τους. Άλλοι πάλι γείτονες μπορεί να έχουν τελείως διαφορετική άποψη και να τους παρουσιάσουν ως πολύ εργατικούς και καλούς οικογενειάρχες, που δεν ενόχλησαν ποτέ κανένα. Όλες αυτές οι πληροφορίες όμως και οι απόψεις είναι τελείως άχρηστες για το δικαστήριο, που πρέπει να αποφασίσει αν οι κατηγορούμενοι είναι αθώοι ή ένοχοι, αν δηλαδή διέπραξαν τη ληστεία ή κατηγορήθηκαν άδικα.

Το δικαστήριο θα βασιστεί σε αποδεικτικά στοιχεία, που θεωρούνται αναμφισβήτητα. Τέτοια στοιχεία, για παράδειγμα, μπορεί να είναι τα δακτυλικά αποτυπώματα που άφησαν, οι καταθέσεις μαρτύρων που τους είδαν την ώρα της ληστείας, τα πολλά χρήματα που βρέθηκαν στο σπίτι τους χωρίς να μπορούν να δικαιολογήσουν την προέλευσή τους. Μόνον αν υπάρξουν τέτοιου είδους αποδεικτικά στοιχεία το δικαστήριο θα τους θεωρήσει ενόχους. Αλλιώς, θα θεωρηθούν αθώοι και η κατηγορία θα αποδειχτεί αβάσιμη.

Όταν μελετάμε την ιστορία μιας εποχής, προσπαθούμε να σκεφτόμαστε όπως τα μέλη ενός δικαστηρίου. Η μελέτη μας πρέπει να βασίζεται μόνο σε αποδεικτικά στοιχεία και δεν πρέπει να παρασυρόμαστε από βιαστικές εντυπώσεις και αυθαίρετα συμπεράσματα. Ο ιστορικός ή ο μελετητής της Ιστορίας γενικότερα μοιάζει με το δικαστή που πρέπει να αποφασίσει σωστά και δίκαια για την αθωότητα ή την ενοχή του κατηγορουμένου, που πρέπει να ελέγχει αν οι πληροφορίες που του δίνονται βασίζονται στην πραγματικότητα ή αποτελούν εντυπώσεις που προκλήθηκαν από τη συμπάθεια ή την αντιπάθεια προς τον κατηγορούμενο.

Τα αποδεικτικά στοιχεία στα οποία βασίζουμε τη γνώση μας της αρχαίας Ιστορίας είναι δύο ειδών: τα αρχαιολογικά ευρήματα και οι γραπτές πληροφορίες που έχουμε από τους αρχαίους συγγραφείς.

Τα Αρχαιολογικά Ευρήματα

Τα αρχαιολογικά ευρήματα αποτελούν τη μοναδική πηγή πληροφοριών για τις παλαιότερες εποχές, πριν οι άνθρωποι αρχίσουν να γράφουν την ιστορία τους ή γενικώς να δίνουν γραπτές πληροφορίες για την εποχή τους.

Όπως είναι φυσικό, τις λιγότερες πληροφορίες έχουμε για τις παλαιότερες εποχές, πριν να επινοήσουν οι άνθρωποι τη γραφή και να δημιουργήσουν μεγάλο πολιτισμό, ώστε να έχουμε πολλά ευρήματα. Συγχρόνως, η ανακάλυψη των αρχαιολογικών ευρημάτων πολύ παλαιών εποχών γίνεται δύσκολη, γιατί η ανασκαφή πρέπει να φτάσει σε πολύ μεγάλο βάθος.

Συχνά ακούμε πως ένα από τα αποτελέσματα της καταστροφής των δασών είναι η διάβρωση του εδάφους και πως χιλιάδες τόνοι χώματος καταλήγουν κάθε χρόνο στη θάλασσα. Αυτό σημαίνει πως, όταν καταστρέφεται το δάσος, αντί η βροχή να πέφτει πρώτα στα φύλλα των δέντρων και να ανακόπτεται η ορμή της, πέφτει κατευθείαν πάνω στο έδαφος, με αποτέλεσμα να παρασύρει το χώμα, που επιπλέον δεν συγκρατείται από τις ρίζες των δέντρων. Το χώμα μεταφέρεται αλλού και βέβαια ένα μέρος του καταλήγει στη θάλασσα. Το φαινόμενο αυτό, που λέγεται "διάβρωση του εδάφους", μπορεί να δημιουργείται περισσότερο όταν καταστρέφονται τα δάση, αλλά γενικώς συμβαίνει πάντα, με αργότερους όμως ρυθμούς. Μια περιοχή πάντως στην οποία έζησε ένα αρχαίος πληθυσμός και η οποία βρίσκεται σε χαμηλό υψόμετρο μπορεί στη διάρκεια των χιλιετιών να καλυφθεί από χώματα σε πολύ μεγάλο ύψος. Οι αρχαιολόγοι

επομένως, για να βρουν ίχνη αυτού του αρχαίου πληθυσμού, πρέπει προηγουμένως να σκάσουν στο ανάλογο βάθος. Συχνά βέβαια στην ίδια περιοχή έζησαν και άλλοι νεότεροι πληθυσμοί, με αποτέλεσμα οι αρχαιολόγοι να βρίσκουν σε διαφορετικά στρώματα ευρήματα άλλων εποχών.

Εκτός όμως από τη διάβρωση του εδάφους και τη μεταφορά του χώματος, μπορούμε να έχουμε και άλλα φυσικά φαινόμενα, όπως εκρήξεις ηφαιστειών ή σεισμούς, που και αυτά συμβάλλουν στην αλλαγή της επιφάνειας της γης και στην επικάλυψη των λειψάνων από παλαιότερες εποχές.

Οι Γραπτές Πληροφορίες

Οι γραπτές πληροφορίες που έχουμε μπορεί να ανήκουν στα αρχαιολογικά ευρήματα, όπως είναι για παράδειγμα μια επιγραφή ή ένας νόμος που χαραχθηκαν σε πέτρα ή μάρμαρο για τη χρήση των ανθρώπων της εποχής. Πολλές όμως πληροφορίες μας προέρχονται από αρχαίους συγγραφείς, οι οποίοι έγραψαν για την εποχή τους ή για παλαιότερες εποχές. Πολύ συχνά οι πληροφορίες που μας δίνουν οι συγγραφείς αυτοί είναι σωστές και συμπίπτουν με τις πληροφορίες που έχουμε από την αρχαιολογική έρευνα. Μερικές φορές όμως τα κείμενα των αρχαίων συγγραφέων βασίζονται σε διηγήσεις παλαιότερων ανθρώπων ή δείχνουν σύγχυση ανάμεσα στο μύθο και την πραγματικότητα και δεν μπορούμε να βασιστούμε στις πληροφορίες που μας δίνουν. Συχνά μάλιστα οι αρχαίοι συγγραφείς αναφέρονται σε γεγονότα προηγούμενων εποχών, με αποτέλεσμα να μην αισθανόμαστε μεγάλη εμπιστοσύνη για τις γνώσεις που μας δίνουν. Για παράδειγμα, δεν έχει διασωθεί κανένα κείμενο για τη ζωή του Μεγάλου Αλεξάνδρου από σύγχρονό του ιστορικό. Οι πληροφορίες που έχουμε για τη ζωή του γράφτηκαν σε διάστημα από διακόσια έως πεντακόσια χρόνια μετά το θάνατό του.

Μύθος και Πραγματικότητα στην Ιστορία της Αθήνας

Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η ιστορική γνώση βασίζεται στα αρχαιολογικά ευρήματα και τις γραπτές μαρτυρίες, κυρίως αυτές που είναι σύγχρονες με την εποχή που εξετάζουμε. Η άποψη όμως αυτή δημιουργήθηκε κυρίως τον περασμένο αιώνα και επιβλήθηκε τελείως τις τελευταίες δεκαετίες. Τις παλαιότερες εποχές δεν γινόταν διάκριση ανάμεσα στον μύθο και την πραγματικότητα και όλες οι αφηγήσεις και οι παραδόσεις γίνονταν αποδεκτές ως αληθινές. Βέβαια, δεν υπήρχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την Ιστορία και αρκούσε μια ερμηνεία που δινόταν για την προέλευση ενός αρχαίου κτίσματος ή αγάλματος.

Για να δούμε την εξέλιξη που υπήρχε στις αντιλήψεις των ανθρώπων σε διαφορετικές εποχές, μπορούμε να πάρουμε ως παράδειγμα τις αρχαιότητες της Αθήνας και κυρίως τα μνημεία της Ακρόπολης, που δεν είχαν καλυφθεί με χώμα. Θα δούμε έτσι πολύ συνοπτικά πώς δημιουργήθηκε σταδιακά το ενδιαφέρον για την Ιστορία και πώς υποχώρησε η πίστη στους μύθους, για να δώσει τη θέση της στην αναζήτηση αποδεικτικών στοιχείων.

Όταν οι Ρωμαίοι κατέκτησαν την Ελλάδα τον 2ο αιώνα π. Χ., έδειξαν μεγάλο ενδιαφέρον για την ελληνική τέχνη, με αποτέλεσμα να μιμηθούν την αρχιτεκτονική των Ελλήνων και να κατασκευάσουν πιστά αντίγραφα των αγαλμάτων τους. Μερικά μάλιστα αγάλματα των αρχαίων Ελλήνων τα ξέρουμε μόνο μέσω των ρωμαϊκών αντιγράφων τους. Ο δαυμασμός γενικώς της ρωμαϊκής εποχής προς την ελληνική τέχνη ήταν τόσο μεγάλος, που οδήγησε έναν Έλληνα από την Μ. Ασία, τον Πausανία (2ο αι. μ. Χ.), να καταγράψει και να περιγράψει τα μνημεία της Ελλάδας. Βέβαια, και ο Πausανίας βασίζεται σε μύθους πολλές ερμηνείες του, αλλά πάντως το έργο του χρησιμοποιήθηκε από τους νεότερους αρχαιολόγους ως οδηγός για τις ανασκαφές τους.

Μετά τους Ρωμαίους, στους χριστιανικούς χρόνους, χάθηκε κάθε ενδιαφέρον για την ελληνική τέχνη, γιατί εθεωρείτο ειδωλολατρική. Εγιναν μάλιστα και μεγάλες καταστροφές αρχαίων αγαλμάτων από φανατικούς χριστιανούς. Γενικώς, μπορούμε να πούμε ότι κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα δεν υπήρχε κανένα ενδιαφέρον για τις αρχαιότητες σε ολόκληρη την Ευρώπη και, για να περιοριστούμε στα μνημεία της Αθήνας, θα πρέπει να ξέρουμε ότι τη βυζαντινή εποχή ο Παρθενώνας είχε μεταβληθεί σε χριστιανικό ναό της Παναγίας.

Αργότερα, στη Φραγκοκρατία, ο Παρθενώνας λειτουργούσε ως καθολικός ναός και κατόπιν στην Τουρκοκρατία, όπως ήταν φυσικό, μετατράπηκε σε τζαμί. Πάντως οι Τούρκοι σεβάστηκαν γενικώς τα αρχαία μνη-

μεία. Η μεγαλύτερη καταστροφή που κυρίως επέφεραν ήταν ο ακρωτηριασμός των αγαλμάτων, επειδή πίστευαν ότι στα αγάλματα ζούσαν δαιμόνια και πως, αν έσπαζαν τη μύτη ή το αυτί του αγάλματος, εξανάγκαζαν τα δαιμόνια να βγουν και να εγκαταλείψουν το άγαλμα. Παράλληλα, εκείνη την εποχή χρησιμοποιούσαν το μάρμαρο για να το μετατρέψουν σε ασβέστη, υλικό τελείως απαραίτητο για το κτίσιμο κτιρίων. Βέβαια, μόνο κομμάτια από μάρμαρο επιτρεπόταν να χρησιμοποιούν και τέτοια υπήρχαν πολλά, αν υπολογίσει κανείς τα δραύσματα που υπήρχαν από τις καταστροφές των αρχαίων ναών και των αγαλμάτων στη διάρκεια των αιώνων. Κάποτε όμως ο Τούρκος διοικητής των Αθηνών χρησιμοποίησε έναν κίονα από το ναό του Ολυμπίου Διός για να κατασκευάσει ασβέστη, με αποτέλεσμα να τιμωρηθεί από τον σουλτάνο και να χάσει τη θέση του.

Η γνώση πάντως των ανθρώπων έως τον 18ο αιώνα γύρω από τις αρχαιότητες ήταν πολύ μικρή και το ενδιαφέρον τους περιοριζόταν σε μύθους και παραδόσεις. Είναι χαρακτηριστικό το ότι στο τέλος του 16ου αιώνα ένας καθηγητής του Πανεπιστημίου της Τυβίγγης (ο Martin Krauss, κατόπιν γνωστός ως Κρούσιος) έγραψε σε λόγιους στην Κωνσταντινούπολη και στην Ελλάδα και ρωτούσε αν υπήρχε η "πόλις των Αθηνών". Στις απαντήσεις που έλαβε τον διαβεβαίωναν πως υπήρχε αυτή η πόλη με 12.000 κατοίκους και πως στην Ακρόπολη υπήρχε ο ναός ο αφιερωμένος στον άγνωστο θεό. Ο Παρδενώνας λοιπόν δεν αναγνωριζόταν την εποχή εκείνη ως ναός της Αθηνάς.

Τον επόμενο αιώνα (17ο) ένας Τούρκος περιηγητής (ο Evliya Tchelebi), που περιόδευσε όλη την Ευρώπη και έγραψε τις εντυπώσεις του σε δέκα τόμους, αφιέρωσε και έναν ογκώδη τόμο στην Ελλάδα. Γράφει λοιπόν σχετικά με την Αθήνα ότι την έκτισε ο σοφός Σολομών, ο οποίος έφτασε στην Αττική εναερίως. Την ίδια εποχή Ευρωπαίοι περιηγητές υποστήριζαν πως ο ναός του Ολυμπίου Διός (περισσότερο γνωστός σήμερα ως "Στύλοι του Ολυμπίου Διός") ήταν παλάτι του Αδριανού ή του Θησέα, κτισμένο πάνω σε μια βάση από 120 ή 366 κίονες.

Στο τέλος του 17ου αιώνα έγινε η μεγαλύτερη καταστροφή του Παρδενώνα. Οι Βενετοί πολιορκήσαν την Αθήνα και βομβάρδισαν την Ακρόπολη, με αποτέλεσμα ο μέχρι τότε καλά διατηρούμενος Παρδενώνας να μεταβληθεί σε ερείπιο, γεγονός που δείχνει την παντελή έλλειψη σεβασμού που υπήρχε προς τα αρχαία μνημεία. Ο στρατηγός των Βενετών (ο Morosini) συνέχισε την καταστροφή προσπαθώντας να αφαιρέσει τα άλογα της Αθηνάς από το δυτικό αέτωμα για να τα μεταφέρει στη Βενετία. Σκέφτηκε πιθανόν ότι έπρεπε να μιμηθεί τους πρόγονούς του, που μετέφεραν τα χάλκινα άλογα από τον ιππόδρομο της Κωνσταντινούπολης. Ο σκοπός του στρατηγού πάντως δεν ήταν αρχαιολατρικός, αλλά μάλλον

ήθελε τα άλογα για λόγους διακοσμητικούς. Το αποτέλεσμα όμως τελικά ήταν ότι τα άλογα έπεσαν στην προσπάθεια να τα αποκολλήσουν από το αέτωμα και έσπασαν.

Το Ενδιαφέρον της Δύσης

Μετά το 1750 το ενδιαφέρον της δυτικής Ευρώπης για τις αρχαιότητες μεγαλώνει. Θα πρέπει όμως να δούμε αυτό το ενδιαφέρον σε σχέση με το αποικιακό πνεύμα που επικρατούσε εκείνη την εποχή. Οι χώρες της Ευρώπης δεν ενδιαφέρονταν πια μόνο να κατακτήσουν περιοχές του Νότου και της Ανατολής, αλλά άρχισαν να μελετούν και τον πολιτισμό τους. Μελετώντας τον πολιτισμό μιας κατακτημένης περιοχής, οι Ευρωπαίοι εμφανίζονταν ως ανώτεροι από τους ντόπιους, οι οποίοι συνήθως βρίσκονταν σε εξαθλιωμένη κατάσταση και, όπως ήταν φυσικό, δεν μπορούσαν να ενδιαφέρονται για τις αρχαιότητές τους. Η αδυναμία των ντόπιων πληθυσμών να μελετήσουν την ιστορία τους και τις αρχαιότητές τους οδηγούσε τους δυτικούς κατακτητές στο συμπέρασμα πως οι υπόδουλοι λαοί ήταν εκφυλισμένοι και ανάξιοι των προγόνων τους και άρα δικαίως τους κατέκτησαν. Επιπλέον, μελετώντας το παρελθόν ενός λαού δεικνύονταν αυτό το πνεύμα ανωτερότητας, διότι γνώριζαν αυτόν τον λαό καλύτερα από ό,τι ο ίδιος ο λαός γνώριζε τον εαυτό του.

Στην περίπτωση της Ελλάδας όμως τα πράγματα ήταν πιο πολύπλοκα από ό,τι, για παράδειγμα, στην περίπτωση της Αιγύπτου. Οι δυτικοί Ευρωπαίοι βάσιζαν τον πολιτισμό τους στον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό, τα κείμενα του οποίου είχαν αρχίσει να μελετούν λίγους αιώνες νωρίτερα, και ήθελαν να εμφανίζονται οι ίδιοι ως συνεχιστές του. Άρα αναγνώριζαν στον εαυτό τους το δικαίωμα να μελετήσουν και να "προστατέγουν" τα μνημεία των αρχαίων Ελλήνων.

Εκείνη την εποχή άρχισαν να ιδρύονται τα πρώτα μουσεία στις μεγάλες πόλεις της Ευρώπης. Το 1759 ιδρύθηκε το Βρετανικό Μουσείο στο Λονδίνο και μεταξύ των εκθεμάτων του ήταν τα αγάλματα από το ναό του Επικουρείου Απόλλωνα στις Βάσσειες και μια συλλογή από αγγεία.

Παρακινημένος από αυτό το πνεύμα, έρχεται στην Ελλάδα ένας καθηγητής της Οξφόρδης, ο Richard Chandler, με σκοπό να μελετήσει από κοντά τις αρχαιότητες. Ο Chandler ήταν ο πρώτος που προσδιόρισε, για πρώτη φορά σωστά, τον χώρο της Πνύκας στην Αθήνα, το Ωδείο Ηρώδου του Αττικού και το θέατρο του Διονύσου. Μαζί του είχε και έναν ζωγράφο, ο οποίος ζωγράφισε τα κτίρια της Ακρόπολης, καθώς και πολλά ανάγλυ-

φα και επιγραφές. Η άδεια που τους δόθηκε από τον Τούρκο διοικητή για να επισκεφθούν την Ακρόπολη προϋπέθετε πολύ μεγάλη δωροδοκία, γιατί ο βράχος της Ακρόπολης χρησιμοποιόταν ως φρούριο από τους Τούρκους. Μέσα στον αρχαιολογικό χώρο υπήρχαν πάρα πολλά σπίτια, τα οποία στο κτίσιμό τους ενσωμάτωναν και τα αρχαία μνημεία. Στο κέντρο του Παρθενώνα ήταν κτισμένο ένα τζαμί. Αυτή ακριβώς η κατάσταση δυσχέραινε σε πολύ μεγάλο βαθμό τη μελέτη των μνημείων και ήταν πολύ δύσκολη η ταύτισή τους με τα μνημεία που περιέγραφαν οι αρχαίοι συγγραφείς. Η δωροδοκία πάντως που προσέφερε ο Chandler ήταν τόση, ώστε να του επιτραπεί να πάρει μαζί του και δύο επιγραφές.

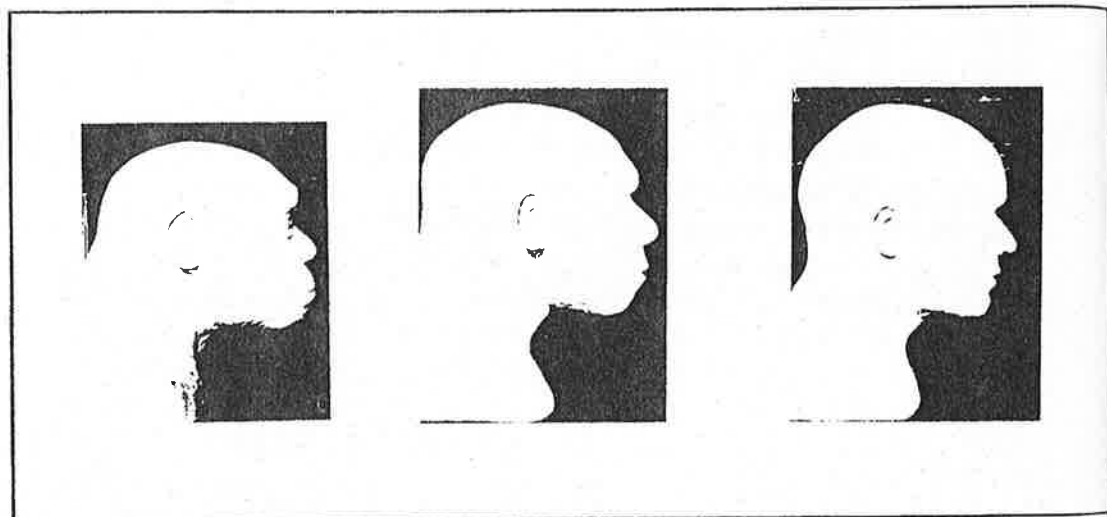
Λίγα χρόνια μετά, με ανάλογη δωροδοκία, δόθηκε άδεια στον πρέσβη της Γαλλίας να πάρει μερικά γλυπτά για τη συλλογή του, πράγμα το οποίο δημιούργησε ανάλογη διάθεση κατόπιν και στον πρέσβη της Αγγλίας, τον λόρδο Elgin. Σύμφωνα με μία άποψη, ο Elgin δεν είχε κανένα αρχαιολογικό ενδιαφέρον, αλλά απλώς ακολουθούσε οδηγίες του αρχιτέκτονα του, ο οποίος του ζήτησε να πάρει έναν καλλιτέχνη μαζί του για να αντιγράψει μερικά από τα γλυπτά, ώστε να διακοσμήσει με αυτά την έπαυλη που του έκτιζε. Ο Elgin κατόρθωσε να εξασφαλίσει φερμάνι (διαταγή) του σουλτάνου, που να του επιτρέπει την αντιγραφή των γλυπτών, αλλά στη συνέχεια σκέφτηκε να πάρει μαζί του τα πρωτότυπα, οπότε με κατάλληλη δωροδοκία δόθηκε ανάλογη ερμηνεία στο φερμάνι. Πάντως, θα πρέπει να πούμε πως, αν τα κίνητρα του Elgin ήταν αρχαιολογικά, θα έδειχνε μεγαλύτερο σεβασμό προς τα γλυπτά. Η έλλειψη σεβασμού γίνεται εμφανής από το γεγονός ότι τα περισσότερα γλυπτά έπεσαν και έσπασαν στην προσπάθεια αποκόλλησής τους από τα μνημεία. Κατόπιν, όσα δεωρήθηκαν αξιόλογα φορτώθηκαν το 1801 σε ένα πλοίο, το οποίο βυθίστηκε, ίσως λόγω του υπέρβαρου φορτίου, κοντά στα Κύθηρα. Τα γλυπτά στη συνέχεια ανασύρθηκαν από το βυθό από Συμιακούς σφουγγαράδες, φορτώθηκαν σε άλλο πλοίο και οδηγήθηκαν στην Αγγλία. Τελικά ο Elgin πούλησε τα γλυπτά στην αγγλική κυβέρνηση το 1816, ισχυριζόμενος ότι, παρ' όλο που το αρχικό του σχέδιο ήταν να πάρει αντίγραφα των γλυπτών, τελικώς αποφάσισε να πάρει τα πρωτότυπα, για να τα διασώσει από ένα λαό που δεν τα σεβόταν.

Αν και οι ισχυρισμοί του Elgin περί σεβασμού είναι τελείως ανειλικρινείς, διότι οι μεγάλες καταστροφές της Ακρόπολης οφείλονταν σε Δυτικοευρωπαίους, θα πρέπει να πούμε ότι εκείνη την εποχή δεν επικρατούσαν οι ίδιες απόψεις σχετικά με τα αρχαία μνημεία που επικρατούν και σήμερα. Τα αρχαία μνημεία δεν είχαν χαρακτήρα μουσειακό, έννοια άγνωστη στην Ελλάδα εκείνης της εποχής, αλλά η χρήση τους καθοριζόταν από τις κοινωνικές ανάγκες της εποχής. Για παράδειγμα, θα μπορού-

σαμε να πούμε ότι όταν ο βασιλιάς Οδων έφτασε στην Αθήνα, που μόλις είχε γίνει πρωτεύουσα του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, η δοξολογία εγύλη στο ναό του Ηφαίστου, στο Θησείο, που είχε μεταβληθεί σε ναό του Αγίου Γεωργίου. Επίσης, μια πρόταση για τα ανάκτορα του Οδωνα προέβλεπε να κτισθούν στην Ακρόπολη. Ευτυχώς η πρόταση αυτή δεν υλοποιήθηκε, χάρη στη μεσολάβηση ενός βαυαρού αρχαιολόγου (του Ludwig Ross), ο οποίος ανέλαβε και τις πρώτες εργασίες για τον καθαρισμό και την αναστήλωση των μνημείων της Ακρόπολης, εργασία που ολοκληρώθηκε τον επόμενο αιώνα.

Οι Αρχαιολογικές Ερευνες

Χαρακτηριστικό φαινόμενο του απελευθερωμένου κράτους ήταν η προσπάθεια να απαλλαγεί από κάθε μνήμη των κατακτητών του παρελθόντος. Το γεγονός ότι οι δυτικοί κατηγορήσαν τους Έλληνες ότι δεν

Η εξέλιξη στο κρανίο του ανθρώπου τα τελευταία 600.000 χρόνια

ήταν οι συνεχιστές του αρχαίου ελληνικού λαού και πολιτισμού, ανάγκασε τους Αθηναίους να επιδείξουν υπερβάλλοντα ζήλο στο να αποδείξουν τις κατηγορίες αβάσιμες. Το αποτέλεσμα ήταν να δοθεί σημασία μόνο στην αρχαία ιστορία και στα αρχαία μνημεία και να καταστραφεί οπδήποτε υπήρχε στην ενδιάμεση περίοδο από το ένδοξο παρελθόν ως τη δημιουργία του σύγχρονου κράτους.

Όλα τα τουρκικά κτίρια που υπήρχαν στην Ακρόπολη και γύρω από αυτήν γκρεμίστηκαν χωρίς καν να καταγραφούν ή να περιγραφούν. Τα ελληνικά κτίρια, πολλά από τα οποία ήταν κτισμένα τη βυζαντινή ή τη μεταβυζαντινή περίοδο, θεωρήθηκαν απαλλοτριωτέα σε ποσοστό 70%, διότι εμπόδιζαν τις ανασκαφές. Κάποιος σεβασμός υπήρξε προς τα ρωμαϊκά μνημεία αλλά όχι ανάλογος προς αυτόν που υπήρξε προς τα αρχαία ελληνικά. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ότι από ένα ψηφιδωτό δάπεδο της ρωμαϊκής εποχής, που βρέθηκε στον Βασιλικό Κήπο (σημερινό Εθνικό Κήπο), διατηρήθηκε μόνο ένα μικρό μέρος και καταστράφηκαν τα υπόλοιπα 150 τετραγωνικά.

Η σημερινή άποψη, που θεωρεί όλες τις περιόδους της Ιστορίας ισότιμες από πλευράς μελέτης και επιστημονικού ενδιαφέροντος, δεν υπήρχε τα παλαιότερα χρόνια, με αποτέλεσμα να καταστραφούν πολλά μνημεία κυρίως της μεσαιωνικής και νεότερης ιστορίας της Αθήνας. Όσο προχωρούσαν οι ανασκαφές και οι αναστηλώσεις των αρχαίων μνημείων τόσο προχωρούσαν και οι καταστροφές των μεταγενεστέρων αποδεικτικών στοιχείων της ελληνικής ιστορίας.

Η γνώση μας πάντως γύρω από την αρχαία Αθήνα άρχισε να ολοκληρώνεται με τις ανασκαφές στην αρχαία Αγορά, στους πρόποδες του λόφου της Ακρόπολης. Για τις ανάγκες των ανασκαφών απαλλοτριώθηκε μια ολόκληρη συνοικία με 365 σπίτια, τα οποία γκρεμίστηκαν, και ανάμεσα στα οικοδομικά τους υλικά βρέθηκαν πολλά κομμάτια από τα γλυπτά του Παρθενώνα. Η ανασκαφή έφτασε σε βάθος 5 μέτρων και έως το τέλος του 1939 μεταφέρθηκαν, κυρίως με κάρα που έσερναν άλογα, 246.000 τόνοι χώματος. Κατά διαστήματα εργάζονταν 150 έως 300 άνθρωποι. Μία μεγάλη δυσκολία ήταν ότι αποκαλύπτονταν λείψανα όχι μόνο της κλασικής Αθήνας αλλά και παλαιότερα και μεταγενέστερα και έπρεπε να γίνει η διάκριση των περιόδων. Μεταξύ των ευρημάτων συγκαταλέγονται και περίπου 70.000 νομίσματα και 5.000 επιγραφές, που συνέβαλαν αποτελεσματικά στη γνώση της αρχαίας ιστορίας. Μεταξύ των επιστημόνων που εργάστηκαν στις ανασκαφές ήταν και ένας χημικός, η έρευνα του οποίου απέδειξε ότι μια μικρή πλάκα του 4ου π. Χ. αιώνα ήταν φτιαγμένη από μευδάργυρο (τσίγκο), υλικό που μέχρι τότε θεωρούσαν ότι ήταν άγνωστο στους αρχαίους Έλληνες. Επίσης, η χημική ανάλυση έδειξε πως ένα μαύρο υλικό, που είχε χρησιμοποιηθεί για τη στεγανοποίηση πήλινων αγγείων, ήταν μαστίχα χιώτικη. Και εφόσον η μαστίχα είναι διαλυτή στο λάδι αλλά δεν διαλύεται στο αλκοόλ, αυτό αποδεικνύει ότι τα δοχεία χρσίσμευαν για την αποθήκευση κρασιού.

Οι ανασκαφές στην αρχαία Αγορά ολοκληρώθηκαν το 1960 και μαζί με αυτές διευρύνθηκε και η γνώση μας της αρχαίας Αθήνας, βασισμένη σε αποδεικτικά στοιχεία και όχι σε μύθους και παραδόσεις.

2. ΟΙ ΠΡΩΤΟΓΟ- ΝΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ

Το ερώτημα της δημιουργίας απασχολούσε πάντοτε όλους τους ανθρώπους. Η ηλικία του πλανήτη μας και η προέλευση του ανθρώπου αποτελούσαν πάντοτε τα βασικά ερωτήματα που έθετε ο άνθρωπος. Η σύγχρονη έρευνα έχει αποδείξει ότι πρόγονοι του σημερινού ανθρώπου είναι οι μεγαλόσωμοι πίθηκοι, οι οποίοι άρχισαν να αναπτύσσονται μετά την εξαφάνιση των δεινοσαύρων, περίπου πριν από 60 εκατομμύρια χρόνια.

Πολύ αργότερα, περίπου πριν από 25 εκατομμύρια χρόνια, ορισμένα είδη πιθήκων σταμάτησαν να ζουν πάνω σε δένδρα και άρχισαν να περπατούν στα δύο πόδια. Τα μπροστινά πόδια έμειναν ελεύθερα, με αποτέλεσμα να χρησιμοποιούνται για εργασίες και σταδιακά να εξελιχθούν σε χέρια. Ο πίθηκος τώρα πια είναι πολύ κοντά στον άνθρωπο και αρχίζει να χρησιμοποιεί εργαλεία, να καλύπτει το σώμα του με δέρματα για να προστατευθεί από το κρύο, και γενικώς να προσαρμόζεται στις ανάγκες του περιβάλλοντός του, αναπτύσσοντας συνεχώς νέες ικανότητες. Κρανίο αυτού του τύπου ανθρώπου έχει ανακαλυφθεί από τους αρχαιολόγους στην περιοχή της Κένυας. Οι επιστήμονες υπολόγισαν ότι ο άνθρωπος στον οποίο ανήκε το κρανίο έζησε περίπου πριν από 3.000.000 χρόνια. Το κρανίο εκτίθεται στο μουσείο της Κένυας και στον κατάλογο του μουσείου έχει τον αριθμό 1470. Ο αριθμός αυτός χαρακτηρίζει πλέον τον άνθρωπο της εποχής αυτής και έμεινε γνωστός ως ο **"άνθρωπος 1470"**.

Σημαντικά νεότερος από τον 1470 είναι ο **"άνθρωπος του Πεκίνου"**, ο οποίος ονομάστηκε έτσι επειδή το κρανίο του ανακαλύφθηκε κοντά στο Πεκίνο. Ο άνθρωπος αυτός, που υπολογίζεται ότι έζησε πριν από 400.000 χρόνια περίπου, ήταν σε θέση να κυνηγάει, να συλλέγει καρπούς, να χρησιμοποιεί τη φωτιά και να κατασκευάζει τελειότερα εργαλεία από αυτά του 1470. Σε αυτό το στάδιο πιθανόν ο άνθρωπος να έμαθε να τρώει μαγειρεμένα την τροφή του, με αποτέλεσμα να προσαρμοσθεί στη μαλακότερη τροφή και να αρχίσει να αποκτά μικρότερα σαγόνια και δόντια.

Χαρακτηριστικός τύπος ανθρώπου στη σειρά της εξέλιξης είναι ο **"homo sapiens"**, που έζησε περίπου πριν από 250.000 χρόνια. Το όνομά του στα λατινικά σημαίνει **"σοφός άνθρωπος"**, αλλά αυτό δεν πρέπει να μας οδηγήσει στο συμπέρασμα πως πράγματι ήταν σοφός. Το όνομά του απλώς σημαίνει πως η διαφορά του από τον πίθηκο ήταν πλέον μεγάλη, αλλά βέβαια ήταν και αρκετά μεγάλη από τον σημερινό άνθρωπο.

Σε νεότερο τύπο ανθρώπου ανήκει το κρανίο που βρέθηκε κοντά στον ποταμό Neander της Γερμανίας. Ο άνθρωπος αυτός, που πήρε το όνομά

του από τον ποταμό και λέγεται "άνθρωπος του Νεάντερνταλ", εξακολουθεί να έχει μεγάλο σαγόκι και μεγάλα δόντια αλλά συγχρόνως έχει πολύ μεγάλο εγκέφαλο. Μπορεί και κατασκευάζει πολύ καλά λίθινα εργαλεία και δάβει τους νεκρούς. Μέσα στους τάφους συχνά τοποθετεί δίπλα στους νεκρούς εργαλεία και τρόφιμα, πράγμα το οποίο δείχνει πίστη σε ζωή μετά τον θάνατο. Ο άνθρωπος του Νεάντερνταλ έζησε έως πριν από 35.000 χρόνια. Στη θέση του εμφανίσθηκε ένας νέος τύπος ανθρώπου ο "homo sapiens sapiens", δηλαδή "σοφός σοφός άνθρωπος", ο οποίος πλέον μοιάζει με τον σημερινό άνθρωπο. Ο άνθρωπος αυτός ζει σε κοινωνίες και εργάζεται ομαδικά. Χρησιμοποιεί και εξελίσσει συνεχώς τον λόγο, κατασκευάζει εργαλεία από πέτρα, κόκκαλα και ξύλο. Καλύπτει το σώμα του με δέρματα ραμμένα και χρησιμοποιεί κοσμήματα από όστρακα και χάντρες από πηλό.

Η Λίθινη Εποχή

Η λίθινη εποχή καλύπτει μια περίοδο πολλών χιλιετιών στη ζωή του ανθρώπου και ονομάζεται έτσι επειδή οι άνθρωποι της εποχής αυτής ήταν σε θέση να κατασκευάζουν πέτρινα εργαλεία και όπλα. Βέβαια, θα ήσαν σε θέση να κατασκευάζουν και εργαλεία και όπλα από ξύλο, όπως επίσης είναι βέβαιο ότι θα εξυπηρετούσαν μερικές από τις καθημερινές τους ανάγκες με κατασκευές από δέρμα. Επειδή όμως διασώθηκαν ως τις μέρες μας μόνο οι πέτρινες κατασκευές, οι αρχαιολόγοι ονόμασαν την περίοδο "λίθινη" και, λόγω του ότι τα ευρήματα που έχουμε είναι κυρίως τσεκούρια και ρόπαλα, δημιουργήθηκε η εντύπωση ότι η κύρια ασχολία των ανθρώπων ήταν το κυνήγι.

Το πέρασμα όμως από τη λίθινη εποχή σε πιο σύγχρονες μορφές ζωής δεν έγινε συγχρόνως σε όλους τους ανθρώπους αλλά είχε σχέση με τις ανάγκες διαβίωσης και επικοινωνίας. Γι' αυτό είναι δυνατόν ακόμη και σήμερα να συναντήσει κανείς κοινωνίες ανθρώπων, των οποίων οι συνθήκες διαβίωσης είναι ανάλογες με αυτές που οι αρχαιολόγοι θεώρησαν ότι χαρακτηρίζουν τη λίθινη εποχή. Με κριτήριο αυτές τις σύγχρονες κοινωνίες, οι οποίες υπάρχουν στην Ωκεανία, την Ασία, την Αφρική και την Αμερική, μπορούμε ίσως να συμπεράνουμε πώς ζούσαν οι άνθρωποι της λίθινης εποχής γενικότερα. Κρίνοντας λοιπόν με αυτόν τον τρόπο, θα πρέπει να πούμε πως το κυνήγι μεγάλων ζώων εξασφάλιζε περίπου το ένα πέμπτο της τροφής, ενώ τα υπόλοιπα τέσσερα πέμπτα εξασφαλιζόνταν από την συλλογή καρπών. Η συλλογή των καρπών ήταν γυναικεία εργασία και προϋπέθετε καθημερινή επίπονη απασχόληση. Η τροφή που

συλλεγόταν με αυτόν τον τρόπο εκτός από καρπούς περιελάμβανε και ρίζες, που έπρεπε να βγουν από τη γη, με τη βοήθεια κυρίως ενός κονταριού με μυτερή άκρη, στο σχηματισμό της οποίας είχαν συμβάλει οι γυναίκες. Επίσης, θα πρέπει να συμπεράνουμε ότι η τροφή που συλλεγόταν με αυτό τον τρόπο συγκεντρωνόταν σε ένα δερμάτινο σάκο ή σε ένα γάδινο καλάθι, που επίσης κατασκεύαζαν οι γυναίκες. Κατά πάσα πιθανότητα, εκτός από τα φυτικά προϊόντα η συλλογή θα περιελάμβανε και ορισμένα ζώα, όπως βατράχους, σαλιγκάρια, μυρμήγκια, ή συχνά και μεγαλύτερα ζώα, όπως λαγούς, που συλλαμβάνονταν με παγίδες. Σχεδόν πάντοτε οι γυναίκες έκαναν αυτή την εργασία, ενώ συγχρόνως είχαν και ένα μωρό στην αγκαλιά. Έχει μάλιστα διατυπωθεί η θεωρία ότι η δεξιοχειρία των ανθρώπων οφείλεται στην προσαρμογή των γυναικών σε αυτή την εργασία. Υποστηρίζεται δηλαδή ότι οι γυναίκες κρατούσαν με το αριστερό τους χέρι το μωρό, ώστε να ακούει τους κτύπους της καρδιάς της μητέρας και να ηρεμεί. Με το δεξί χέρι, που έμενε ελεύθερο, έπρεπε να περισυλλέγουν την τροφή, πράγμα που τελικώς οδήγησε στη μεγαλύτερη ευκινησία της δεξιάς πλευράς.

Το κυνήγι των μεγάλων ζώων συνήθως προϋπέθετε τη συμμετοχή όλων των μελών της ομάδας που ζούσαν μαζί. Ο θάνατος του ζώου δεν ήταν αποτέλεσμα της δράσης ενός γενναίου πολεμιστή αλλά μιας ομαδικής συνεργασίας, που είχε σκοπό να οδηγήσει το ζώο σε παγίδα. Ακολουθούσε ο τεμαχισμός του ζώου και η διανομή του. Τις περισσότερες φορές έπρεπε να καταναλωθεί γρήγορα, γιατί δεν υπήρχαν οι συνθήκες διατήρησής του για μεγάλο διάστημα.

Η περίοδος της λίθινης εποχής, κατά την οποία οι άνθρωποι εξασφάλιζαν την τροφή τους με την περισυλλογή καρπών και το κυνήγι, λέγεται ειδικότερα "παλαιολιθική εποχή". Αργότερα, περίπου μετά το 10000 π. Χ., οι άνθρωποι άρχισαν να καλλιεργούν οι ίδιοι τη γη και να παράγουν ορισμένους καρπούς. Συγχρόνως, εξημέρωσαν μερικά ζώα, τα οποία εκτρέφαν ως οικόσιτα ή σε κοπάδια. Η νέα αυτή περίοδος λέγεται "νεολιθική εποχή" και χαρακτηρίζεται από τη δημιουργία μικρών χωριών και την κατασκευή απλών σπιτιών.

Η ζωή των ανθρώπων στη νεολιθική εποχή βελτιώθηκε πολύ. Από τα ζώα που εκτρέφουν - κυρίως πρόβατα, κατσίκες και αγελάδες - παίρνουν όχι μόνο κρέας αλλά και γάλα, που εμπλουτίζει τη διατροφή τους, καθώς και μαλλί, με το οποίο κατασκευάζουν ρούχα. Επίσης, χρησιμοποιούν τα μεγαλόσωμα ζώα - άλογα και αγελάδες - ως μεταφορικά μέσα. Οι καρποί που καλλιεργούνται είναι κυρίως σιτάρι, κριθάρι, ρύζι και καλαμπόκι. Υπάρχουν ενδείξεις ότι οι άνθρωποι είχαν μάθει να αλέθουν τους καρπούς αυτούς ανάμεσα σε δύο πέτρες.

Αν κρίνουμε από τις σύγχρονες νεολιθικές κοινωνίες, η γεωργία, και γενικότερα η παραγωγή και η προετοιμασία της τροφής, ήταν γυναικεία απασχόληση. Τα κοπάδια των ζώων τα φρόντιζαν πολύ μικρά αγόρια, που ακόμη βρίσκονταν κάτω από τον έλεγχο της μητέρας τους. Κύριο έργο των ανδρών εξακολουθούσε να είναι το κυνήγι και η προστασία του οικισμού από επιδρομές ζώων ή άλλων ανθρώπων.

Γενικότερα, πάντως, πρέπει να πούμε ότι στη λίθινη εποχή η δομή της κοινωνίας ήταν κυρίως μητριαρχική. Η γυναίκα, που έφερνε στον κόσμο τα νέα μέλη της ανθρωπίνης κοινωνίας, ήταν επιφορτισμένη και με το καθήκον να διασφαλίσει για τα παιδιά της τις συνθήκες και τα υλικά μέσα που ήταν απαραίτητα για την επιβίωσή τους.

Η βασική θεότητα που λατρευόταν την εποχή αυτή ήταν η μητέρα-θεά, η θεά δηλαδή της γονιμότητας, που έκανε τα δέντρα και τα φυτά να παράγουν καρπούς και να πολλαπλασιάζονται, που συνέβαλλε στην αναπαραγωγή των ζώων και των ανθρώπων. Ενδείξεις για τη λατρεία της μητέρας-θεάς έχουμε από το 25000 π. Χ., αλλά ξέρουμε πως το 3000 π. Χ. η λατρεία της είχε γενικευθεί σε όλο τον γνωστό κόσμο και οι άνθρωποι αναγνώριζαν κάθε μορφή ζωής ως αποκλειστικό έργο της. Συγχρόνως, επειδή δεν είχε αναγνωρισθεί η συμβολή των ανδρών στο έργο της αναπαραγωγής, η γυναίκα εδευρείτο ως εκπρόσωπος της μητέρας-θεάς και αντιμετωπιζόταν με ανάλογο σεβασμό και εκτίμηση.

Οι Πόλεις, ο Πολιτισμός

Από τότε που οι άνθρωποι άρχισαν να καλλιεργούν τη γη, να εκτρέφουν ζώα και να ζουν σε οργανωμένους οικισμούς, έλυσαν κατά κάποιο τρόπο το πρόβλημα της διατροφής τους. Η εργασία μερικών ανθρώπων μπορούσε να εξασφαλίσει τροφή για περισσότερα μέλη της ανθρωπίνης κοινωνίας και δεν ήταν πλέον υποχρεωμένοι όλοι να ασχολούνται αποκλειστικά με την ανεύρεση της τροφής.

Η εξασφάλιση της τροφής οδήγησε στον καταμερισμό της εργασίας, με αποτέλεσμα να υπάρχει χρόνος και δυνατότητα να στραφούν οι άνθρωποι προς άλλες ανάγκες τους. Τώρα μπορούσαν να κατασκευάζουν καλύτερα σπίτια, περισσότερα είδη ενδυμασίας, σκεύη καθημερινής ανάγκης από πηλό, περισσότερα και πιο ειδικά εργαλεία. Βασικό στοιχείο αυτής της εποχής είναι ότι οι άνθρωποι δεν ενδιαφέρονται μόνο για το χρήσιμο αλλά και για το ωραίο. Διακοσμούν το σώμα τους με κοσμήματα και βαφές, τα ρούχα τους και τα σκεύη τους με σχέδια.

Η εργασία σταδιακά γίνεται λιγότερο κοπιαστική, γιατί το πολύ βασικό μέρος της μεταφοράς έχει ανατεθεί στα μεγαλόσωμα ζώα, άλογα και βόδια. Επίσης σε αυτά τα ζώα έχει ανατεθεί μια άλλη πολύ επίπονη εργασία, το όργωμα της γης. Περίπου το 3000 π. Χ. επινοήθηκε ο τροχός, ο οποίος διευκόλυνε τις μεταφορές ακόμη περισσότερο.

Η εποχιακή παραγωγή της τροφής προϋπέθετε και την διαφύλαξή της για μεγάλα χρονικά διαστήματα, οπότε υπήρξε ανάγκη να κατασκευαστούν πολύ μεγάλα δοχεία. Η αγγειοπλαστική έδωσε αποτελεσματικές λύσεις με την κατασκευή μεγάλων πήλινων αγγείων. Στην αρχή ο πηλός πλαδόταν με το χέρι και το αγγείο κατασκευαζόταν τμηματικά. Κάποτε όμως παρατηρήθηκε ότι ο μαλακός πηλός μπορεί να πάρει γρήγορα το σχήμα του αγγείου αν η επεξεργασία του γίνει πάνω σε έναν τροχό, οπότε η παραγωγή μεγάλωσε γρήγορα και συγχρόνως βελτιώθηκε η ποιότητα των κατασκευών.

Μια παλιά αιγυπτιακή διήγηση, που δεν μπορούμε να ελέγξουμε την αλήθεια της, μας λέει ότι κάποτε κάποιοι ταξιδιώτες που αναγκάστηκαν να διανυκτερεύσουν στο ύπαιθρο άναγαν φωτιά και την προστάτευσαν από τον αέρα με πέτρες που έβαλαν γύρω γύρω. Την άλλη μέρα μέσα στις στάχτες ανακάλυψαν μικρούς βόλους από χαλκό. Ανεξάρτητα από το αν συνέβησαν έτσι τα πράγματα, το βέβαιο είναι ότι εκείνη την εποχή ανακαλύφθηκε ο χαλκός, ο οποίος αντικατέστησε την πέτρα στα περισσότερα εργαλεία και όπλα. Λίγο αργότερα δημιουργήθηκε ένα μείγμα χαλκού και κασσίτερου, ο μπρούντζος ή ορείχαλκος, που είναι πιο σκληρό υλικό και αντικατέστησε με τη σειρά του αρκετές χάλκινες κατασκευές. Το ενδιαφέρον όμως του ανθρώπου προς τα μέταλλα οδήγησε στην ανακάλυψη του σιδήρου, με αποτέλεσμα την κατασκευή πολύ σκληρών και ανθεκτικών εργαλείων και όπλων.

Οι άνθρωποι πλέον έχουν αποκτήσει πολλές ειδικότητες, γιατί δεν μπορεί ο ίδιος άνθρωπος να καλλιεργεί τη γη, να κτίζει σπίτια, να κατασκευάζει ρούχα και έπιπλα, να ξέρει ποια φυτά θεραπεύουν τις αρρώστιες και καταπραΰνουν τους πόνους, να σκάβει για να βρει τα μέταλλα, να είναι αγγειοπλάστης και μεταλλουργός. Οι πολλές ειδικότητες οδηγούν στην ανάγκη δημιουργίας μεγαλύτερων οικισμών, των πόλεων.

Οι πόλεις, αν και όχι πολύ μεγάλες, έχουν ανάγκη από οργάνωση και νομοθεσία που θα καθορίζει τον τρόπο ζωής και τις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων. Η ζωή οργανώνεται ευκολότερα όταν υπάρχει γραφή που αποτυπώνει τους νόμους, τα μηνύματα, τους υπολογισμούς. Η γραφή επινοήθηκε περίπου το 3500 π. Χ. και άρχισε με τρόπους πολύ δύσκολους, αλλά σταδιακά απλοποιήθηκε. Για τα πρώτα είδη γραφής θα μιλήσουμε αργότερα, όταν μελετήσουμε τους λαούς που τα επινόησαν.

Οι κάτοικοι μιας πόλης λέγονται πολίτες και ο τρόπος ζωής τους ονομάσθηκε πολιτισμός. Ανάλογα με τις ανάγκες τους, οι άνθρωποι δημιούργησαν διαφορετικούς πολιτισμούς. Τα παλιότερα χρόνια υπήρχε η τάση να αξιολογούνται οι λαοί ανάλογα με τον πολιτισμό τους. Στη σημερινή εποχή αναγνωρίζεται πως δεν υπήρξαν ανώτεροι και κατώτεροι λαοί αλλά ο πολιτισμός τους ήταν αποτέλεσμα των κοινωνικών συνθηκών και των περιστάσεων στις οποίες έπρεπε να προσαρμοστούν.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

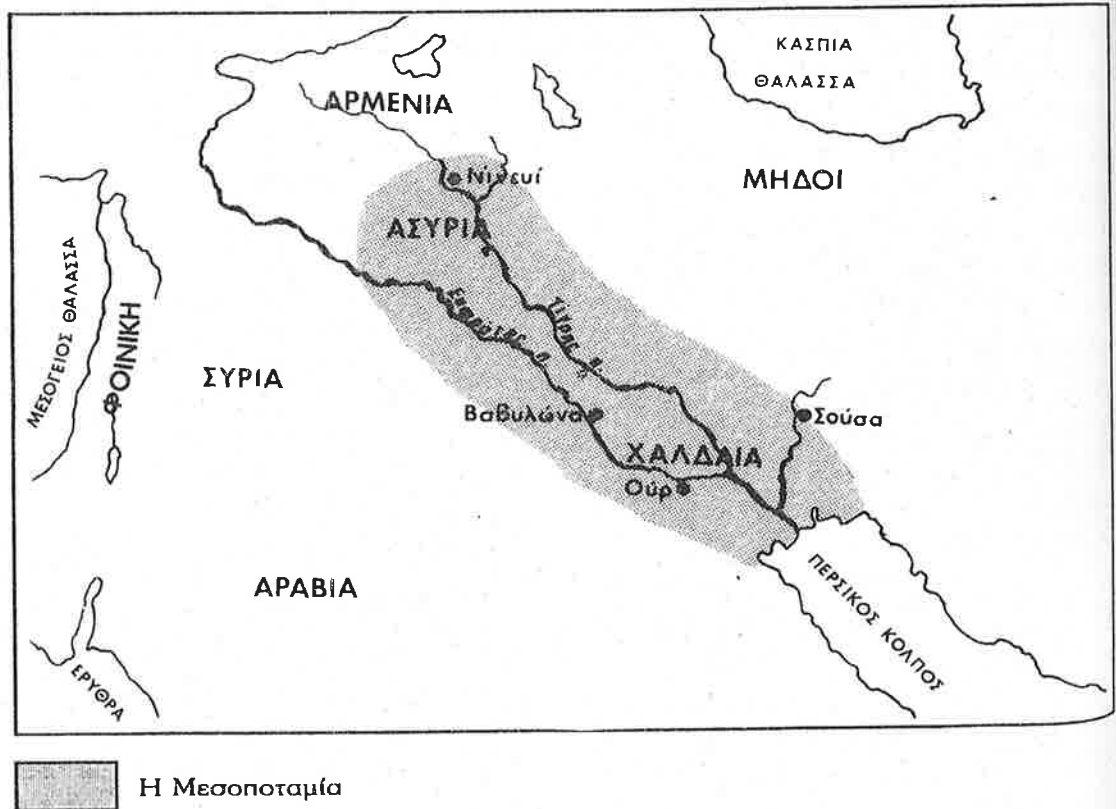
ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΙ ΛΑΟΙ

1. Η ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑ

Οι Σουμέριοι

Στην περιοχή όπου βρίσκεται το σημερινό Ιράκ κυλούν δύο ποταμοί, που πηγάζουν από τα βουνά της Αρμενίας και χύνονται στον Περσικό κόλπο. Οι ποταμοί αυτοί, ο Τίγρης και ο Ευφράτης, δημιουργούν ανάμεσά τους μια περιοχή, που ονομάστηκε από τους αρχαίους Έλληνες Μεσοποταμία. Οι ποταμοί συχνά ξεχειλίζουν και πλημμύριζαν την περιοχή, ενώ συγχρόνως κάλυπταν τα χωράφια με πλούσια ιλύ (λάσπη), που έκανε το έδαφος πολύ γόνιμο.

Η εύφορη Μεσοποταμία, όπως ήταν φυσικό, προσφερόταν για μόνιμη εγκατάσταση πληθυσμών, γιατί εξασφάλιζε στους κατοίκους της νερό και πολλή τροφή.

• Στο διάστημα μεταξύ του 5000 και 3500 π. Χ. εγκαταστάθηκαν στη Μεσοποταμία οι Σουμέριοι, ένας λαός που γρήγορα αξιοποίησε τα πλεονεκτήματα της περιοχής. Οι Σουμέριοι εγκατέλειψαν τη συλλογή καρπών και το κυνήγι και άρχισαν να καλλιεργούν την εύφορη γη. Για να ελέγχουν τις πλημμύρες κατασκεύασαν φράγματα και κατόρθωσαν να κατευθύνουν τη ροή του νερού με κανάλια, έτσι ώστε να δημιουργηθεί ένα αρδευτικό σύστημα, που πότιζε την περιοχή.

Η άφθονη τροφή έδωσε την ευκαιρία στους Σουμέριους να στρέψουν το ενδιαφέρον τους και προς άλλες ανθρωπίνες ανάγκες, εκτός από την απλή επιβίωση. Επινόησαν και κατασκεύασαν τον τροχό, τον τροχό της αγγειοπλαστικής και το άροτρο. Επίσης, δημιούργησαν το μείγμα χαλκού και κασσίτερου, τον μπρούντζο.

Η Μεσοποταμία δεν είχε καθόλου δέντρα, με αποτέλεσμα να μην υπάρχει ξυλεία, την οποία αντικαθιστούσαν με καλάμια, που ήταν άφθονα. Επίσης, η περιοχή δεν είχε καθόλου πέτρες και για αυτό το βασικό οικοδομικό υλικό ήταν η λάσπη, ο πηλός. Η λάσπη ήταν το υλικό με το οποίο κατασκεύαζαν τα σπίτια τους και τα σκεύη τους. Την λάσπη πάλι την καλλιεργούσαν και από αυτή προερχόταν η τροφή τους και έτσι κατέληξαν στο συμπέρασμα πως ο θεός τους είχε κατασκευάσει τον άνθρωπο επίσης από λάσπη και ύστερα του έδωσε πνοή.

Τους τοίχους των σπιτιών τους τους κατασκεύαζαν από καλάμια, τα οποία στη συνέχεια κάλυπταν με λάσπη. Τα μεγάλα όμως κτίρια, όπως είναι οι ναοί, τα έκτιζαν με πλίνθους, δηλαδή με μεγάλα τούβλα από λάσπη, που αργότερα έμαθαν να τα γίνουν για να είναι ανθεκτικότερα.

Οι ναοί των Σουμερίων ήταν κτισμένοι επάνω σε υψηλούς πύργους με πυραμιδοειδές σχήμα και λέγονταν "Ζιγκουράτ". Οι ναοί, έτσι που ήταν ψηλά, φαίνονταν από πολύ μακριά και οι άνθρωποι που δούλευαν έξω από την πόλη στα χωράφια αισθάνονταν πως ο θεός τους παρακολουδούσε όλη την ώρα.

Τα φράγματα και τα πολύπλοκα αρδευτικά συστήματα, για να κατασκευαστούν και να λειτουργούν, προϋπέθεταν την πολύ καλή συνεννόηση ανάμεσα στους ανθρώπους και για αυτό οι Σουμέριοι από πολύ νωρίς δημιούργησαν πόλεις με κεντρική διοίκηση. Κάθε πόλη αποτελούσε και ένα ξεχωριστό κράτος. Την τρίτη χιλιετία υπήρχαν ήδη δώδεκα μεγάλες πόλεις. Η πιο σημαντική από αυτές ήταν η Ουρ.

Οι διοικητικές και νομοθετικές ανάγκες οδήγησαν τους Σουμέριους στην επιινόηση της γραφής, περίπου το 3500 π. Χ. Στην αρχή απλώς σχεδίαζαν εικόνες επάνω σε μια πλάκα από μαλακό πηλό. Αργότερα χρησιμοποίησαν για τη χάραξη των εικόνων ένα λεπτό ξύλο, του οποίου

η άκρη είχε τριγωνικό σχήμα, σαν σφήνα, με αποτέλεσμα να αποτυπώνουν το σχήμα της σφήνας επάνω στον μαλακό πηλό, σε διάφορους συνδυασμούς. Σταδιακά η γραφή σταμάτησε να είναι εικονική και έγινε συλλαβική. Το σχήμα δηλαδή που κατασκεύαζαν αντιστοιχούσε στον ήχο μιας συλλαβής. Η γραφή αυτή πήρε το όνομά της από το σχήμα της σφήνας και ονομάστηκε "σφηνοειδής".

Η σφηνοειδής γραφή αποκρυπτογραφήθηκε τον περασμένο αιώνα από ένα νεαρό Γερμανό καθηγητή, ο οποίος έβαλε στοίχημα με ένα φίλο του ότι θα έκανε την αποκρυπτογράφιση, παρ' όλο που ο ίδιος δεν είχε ιδέα από αρχαίες γλώσσες. Ο Grotfend - έτσι λεγόταν - μελέτησε τις επιγραφές που βρίσκονταν στα ανάκτορα της Περσέπολης, της πρωτεύουσας του περσικού κράτους. Οι Πέρσες χρησιμοποιούσαν και αυτοί σφηνοειδή γραφή, που όμως διέφερε αρκετά από αυτή των Σουμερίων. Ο Grotfend παρατήρησε ότι σε μεταγενέστερες επιγραφές των Περσών που είχαν διαβαστεί υπήρχε ένας τύπος αναφοράς στους βασιλιάδες τους. Αρχίζαν δηλαδή ως εξής: Ο Α (το όνομα του βασιλιά), Μέγας Βασιλεύς, Βασιλεύς των Βασιλέων, γιος του Β (όνομα βασιλιά), Μεγάλου Βασιλέως κτλ. Με βάση αυτό το τυπικό, ο Grotfend προσπάθησε να ανακαλύψει τη λέξη "βασιλεύς", αφού επαναλαμβανόταν τόσες φορές. Μετά από αυτό, διαπίστωσε ότι υπήρχε ένα τυπικό που επαναλαμβανόταν και που θα είχε νόημα μόνο αν σήμαινε: Ο Α, βασιλεύς, υιός του Β, βασιλέως, υιού του Γ (που δεν ήταν βασιλιάς). Στη συνέχεια κατέγραψε έναν κατάλογο με τα ονόματα όλων των βασιλιάδων και ανακάλυψε πως υπήρχε μόνο ένας βασιλιάς που ο πατέρας του ήταν επίσης βασιλιάς, αλλά δεν ήταν βασιλιάς και ο παππούς του. Έτσι αποκρυπτογραφήθηκε ένα μικρό κομμάτι, που έλεγε: *"Ο Ξέρξης, βασιλεύς, υιός του Δαρείου, βασιλέως, υιού του Υστάσπη"*. Τώρα πλέον είχαν αποκρυπτογραφηθεί αρκετοί ήχοι, ώστε να μπορεί να αποκρυπτογραφηθεί η γραφή ολόκληρη. Ο τύπος της σφηνοειδούς γραφής που αποκρυπτογραφήθηκε τότε ήταν η παλιά Περσική, που ήταν φωνητική γραφή (δηλαδή κάθε σημάδι αντιστοιχούσε σε έναν ήχο) και όχι συλλαβική.

Λίγο αργότερα ανακαλύφθηκε σε έναν βράχο χαραγμένη μια επιγραφή με τα κατορθώματα του Δαρείου. Η επιγραφή ήταν γραμμένη σε τρεις τύπους σφηνοειδούς γραφής, προφανώς για να μπορούν πολλοί να διαβάσουν τα έργα του βασιλιά. Ο ένας από αυτούς ήταν σε παλιά Περσική, που είχε αποκρυπτογραφηθεί. Με έναν παραλληλισμό των τριών γραφών, μπόρεσαν να αποκρυπτογραφηθούν και οι άλλες γραφές, η μία από τις οποίες ήταν η Βαβυλωνιακή, που ήταν κοντά στη γραφή των Σουμερίων.

Οι Σουμέριοι είχαν ανάγκη κυρίως από ξυλεία, για να κατασκευάζουν τα άρματά τους, την οποία έπρεπε να εισάγουν από άλλες περιοχές. Για τα

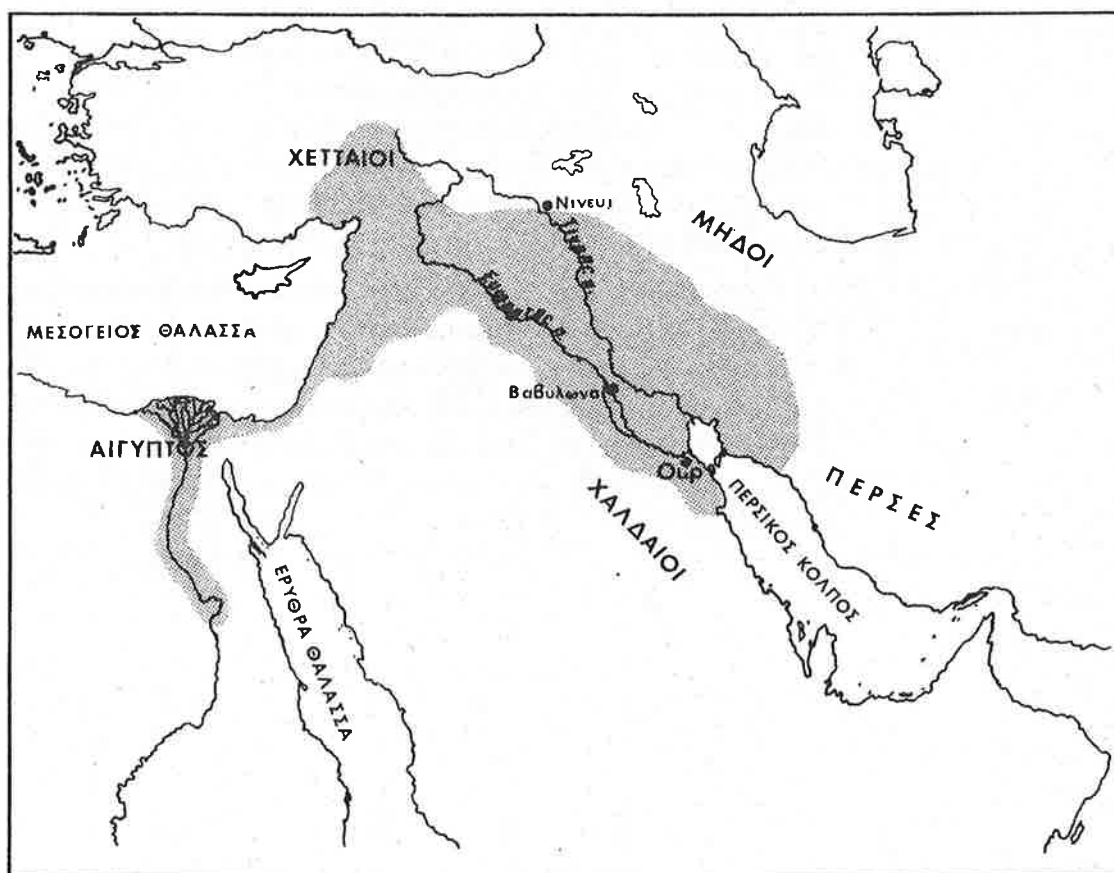
ταξίδια τους χρησιμοποιούσαν κυρίως τον Ευφράτη, που ήταν πλωτός, και έτσι διαδόθηκε ευρύτατα ο πολιτισμός τους και σε άλλους λαούς.

Οι Σουμέριοι δημιούργησαν μεγάλη λογοτεχνία, που αποτελείται από έπη, μύθους, ύμνους, δρήνους για πόλεις που καταστράφηκαν, ιστορίες και ιερά κείμενα. Πιθανόν οι βασιλιάδες να είχαν στην αυλή τους ραγωδούς που έμελναν κομμάτια από τα έπη τους. Σημαντικότερος μυθικός ήρωας των Σουμερίων ήταν ο Γκιλγκαμές και σε αυτόν αναφέρονται τα έπη. Ο Γκιλγκαμές κατεβαίνει στον κάτω κόσμο, για να φέρει πίσω στη ζωή ένα φίλο του, όπως αργότερα συνέβη με τον Ορφέα και την Ευρυδίκη. Σε άλλη περίπτωση, μιλάει στο πνεύμα του νεκρού φίλου του, όπως στην Οδύσσεια ο Οδυσσεύς μιλάει με τους νεκρούς.

Οι Σουμέριοι μίλησαν πρώτοι για τις παραδόσεις που κατόπιν κυριάρχησαν στον περισσότερο κόσμο. Μίλησαν για τον κατακλυσμό, για την κιβωτό, για το ότι οι άνθρωποι πριν από τον κατακλυσμό ζούσαν πάρα πολλά χρόνια, για τον παράδεισο, για τους δυο αδελφούς που ο ένας σκοτώνει τον άλλον.

Οι Βαβυλώνιοι

Περίπου το 2300 π. Χ. οι Σουμέριοι κατακτήθηκαν από ένα γειτονικό τους λαό, που ζούσε στην πόλη Ακκάδ. Βασιλιάς τους ήταν ο Σαργόν,

ο οποίος ίδρυσε το Βαβυλωνιακό κράτος. Ο Σαργόν αναδείχθηκε μεγάλος ήρωας και πολλές παραδόσεις δημιουργήθηκαν για αυτόν. Σε ένα δράκτο που διασώθηκε εμφανίζεται να μιλάει ο Σαργόν και να λέει:

“Ο Σαργόν, ο κραταιός βασιλιάς, ο Βασιλιάς της Βαβυλώνας, είμαι εγώ.

Η μητέρα μου ήταν ταπεινής καταγωγής, και δεν ξέρω ποιος ήταν πατέρας μου

Η ταπεινή μου μητέρα με συνέλαβε, με γέννησε κρυφά, με 'βαλε σε ένα καλάδι πλεγμένο με καλάμια, το άλειψε με πίσσα, με 'ριξε στο ποτάμι και δεν βούλιαξα.

Το ποτάμι με έφερε στον Ακκι, έναν άντρα που πότιζε τα χωράφια.

Με σήκωσε από το καλάδι.

Ο Ακκι με μεγάλωσε σαν παιδί του, με έκανε κηπουρό.

Όσο καιρό ήμουν κηπουρός, η θεά Ασάρτη με ερωτεύτηκε και για .... τέσσερα χρόνια ήμουν βασιλιάς της χώρας.”

Ενας άλλος βασιλιάς των Βαβυλωνίων, ο Χαμουραμπί, κατέγραψε μια συστηματική νομοθεσία, βασισμένη στους προηγούμενους νόμους των Σουμερίων. Η νομοθεσία του Χαμουραμπί έμεινε γνωστή ως ο **“Κώδικας του Χαμουραμπί”**.

Οι Βαβυλώνιοι είχαν μαθηματικό σύστημα που είχε ως βάση το 60. Επίσης, συνήθιζαν να μετρούν με δωδεκάδες. Το 60 διαιρείται ακριβώς με τους αριθμούς 30, 20, 15, 12, 10, 6, 5, 4, 3, 2. Επίσης το 12 διαιρείται ακριβώς με το 4, το 3 και το 2. Το ότι οι αριθμοί 60 και 12 μπορούσαν να διαιρεθούν με τόσους πολλούς αριθμούς διευκόλυνε πολύ τους εμπορικούς υπολογισμούς. Ακόμη και σήμερα μπορούμε να διακρίνουμε την επίδραση των Βαβυλωνίων στον πολιτισμό μας, γιατί ο κύκλος χωρίζεται σε 360 μοίρες, η ημέρα σε 24 ώρες, η ώρα σε 60 λεπτά και το λεπτό σε 60 δευτερόλεπτα.

Οι Βαβυλώνιοι επίσης χώρισαν το έτος σε 360 ημέρες και 12 μήνες των 30 ημερών. Ενδιαφέρονταν πολύ για τα άστρα και τα χώρισαν σε δώδεκα αστερισμούς, που αποτελούσαν τον ζωδιακό κύκλο. Τα ονόματα που έδωσαν στους αστερισμούς διατηρούνται έως σήμερα. Ο αριθμός 12 εθεωρείτο από τους Βαβυλωνίους ιερός και τυχερός αριθμός. Ανάλογη άποψη είχαν και για τον αριθμό 7 και για αυτό δημιούργησαν εβδομάδα 7 ημερών.

Οι Ασσύριοι

Το βαβυλωνιακό κράτος είχε μεγάλη περίοδο ευημερίας αλλά, παρά τον ανεπτυγμένο πολιτισμό του, εξακολούθησε να χρησιμοποιεί τον μπρούντζο ως βασικό υλικό για την κατασκευή όπλων έως το 1500 π. Χ. Την ίδια εποχή, οι Χετταίοι, ένας λαός που ζούσε βορειότερα, είχαν μάθει να φτάνουν τη φωτιά σε πολύ μεγάλη θερμοκρασία, ώστε να μπορεί να λιώσει το σίδηρο. Αυτό σήμαινε ότι οι Χετταίοι μπορούσαν να επεξεργάζονται το σίδηρο και να κατασκευάζουν σιδερένια όπλα, που ήταν πολύ πιο σκληρά από τα μπρούντζινα. Η γενίκευση της χρήσης σιδερένιων όπλων και εργαλείων οροθετεί το τέλος της εποχής του χαλκού και μας εισάγει στην εποχή του σιδήρου.

Οι Χετταίοι έκαναν πόλεμο με τους Βαβυλωνίους, τους οποίους νίκησαν λόγω της υπεροχής των όπλων τους, και τους υπέταξαν πρόσκαιρα το 1590. Εκείνη την εποχή όμως άρχισε να διαδίδεται ευρύτερα ο τρόπος επεξεργασίας του σιδήρου και έγινε γνωστός σε έναν λαό που ζούσε στην κοιλάδα του Ευφράτη, τους Ασσύριους, οι οποίοι πήραν το όνομά τους από την πόλη Ασσύρ στην οποία ζούσαν. Οι Ασσύριοι έκαναν πόλεμο με τις γειτονικές τους περιοχές και συνήθιζαν να φέρονται με μεγάλη σκληρότητα στους λαούς που νικούσαν. Συχνά σκότωναν ολόκληρο τον πληθυσμό και κατέστρεφαν τελείως τις πόλεις. Κάτι ανάλογο συνέβη και με τους Βαβυλωνίους, τους οποίους νίκησαν το 689 π. Χ. Μετά από πολιορκία εννέα μηνών κατελήφθη η Βαβυλώνα και ισοπεδώθηκε. Οι Ασσύριοι γκρέμισαν ακόμη και τα φράγματα που συγκρατούσαν τα νερά του ποταμού.

Πρωτεύουσα του ασσυριακού κράτους έγινε η Νινευί, μια πολύ καλά οργανωμένη πόλη με μεγάλο πάρκο, πλατείες και δρόμους με δενδροστοιχίες. Οι ναοί έμοιαζαν με τα ζιγκουράτ και το παλάτι ήταν διακοσμημένο με τεράστια αγάλματα. Οι μηχανικοί της πόλης είχαν κατασκευάσει ένα δύσκολο υδρευτικό και αρδευτικό σύστημα. Σημαντικός βασιλιάς των Ασσυρίων ήταν ο Ασσουρμπανιμπάλ, ο οποίος ίδρυσε μια μεγάλη βιβλιοθήκη, στην οποία συγκέντρωσε 22.000 πήλινους πίνακες σφηνοειδούς γραφής, στους οποίους περιγραφόταν η δημιουργία του κόσμου και ο κατακλυσμός. Επίσης, υπήρχαν επιστημονικές πληροφορίες, κυρίως στους κλάδους της ιατρικής και των μαθηματικών. Σε κάποια στιγμή αδυναμίας του κράτους, οι Ασσύριοι νικήθηκαν (το 614 π. Χ.) από τους γειτονικούς Μήδους και τους Πέρσες. Οι λαοί αυτοί ανταπέδωσαν στους Ασσύριους τη σκληρότητα με την οποία εκείνοι αντιμετώπιζαν τους εχθρούς τους και η Νινευί καταστράφηκε με φωτιά και πλημμύρες. Η μεγάλη φωτιά κατέστρεψε τελείως την πόλη, αλλά κατά μία άποψη έγησε

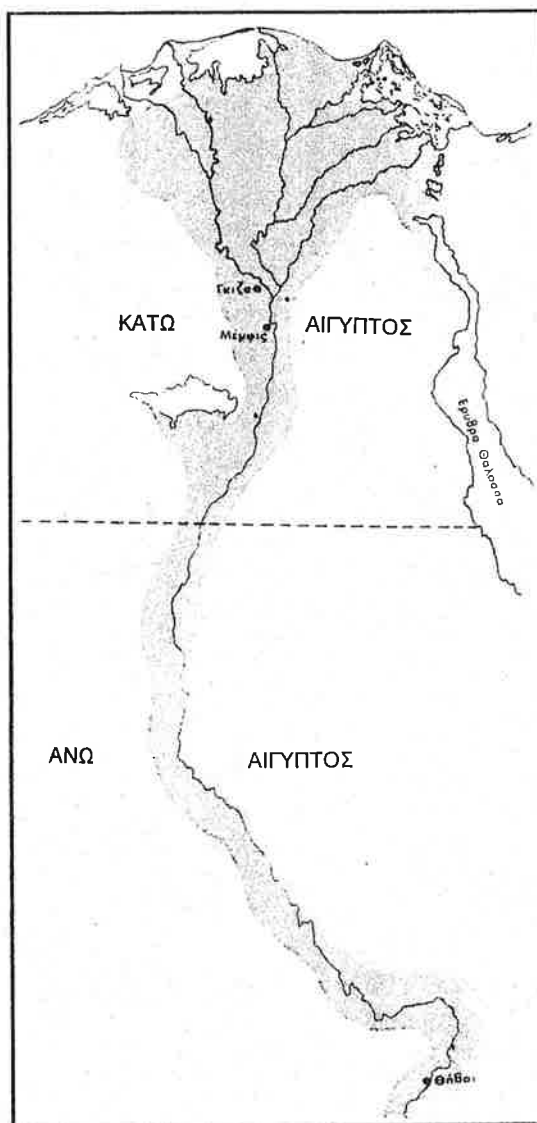
τους πήλινους πίνακες της βιβλιοθήκης και τους έκανε σκληρούς και ανθεκτικούς, έτσι που να διασωθούν ως την εποχή μας.

Το Δεύτερο Βαβυλωνιακό Κράτος

Νοτιοδυτικά της Μεσοποταμίας ζούσαν οι Χαλδαίοι, οι οποίοι ξανά-κτισαν τη Βαβυλώνα και της έδωσαν λαμπρότητα ανάλογη με αυτή του παρελθόντος. Η πόλη περιβαλλόταν από δύο μεγάλα τείχη, που είχαν ύψος 20 μέτρα και μήκος 13 χιλιόμετρα. Μέσα στην πόλη υπήρχαν πολλά ζιγκουράτ και μια σειρά από πλατώματα, στα οποία ήταν φυτεμένα δέντρα και άνθη. Οι κήποι αυτοί έμειναν γνωστοί ως **"οι κρεμαστοί κήποι της Βαβυλώνας"** και συγκαταλέχθηκαν ανάμεσα στα επτά θαύματα του αρχαίου κόσμου. Κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Ναβουχοδονόσορ, το δεύτερο βαβυλωνιακό κράτος έφτασε σε μεγάλη ακμή. Αργότερα όμως οι κάτοικοι της Βαβυλώνας ήταν δυσαρεστημένοι με τον τρόπο διοίκησης του κράτους και όταν ο βασιλιάς των Περσών, ο Κύρος, απείλησε την πόλη με τα στρατεύματά του (το 539 π. Χ.), οι Βαβυλώνιοι τον υποδέχθηκαν με ζητωκραυγές και κρατώντας κλαδιά από φοίνικες. Από εδώ και εμπρός, για πολλούς αιώνες, η Μεσοποταμία παύει να ανήκει στους ντόπιους λαούς, αλλά αποτελεί μέρος μεγάλων αυτοκρατοριών και κατά σειρά περιέρχεται στους Πέρσες, τους Έλληνες και τους Ρωμαίους. Η Ιστορία δεν αναγνώρισε στους ντόπιους ούτε το δικαίωμα να δώσουν όνομα δικό τους στην περιοχή, αλλά υιοθέτησε έναν ξένο όρο, την ελληνική λέξη **"Μεσοποταμία"**.

2. Η ΑΙΓΥΠΤΟΣ

Όπως είδαμε στην περίπτωση της Μεσοποταμίας, βασικός παράγοντας για την εγκατάσταση πληθυσμών στην περιοχή και για τη δημιουργία πολιτισμού ήταν οι δύο ποταμοί, ο Ευφράτης και ο Τίγρης. Η Αίγυπτος παρουσιάζει ανάλογα πλεονεκτήματα με αυτά της Μεσοποταμίας, που οφείλονται όχι πλέον σε δύο ποταμούς αλλά σε έναν, τον Νείλο. Ο Νείλος δίνει νερό στους κατοίκους, ποτίζει τα χωράφια και τα κάνει γόνιμα με την ιλύ του, χρησιμοποιείται για τις επικοινωνίες και τις μεταφορές και επομένως ευνοεί το εμπόριο και την διάδοση του πολιτισμού.

Ο Νείλος είναι ένας πολύ μεγάλος ποταμός, μήκους 5.500 χιλιομέτρων. Καθώς πλησιάζει στη Μεσόγειο Θάλασσα, όπου εκβάλ-

 Περιοχή πλημμυρισμένη από τον Νείλο

λει, δημιουργεί ένα δέλτα από μικρότερους παραπόταμους. Οι πλημμύρες του Νείλου συνέπιπταν την ίδια περίοδο του έτους και έτσι οι Αιγύπτιοι μπόρεσαν να προσδιορίσουν χρονικά την περίοδο της πλημμύρας. Είχαν παρατηρήσει από πολύ νωρίς ότι κάτω από κανονικές συνθήκες η πλημμύρα άρχιζε λίγες ημέρες μετά την εμφάνιση ενός άστρου, του Σείριου, στον καλοκαιρινό ουρανό, όταν άρχιζε να ζημερώνει. Η εμφάνιση του Σείριου καθόριζε για τους Αιγύπτιους την έναρξη μιας νέας ετήσιας περιόδου και για αυτό η ημέρα αυτή ορίστηκε ως πρωτοχρονιά. Μετά την ημέρα αυτή, οι Αιγύπτιοι παρακολουθούσαν την άνοδο της επιφάνειας του νερού με σημάδια που είχαν χαραχθεί σε πέτρες τοποθετημένες στην όχθη του ποταμού. Το νερό πλημμύριζε τα χωράφια και, όταν υποχωρούσε, άφηνε πίσω του άφθονη ιλύ, οπότε άρχιζε η περίοδος της καλλιέργειας.

Τα πλεονεκτήματα που είχε η περιοχή του Νείλου άρχισαν να προσελκύουν πληθυσμούς για μόνιμη εγκατάσταση από το 5000 π. Χ. και η εγκατάσταση γύρω από το δέλτα του Νείλου είχε μάλλον ολοκληρωθεί το 3500 π. Χ. Η περιοχή αυτή του δέλτα λέγεται **"Κάτω Αίγυπτος"**, ενώ το τμήμα προς την κεντρική Αφρική ονομάστηκε **"Ανω Αίγυπτος"** και κατοικήθηκε αργότερα. Βέβαια, αν κοιτάξουμε στον χάρτη, θα δούμε την Κάτω Αίγυπτο να είναι επάνω και την Ανω Αίγυπτο κάτω, αφού βρίσκεται νοτιότερα. Θα πρέπει όμως να σκεφτούμε ότι οι πρώτοι χάρτες κατασκευάσθηκαν από Ευρωπαίους, οι οποίοι είχαν να διαλέξουν αν το επάνω μέρος του χάρτη θα έδειχνε τον βορρά ή το νότο, ή ενδεχομένως κάτι άλλο. Εφόσον η γη είναι στρογγυλή και αποτελεί μέρος του σύμπαντος, οι έννοιες **"πάνω"** και **"κάτω"** είναι έννοιες αυθαίρετες. Οι Ευρωπαίοι όμως επέλεξαν να τοποθετήσουν την Ευρώπη (και επομένως και τον βορρά) επάνω, γιατί θεωρούσαν, στα πλαίσια των φυλετικών τους διακρίσεων, ότι η Ευρώπη ήταν ιεραρχικά ανώτερη από την Αφρική. Η Αίγυπτος όμως ονομάσθηκε Ανω και Κάτω πριν κατασκευαστούν οι χάρτες, με κριτήριο τη ροή του Νείλου. Ήταν φυσικό, λοιπόν, να θεωρείται κάτω το χαμηλότερο μέρος, όπου χυνόταν ο Νείλος.

Η Θρησκεία των Αιγυπτίων

Οι Αιγύπτιοι πίστευαν ότι όταν πέθαινε ένας άνθρωπος η ψυχή του αποχωριζόταν από το σώμα. Ο θεός Οσιρις έκρινε ποιοι άνθρωποι ήταν καλοί στη ζωή τους και οδηγούσε τις ψυχές τους στον παράδεισο. Οι Αιγύπτιοι πίστευαν στη μέλλουσα ζωή και για αυτό προσπαθούσαν να διατηρήσουν το σώμα - και ιδιαίτερα το πρόσωπο - σε καλή κατάσταση, για

να μπορεί κάθε ψυχή να αναγνωρίζει το σώμα που της ανήκει.

Οι μούμιες που ανακαλύφθηκαν από τους αρχαιολόγους μας δείχνουν τον τρόπο με τον οποίο οι Αιγύπτιοι διατηρούσαν το σώμα. Η διαδικασία της ταρίχευσης μας ήταν γνωστή από τις περιγραφές του Ηρόδοτου, αλλά επιβεβαιώθηκε και από την αρχαιολογική έρευνα. Οι ειδικοί ταρίχευτές αφαιρούσαν από τον νεκρό τα εντόσθια, εκτός από την καρδιά και τα νεφρά, και κατόπιν άλειφαν το σώμα με αρωματικά έλαια και ρητίνες. Για τους φτωχούς η ταρίχευση περιοριζόταν σε αυτό το στάδιο, αλλά για τους πλούσιους, και ιδιαίτερα τους φαραώ, προβλεπόταν και η κάλυψη του σώματος με πολλές επιστρώσεις από λινό ύφασμα. Όταν η ταρίχευση γινόταν με τον πιο ακριβό τρόπο, συνέβαλλε στη διατήρηση ακόμη και των χαρακτηριστικών του προσώπου, έτσι ώστε να θεωρείται ότι οι νεκροί θα μπορούσαν να είναι αναγνωρίσιμοι ακόμη και σήμερα.

Θεός των νεκρών ήταν ο Οσιρις, για τον οποίο πίστευαν ότι είχε σκοτωθεί και είχε επανέλθει στη ζωή. Σημαντική θεότητα ήταν επίσης η Ισις, που ήταν σύζυγος του Οσιρι. Άλλοι σημαντικοί θεοί ήταν ο Ρα, ο θεός ήλιος, και ο Ορος, γιος του Οσιρι και της Ισιδας, που συμβολιζόταν με ένα γεράκι. Τα δύο του μάτια θεωρούσαν ότι είναι ο ήλιος και το φεγγάρι, ενώ το άνοιγμα των φτερών του πίστευαν ότι κάλυπτε τη γη.

Ο βασιλιάς της Αιγύπτου λεγόταν "φαραώ", που σημαίνει "αυτός που ζει στο παλάτι". Οι φαραώ θεωρούνταν και αυτοί θεοί και κατά κάποιον τρόπο ο ζωντανός φαραώ ταυτιζόταν με τον Ορο, ενώ ο νεκρός φαραώ ταυτιζόταν με τον Οσιρι.

Ο Τάφος του Τουταγχαμόν

Οι αρχαιολογικές έρευνες που έγιναν τον Νοέμβριο του 1922 είχαν μια περίεργη κοινωνική επίπτωση. Η γυναικεία μόδα στην Ευρώπη δύμιζε αιγυπτιακή ενδυμασία, λαϊκά τραγούδια άρχισαν να γράφονται για τον Τουταγχαμόν και κυκλοφόρησε ένας δίσκος με πολύ περίεργους ήχους από σάλπιγγα. Η σάλπιγγα αυτή ήταν ένα από τα πολλά αντικείμενα που ανακάλυψαν οι αρχαιολόγοι εκείνη τη χρονιά μέσα στον τάφο του Τουταγχαμόν, του φαραώ που πέθανε πολύ νέος.

Οι περισσότεροι τάφοι των φαραώ βρέθηκαν συλημένοι, είχαν δηλαδή ανοιχτεί με σκοπό τη ληστεία, και για αυτό οι αρχαιολόγοι δεν ανακάλυπταν τίποτε άλλο εκτός από τον άδειο τάφο. Τα παλαιότερα χρόνια, περίπου το 3000 π. Χ., οι φαραώ συνήθιζαν να κτίζουν πυραμίδες, για να ταφούν μέσα μαζί με μεγάλους θησαυρούς που θα τους συντρόφευαν

στην άλλη ζωή. Οι φαραώ ήξεραν πως οι θησαυροί αυτοί θα μπορούσαν να ληστευθούν και για αυτό τους προφύλασσαν με παγίδες και παραπλανητικούς διαδρόμους, που όμως δεν εμπόδιζαν τη ληστεία, η οποία σε μεγάλο βαθμό γινόταν από τους εργάτες που είχαν κατασκευάσει τις πυραμίδες και γνώριζαν τις παγίδες.

Οι πυραμίδες στοίχιζαν πολλά χρήματα, απαιτούσαν την εργασία χιλιάδων εργατών και συγχρόνως αποτελούσαν στόχο ληστείας. Για αυτούς τους λόγους οι φαραώ αργότερα προτίμησαν να εκτελούν δημόσια έργα αντί για πυραμίδες και δάβονταν πλέον μέσα σε υπόγειους τάφους, που είχαν λαξευθεί στους βράχους της Κοιλάδας των Βασιλέων, κοντά στις Θήβες. Βέβαια, και αυτοί οι τάφοι είχαν τελικώς συληθεί από τους αρχαίους χρόνους. Ενώ όμως οι τάφοι των φαραώ ήταν γνωστοί, παρέμενε άγνωστος ο τάφος του Τουταγχαμόν και υπήρχαν ελπίδες να ανακαλυφθεί ασύλητος. Οι ελπίδες δικαιώθηκαν και, όταν τελικά οι αρχαιολόγοι εντόπισαν τον τάφο, βρήκαν δίπλα στον νεκρικό δάλαμο ένα άλλο δωμάτιο, στο οποίο ήταν στοιβαγμένα 60.000 αντικείμενα, που συντρόφευαν τον νεκρό. Χρυσές άμαξες, χρυσά αγάλματα, έπιπλα και ζωγραφισμένα κουτιά είναι μερικά από τα αντικείμενα που μας δίνουν πολύτιμες πληροφορίες για τη ζωή των Αιγυπτίων.

Οι Πυραμίδες

Αρχικά οι Αιγύπτιοι αποτελούσαν μικρά βασίλεια με τοπικούς φαραώ. Υπήρχε δηλαδή μια κοινωνία ανάλογη με αυτή των Σουμερίων. Αργότερα, το 3400 π. Χ., τα βασίλεια είχαν περιοριστεί σε δύο, της Ανω και της Κάτω Αιγύπτου, και το 3100 π. Χ. υπήρχε πλέον ένας μόνο φαραώ για ολόκληρη την Αίγυπτο. Οι πυραμίδες συμπίπτουν χρονικά με την περίοδο του ενός βασιλείου, διότι ακριβώς αυτήν την εποχή οι φαραώ είχαν τόσο μεγάλη ισχύ, ώστε να δαπανούν για τον τάφο τους αμύθητα πλούτη. Βέβαια, οι πυραμίδες δεν ήταν μόνο αποτέλεσμα της δύναμης των φαραώ αλλά συγχρόνως συνέβαλλαν στη διατήρηση αυτής της δύναμης, γιατί εδραίωναν την πεποίθηση πως ο φαραώ ήταν ένας πανίσχυρος θεός.

Η πρώτη πυραμίδα κτίστηκε περίπου το 2800 π. Χ. και είναι το πρώτο μεγάλο κτίριο στον κόσμο που κτίστηκε με πέτρες. Η πυραμίδα αυτή θυμίζει τα ζιγκουράτ και γι' αυτό λέγεται "κλιμακωτή πυραμίδα". Οι γνωστές πυραμίδες της Γκίζας, κοντά στο σημερινό Κάιρο, κτίστηκαν διακόσια έως τριακόσια χρόνια αργότερα. Η μεγαλύτερη από αυτές έχει 145 μέτρα ύψος, ενώ το μήκος κάθε πλευράς είναι 225 μέτρα, και είναι το

μεγαλύτερο κτίριο στον κόσμο. Για το κτίσιμό της χρησιμοποιήθηκαν περίπου 2.300.000 ογκόλιθοι με μέσο βάρος δυόμισι τόνους. Οι πλευρές της μεγάλης πυραμίδας ακολουθούν τους άξονες βορράς-νότος και ανατολή-δύση. Νεότερες μετρήσεις που έγιναν απέδειξαν ότι και για τις δύο πλευρές η απόκλιση αντιστοιχεί σε κλάσμα της μοίρας. Επίσης, αποδείχθηκε ότι η οριζοντίωση της βάσης ήταν τόσο ακριβής, ώστε η νοτιανατολική γωνία και η βορειοδυτική να έχουν υγομετρική διαφορά μικρότερη από ένα εκατοστό. Η ακρίβεια αυτή μπορεί να επιτευχθεί στην εποχή μας με τη χρήση πολύπλοκων οργάνων, αλλά οι Αιγύπτιοι είχαν στη διάθεσή τους μόνο απλά μέσα, τις ελλείψεις των οποίων αναπλήρωναν με επινοητικότητα. Με ανάλογη επινοητικότητα κατόρθωναν να κόβουν τους τεράστιους ογκόλιθους του γρανίτη και στη συνέχεια να τους μεταφέρουν για το κτίσιμο των πυραμίδων.

Οι απευθείας γνώσεις που έχουμε σχετικά με την κατασκευή των πυραμίδων δεν είναι πολλές. Με τη βοήθεια όμως ειδικών επιστημόνων, προσπαδούμε να προσεγγίσουμε την τεχνική των Αιγυπτίων και να υποθέσουμε τις πιθανότερες λύσεις που έδιναν στα προβλήματα που αντιμετώπιζαν.

Καταρχήν, οι σύγχρονοι ιστορικοί δεν συμφωνούν με την παλαιότερη άποψη ότι δούλοι έκτισαν τις πυραμίδες. Αντίθετα, πιστεύεται ότι για την κατασκευή των πυραμίδων χρησιμοποιούνταν αγρότες, οι οποίοι διέθεταν τον ελεύθερο χρόνο τους από τη συγκομιδή έως το τέλος της πλημμύρας για την εξασφάλιση ενός επιπλέον εισοδήματος. Ακόμη, τις χρονιές που οι πλημμύρες δεν ήταν κανονικές, με αποτέλεσμα την καταστροφή των καλλιεργειών, η απασχόληση των αγροτών στα μεγάλα κατασκευαστικά έργα αναπλήρωνε την απώλεια του εισοδήματος. Βέβαια, ο πλούτος των φαραώ προερχόταν κυρίως από τον φόρο των αγροτών. Μέρος του φόρου αυτού επέστρεφε στους αγρότες με τη μορφή εργατικής αμοιβής.

Σχετικά με τους ογκόλιθους του γρανίτη, θεωρείται ότι είναι δύο οι πιθανότεροι τρόποι με τους οποίους τους έκοβαν. Ο ένας πιθανός τρόπος είναι να άναβαν μεγάλη φωτιά επάνω ή δίπλα στον βράχο και κατόπιν να έριχναν κρύο νερό, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται ρωγμές. Άλλος πιθανός τρόπος είναι να δημιουργούσαν μικρές ρωγμές στον βράχο με κτυπήματα που έκαναν χρησιμοποιώντας σφυριά από οψιανό, ένα πολύ σκληρό ηφαιστειογενές πέτρωμα. Κατόπιν, τοποθετούσαν στη ρωγμή μια ξύλινη σφήνα, την οποία έβρεχαν με νερό, οπότε η ρωγμή εξελισσόταν σε τομή.

Την εποχή εκείνη οι Αιγύπτιοι δεν χρησιμοποιούσαν τον τροχό και για αυτό ο γρανίτης μεταφερόταν με έλκηθρα, που τα έσερναν άνθρωποι, ως τις όχθες του Νείλου. Εκεί μεταφερόταν σε βάρκες και μέσω του

Νείλου οι ογκόλιθοι έφθαναν από το νότιο άκρο της Ανω Αιγύπτου στο βόρειο τμήμα της Κάτω Αιγύπτου. Οσο διαρκούσαν οι πλημμύρες, οι βάρκες έφθαναν έως πολύ κοντά στις πυραμίδες. Το υπόλοιπο μέρος της μεταφοράς γινόταν και πάλι με έλκηθρα.

Η οριζοντίωση της βάσης της πυραμίδας γινόταν με την κατασκευή διασταυρωτών καναλιών, τα οποία γέμιζαν με νερό. Η επιφάνεια του νερού χρσιμέυε ως αφετηρία, για να επιτύχουν την οριζοντίωση του εδάφους. Θα μπορούσαμε δηλαδή να πούμε ότι το κανάλι του νερού χρησιμοποιόταν ως ένα πολύ μεγάλο αλφάδι.

Ο προσανατολισμός της πυραμίδας γινόταν με τη μελέτη των αστεριών και βέβαια με τη χρήση των μαθηματικών. Ιδιαίτερα οι Αιγύπτιοι είχαν αναπτύξει πολύ τη γεωμετρία, γιατί με γεωμετρικούς υπολογισμούς επαναπροσδιόριζαν τα όρια των χωραφιών τους μετά τις πλημμύρες.

Δεν είναι γνωστός ο τρόπος με τον οποίο ανέσυραν τον γρανίτη στο ύψος που απαιτούσε η κατασκευή της πυραμίδας. Μάλλον κατασκεύαζαν ένα επικλινές επίπεδο από χώμα, με τη βοήθεια του οποίου γινόταν και η μεταφορά του γρανίτη και το κτίσιμο. Οσο αύξανε το ύψος της πυραμίδας συσώρευαν περισσότερο χώμα στο επικλινές επίπεδο. Όταν τέλειωνε το κτίσιμο, αφαιρούσαν τα χώματα, οπότε εμφανιζόταν η πυραμίδα ολοκληρωμένη. Πάντως, είναι βέβαιο πως χωρίς τροχό και τροχαλίες η μεταφορά του γρανίτη ήταν πολύ δύσκολη και οι δυσκολίες αυτές συνεχίσθηκαν για πολλούς αιώνες ακόμη. Η τελευταία πυραμίδα κτίστηκε περίπου το 2200 π. Χ., ενώ πολύ αργότερα, σε τοιχογραφία του 1800 π. Χ. εμφανίζονται εργάτες που ακόμη σύρουν πάνω σε έλκηθρο ένα τεράστιο άγαλμα ύψους 7 μέτρων και βάρους περίπου 60 τόνων. Αργότερα, όταν άρχισαν οι Αιγύπτιοι να χρησιμοποιούν τον τροχό, έδαβαν τους φαράω και τους ευγενείς σε τάφους όπως του Τουταγχαμόν. Οπως αναφέραμε και προηγουμένως, μέσα σε αυτό τον τάφο βρέθηκαν χρυσές άμαξες, που βεβαίως είχαν τροχούς.

Η Ιερογλυφική Γραφή

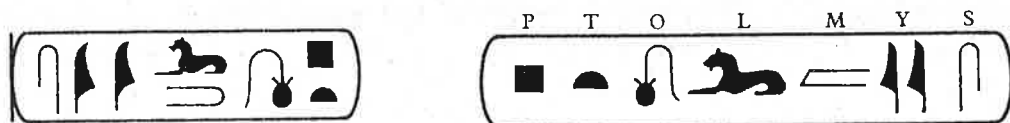
Η γνώση μας για κάποιον πολιτισμό είναι πολύ μικρή, όταν δεν έχουμε γραπτά κείμενα αυτού του πολιτισμού ή όταν δεν είμαστε σε θέση να διαβάσουμε αυτά τα κείμενα. Τα κείμενα των Αιγυπτίων, που κυρίως βρέθηκαν γραμμένα με μελάνι πάνω σε πάπυρο ή ήταν σκαλισμένα πάνω σε πέτρα ή αποτελούσαν μέρος μιας τοιχογραφίας, έδιναν την εντύπωση πως ήταν ιερά σχήματα και γι' αυτό ονομάσθηκαν με την ελληνική λέξη

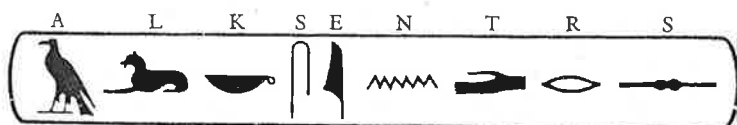
“ιερογλυφικά”. Τα σχήματα αυτά παρίσταναν πουλιά, λιοντάρια, φτερά, σκεύη, και για αυτό υπήρχε η άποψη πως συμβόλιζαν κάποια έννοια, αλλά δεν μπορούσε να γίνει καμιά πρόοδος στην αποκρυπτογράφηση τους.

Στο τέλος περίπου του 18ου αιώνα ανακαλύφθηκε μια πλάκα κοντά στο λιμάνι της Ροζέττας, στις εκβολές του Νείλου, που είχε χαραγμένες τρεις διαφορετικές γραφές, ελληνική, ιερογλυφική και ιερατική, που είναι μια μεταγενέστερη, απλουστευμένη εξέλιξη των ιερογλυφικών. Οι αρχαιολόγοι σκέφτηκαν πως, αν έχουμε το ίδιο κείμενο και στις τρεις διαφορετικές γραφές, θα ήταν δυνατή η αποκρυπτογράφηση των δύο αιγυπτιακών γραφών, χρησιμοποιώντας ως βάση το ελληνικό κείμενο. Βασισμένοι σε αυτή την υπόθεση, εργάστηκαν για δεκαετίες, χωρίς όμως αποτέλεσμα.

Περί το 1820 άρχισε να ασχολείται με την αποκρυπτογράφηση ένας νέος Γάλλος καθηγητής ξένων γλωσσών, ο Champollion, ο οποίος γνώριζε δώδεκα γλώσσες και μεταξύ άλλων και Κοπτικά, μια γλώσσα που μιλούσαν οι Αιγύπτιοι από το 300 μ. Χ. έως το 1500 μ. Χ. Ο Champollion μελέτησε την πλάκα της Ροζέττας και παρατήρησε πως μερικά ιερογλυφικά σχήματα περιβάλλονταν από ένα πλαίσιο και από παλαιότερα ήταν γνωστό πως μέσα σε πλαίσια έγραφαν τα ονόματα των φαραώ. Επίσης, παρατήρησε πως στο ελληνικό κείμενο υπήρχε το όνομα **“Πτολεμαίος”**. Κατόπιν, μελέτησε το κείμενο που ήταν χαραγμένο πάνω σε έναν οβελίσκο (σε ένα δηλαδή μονόλιθο σε σχήμα κίονα), που κάποτε βρισκόταν σε ένα ναό στον Νείλο αλλά τώρα διακοσμεί έναν εξοχικό κήπο στο Ντόρσετ της Αγγλίας. Στα δύο πλαίσια που βρήκε σε αυτό το κείμενο υπέθεσε πως θα υπήρχαν τα ονόματα **“Κλεοπάτρα”** και **“Πτολεμαίος”**. Από τις γνώσεις μάλιστα της Κοπτικής είχε καταλήξει στο συμπέρασμα πως οι Αιγύπτιοι θα πρόφεραν τον Πτολεμαίο ως **“Πτόλμυς”**. Κατόπιν, ο Champollion υπέθεσε ότι μπορεί τα ιερογλυφικά να μην αντιστοιχούν σε έννοιες, αλλά σε ήχους, οπότε συνέκρινε τα ονόματα Κλεοπάτρα και Πτόλμυς και ανακάλυψε πως είχαν κοινά γράμματα το π, το ο και το λ. Δεν συνέπιπτε το γράμμα τ, αλλά δεώρησε πως οι Αιγύπτιοι μπορεί να είχαν δύο γράμματα για τον ήχο τ, όπως οι ευρωπαϊκές γλώσσες αποδίδουν τον ήχο φ και με f και με ph. Η υπόθεση ήταν σωστή και έτσι ο Champollion γνώριζε πλέον δώδεκα ιερογλυφικά γράμματα. Το επόμενο βήμα ήταν να αναγνωρίσει τη γραφή **“Αλκσέντρς”**, όπως είχε δεωρήσει ότι θα προφερόταν το όνομα Αλέξανδρος. Τώρα πλέον είχε πολλά στοιχεία στη διάθεσή του για να προχωρήσει στην αποκρυπτογράφηση του κειμένου της Ροζέττας και να προσεγγίσει τη γλώσσα και τη γραφή των Αιγυπτίων.

Το όνομα Πτόλμυς στην πλάκα της Ροζέττας (αριστερά) και στον οβελίσκο (δεξιά). Τι αντιστοιχία υπάρχει;

Τα ονόματα Κλεοπάτρα και Αλκσέντρς.

Ο Πολιτισμός

Εχουμε ήδη αναφερθεί στις τεχνικές ικανότητες των Αιγυπτίων καθώς και στις αστρονομικές και μαθηματικές τους γνώσεις. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι είχαν ημερολόγιο 365 ημερών και ότι στους μαθηματικούς τους υπολογισμούς χρησιμοποιούσαν κλάσματα και τετραγωνικές ρίζες.

Θα πρέπει να προσθέσουμε πως η ταρίχευση των νεκρών τους οδήγησε σε ανατομικές και ιατρικές γνώσεις, που ήταν πολύ ανεπτυγμένες για εκείνη την εποχή. Ιδιαίτερα ανεπτυγμένη ήταν η οφθαλμιατρική.

Η οικοδομική τους δραστηριότητα δεν περιορίστηκε στις πυραμίδες. Δείγματα της αρχιτεκτονικής τους αποτελούσαν τα ανάκτορα και οι μεγαλειώδεις ναοί, τους οποίους διακοσμούσαν με τεραστίων διαστάσεων αγάλματα.

Οι Αιγύπτιοι έγραφαν κυρίως σε χαρτί, που το κατασκεύαζαν από πάπυρο. Το μελάνι τους είχε ως βάση καρβουνόσκονη διαλυμένη σε αραιή κόλλα. Για πένα χρησιμοποιούσαν ένα λεπτό καλάμι στο οποίο έδιναν κατάλληλο σχήμα. Τα γραπτά των Αιγυπτίων περιλαμβάνουν ιερά κείμενα, γνωμικά, λαϊκές παραδόσεις και ερωτικά ποιήματα.

Το κράτος των Αιγυπτίων άρχισε να εξασθενεί περίπου το 1000 π. Χ. και καταλήφθηκε σταδιακά από τους Ασσύριους, τους Πέρσες, τους Έλληνες και τους Ρωμαίους. Οι καταλήψεις αυτές είχαν σημαντικές επιπτώσεις στον αιγυπτιακό πολιτισμό, παρ' όλο που οι ιερείς διατηρούσαν τις βασικές αρχές τους. Τα τελευταία δείγματά τους φτάνουν έως τον τέταρτο αιώνα μ. Χ.

3. Η ΙΝΔΙΑ

Όταν ακόμη οι φαραώ της Αιγύπτου έκτιζαν τις πυραμίδες τους, αναπτύχθηκε ένας άλλος μεγάλος πολιτισμός στην κοιλάδα του Ινδού ποταμού και έφτασε στην μεγάλη του ακμή περίπου το 2300 π. Χ. Κέντρα του πολιτισμού αυτού αποτέλεσαν δύο μεγάλες πόλεις με πληθυσμό περίπου τριάντα πέντε χιλιάδων κατοίκων η καθεμιά. Οι δρόμοι ήταν μεγάλοι και ευθύγραμμοι, με πολύ καλό αποχετευτικό σύστημα και υπονόμους, και δημιουργούσαν μεταξύ τους τέλεια οικοδομικά τετράγωνα. Τα σπίτια ήταν δύο ειδών και σε διαφορετικές περιοχές της πόλης. Τα μεγάλα και με ωραία αρχιτεκτονική προορίζονταν προφανώς για τους πλούσιους, ενώ τα μικρά και κτισμένα ανάμεσα στα καταστήματα θα προορίζονταν για μια φτωχότερη κοινωνική τάξη. Όλα τα σπίτια ήταν κτισμένα με υψμένα τούβλα, που κατασκευάζονταν από λάσπη.

Οι κάτοικοι της περιοχής ήταν κυρίως αγρότες και καλλιεργούσαν σιτάρι, κριθάρι, πεπόνια και πιθανόν χουρμάδες και μπαμπάκι. Σε σφραγίδες που έχουν ανακαλυφθεί υπάρχει ιερογλυφική γραφή, η οποία δεν έχει ακόμη αποκρυπτογραφηθεί.

Ο πρώτος αυτός πολιτισμός στην περιοχή του Ινδού διήρκεσε περίπου από το 2500 έως το 1500 π. Χ., οπότε εισέβαλε στην περιοχή ένας άλλος λαός, που ήρθε από τα βορειοδυτικά, οι Αριοι, οι οποίοι μάλλον αντιμετώπισαν με μεγάλη αγριότητα τους ντόπιους, αν κρίνει κανείς από τους λόφους των σκελετών που ανακαλύφθηκαν.

Οι Αριοι εγκαταστάθηκαν κυρίως στην περιοχή του ποταμού Γάγγη, όπου διατηρούνται ακόμη οι βασικές παραδόσεις τους για τη ζωή και τη θρησκεία τους, ενώ ακόμη μελετάται η αρχαία τους γλώσσα, τα σανσκριτικά. Οι Αριοι υποδούλωσαν τους ντόπιους που επέζησαν και επέβαλαν μια θρησκεία, που χώριζε τους ανθρώπους σε κοινωνικές τάξεις και έδινε θεολογική ερμηνεία για την κακή θέση των κατώτερων τάξεων. Η θρησκεία των Αρίων είναι γνωστή με το όνομα "Ινδουισμός" και βασίζεται στην πίστη ότι οι άνθρωποι ξαναγεννιούνται μετά το θάνατό τους. Το να ξαναγεννηθεί κανείς και να ζήσει σε αυτόν τον κόσμο της κακίας και του πόνου δεν εδωρείτο καλό. Οι άνθρωποι ξαναγεννιόνταν, για να τιμωρηθούν για τις αδικίες που έκαναν στην προηγούμενη ζωή, και αυτό συνεχιζόταν μέχρι να γίνουν τέλειοι, οπότε δεν επρόκειτο να ξαναγεννηθούν. Ανάλογα με τις αδικίες που διέπραττε κανείς, στην επόμενη του ζωή γεννιόταν στην κοινωνική τάξη που του άξιζε. Οι κοινωνικές τάξεις, που λέγονταν "κάστες", ήταν πέντε. Στην ανώτερη τάξη ανήκαν οι ιερείς, που λέγονταν Βραχμάνοι, στη δεύτερη οι ευγενείς και οι πολεμιστές, στην τρίτη οι αγρότες και έμποροι και στην τέταρτη οι υπηρέτες. Για τους ανθρώπους της πέμπτης τάξης, για τους οποίους προορίζονταν οι χειρότερες δουλειές, θεωρούσαν ότι στην προηγούμενη ζωή τους ήταν εγκληματίες.

Περίπου το 500 π. Χ. ιδρύθηκε μια άλλη θρησκεία, που απευθυνόταν κυρίως στους ανθρώπους των τριών τελευταίων τάξεων, οι οποίοι καταπίεζονταν από τον Ινδουισμό. Ιδρυτής της νέας θρησκείας ήταν ο Βούδας, ο οποίος, αν και ήταν πρίγκιπας, εγκατέλειψε την οικογένειά του σε ηλικία εικοσιεννέα ετών, και άρχισε να περιπλανάται με σκοπό να ανακαλύψει τις αλήθειες και τα μυστικά της ζωής. Μετά από έξι χρόνια περιπλάνησης και αφού έμεινε κάτω από ένα δέντρο σαρανταεννέα ημέρες, περιέγραψε την αληθινή ευτυχία, που ονόμασε "νιρβάνα", ως απαλλαγή από όλες τις επιθυμίες. Κατά το Βούδα, οι άνθρωποι επανέρχονταν στη ζωή, επειδή είχαν πολλές επιθυμίες να εκπληρώσουν. Για αυτό έπρεπε να απαλλαγούν από τις επιθυμίες τους, για να πάγουν να γεννιούνται. Οι άνθρωποι κατά τον Βούδα, μπορούσαν να απαλλαγούν από τις επιθυμίες και να φτάσουν στη νιρβάνα, ακολουθώντας οκτώ κανόνες, οι οποίοι επέβαλλαν κυρίως καλά έργα και καλές σκέψεις. Η θρησκεία του Βούδα λέγεται "**Βουδισμός**" και βρισκόταν πάντοτε σε μεγάλη αντιπαράθεση με τον Ινδουισμό.

Οι Ινδοί καταλήφθηκαν για μικρό διάστημα από τον Αλέξανδρο, αλλά γρήγορα έφτασαν και πάλι σε ακμή. Τον τέταρτο αιώνα μ. Χ. είχαν ιδρύσει μεγάλη αυτοκρατορία, στις οποίες τους επιστήμονες οφείλουμε το μετρικό σύστημα με τα εννέα ψηφία και το μηδέν. Την ίδια εποχή διατύπωσαν την άποψη ότι η γη γυρίζει γύρω από τον ήλιο και γύρω από τον άξονά της.

4. Η ΚΙΝΑ

Στην Κίνα ο πολιτισμός δημιουργήθηκε στις κοιλάδες τριών ποταμών, στις οποίες οι Κινέζοι καλλιεργούσαν κυρίως σάρι και ρύζι. Η περιοχή ήταν αποκομμένη από τον υπόλοιπο κόσμο, λόγω του Ειρηνικού Ωκεανού, ενώ από την πλευρά της στεριάς μεγάλα βουνά και έρημοι δυσκόλευαν τις επικοινωνίες αλλά και προστάτευαν από κατακτητές.

Όπως και στην Αίγυπτο, οι Κινέζοι είχαν βασιλιάδες που δημιουργούσαν μεγάλες δυναστείες. Αν και η περιοχή άρχισε να καλλιεργείται περίπου το 3000 π. Χ., η πρώτη μεγάλη δυναστεία που μας είναι γνωστή εμφανίστηκε περίπου το 1500. Η Κίνα υπέφερε για πολλά χρόνια από πολέμους ανάμεσα σε ντόπιους πρίγκιπες, οι οποίοι διεκδικούσαν για τον εαυτό τους την κυριαρχία στην περιοχή. Προσπάθεια για ενοποίηση του κράτους έγινε από τον αυτοκράτορα Σιχ Χουάνγκ-Τι, ο οποίος έκτισε το μεγάλο τείχος της Κίνας περίπου το 200 π. Χ. Η ενοποίηση όμως του κράτους επιτεύχθηκε αποτελεσματικότερα από τον επόμενο αυτοκράτορα, τον Χαν, του οποίου η δυναστεία βασίλευε έως το 200 μ. Χ. Κατά τη διάρκεια της δυναστείας του Χαν, η Κίνα αναπτύχθηκε πολύ και οι έμποροι της έφθαναν έως τη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Στους Κινέζους της εποχής αυτής οφείλουμε τον τρόπο κατασκευής χαρτιού από ξύλο, καθώς και τη μαγνητική πυξίδα. Εκτός από την παραγωγή του μεταξιού, που είχε αρχίσει παλιότερα, οι Κινέζοι παρήγαγαν επίσης εκείνη την εποχή μπαρούτι και μελάνι.

Ο τρόπος ζωής των Κινέζων ήταν επηρεασμένος από τη διδασκαλία του Κομφούκιου, ο οποίος έζησε περίπου το 500 π. Χ. Ο Κομφούκιος δεν δίδαξε καμιά θρησκεία, αλλά δέμα της διδασκαλίας του ήταν το πώς πρέπει να ζει κανείς σε μια κοινωνία, χωρίς να βλάπτει τους συνανθρώπους του. Ο βασικός κανόνας της διδασκαλίας του ήταν ότι δεν πρέπει να κάνεις στους άλλους αυτό που δεν θέλεις να κάνουν οι άλλοι σε σένα. Οι απόψεις του ήταν βασικά συντηρητικές και δίδασκε την υπακοή και αφοσίωση στους ανωτέρους. Χαρακτηριστικά δείγματα της διδασκαλίας του ήταν ότι οι γυναίκες έπρεπε να αναγνωρίζουν την ανωτερότητα των ανδρών, ότι ο γιος έπρεπε να αποκαλεί τον πατέρα "εντιμότατο", και ότι οι υπήκοοι όφειλαν μπροστά στον αυτοκράτορα να αγγίζουν με το μέτωπό τους το πάτωμα.

5. Η ΑΜΕΡΙΚΗ

Οι κάτοικοι της Αμερικής ονομάσθηκαν Ινδιάνοι από τον Χριστόφορο Κολόμβο, ο οποίος δεώρησε, όταν έφτασε στην Αμερική, ότι βρισκόταν στην Ινδία. Κατά μία άποψη, οι Ινδιάνοι έφτασαν στην Αμερική από την Ασία περίπου το 25000 π. Χ., όταν η Ασία και η Αμερική ενώνονταν με πάγους. Αργότερα, όταν έλιωσαν οι πάγοι, οι Ινδιάνοι απέμειναν στην Αμερική, αποκομμένοι από τον υπόλοιπο κόσμο. Οι Ινδιάνοι αρχικά κυνηγούσαν βίσωνες, τάρανδους, ρινόκερους και μικρόσωμα αμερικάνικα άλογα. Φαίνεται όμως ότι το κυνήγι ήταν τόσο εξαντλητικό, που κατέληξε στην εξαφάνιση των περισσότερων ζώων. Περίπου το 7000 π. Χ. είχαν εξαφανιστεί οι βίσωνες και τα άλογα, με αποτέλεσμα να μην είναι σε θέση οι Ινδιάνοι να χρησιμοποιούν ζώα για βασικές εργασίες, όπως το όργωμα και οι μεταφορές.

Τα σημαντικότερα δείγματα πολιτισμού έχουμε στην Κεντρική Αμερική. Οι κάτοικοι της περιοχής καλλιεργούσαν καλαμπόκι και εκτρέφαν γαλοπούλες και πάπιες. Είχαν επίσης σκύλους και μέλισσες. Δεν είχαν ανακαλύψει το σίδηρο, αλλά έκαναν περιορισμένη χρήση του μπρούντζου. Μετά το 2000 π. Χ. άρχισαν να κτίζουν μεγάλους ναούς. Ένας από αυτούς τους ναούς βρέθηκε στο Μεξικό και έχει σχήμα πυραμίδας με ύψος 70 μέτρα. Κτίστηκε περίπου δύο χιλιάδες χρόνια πριν, από έναν λαό Ινδιάνων, που είναι γνωστός ως "Μάγια".

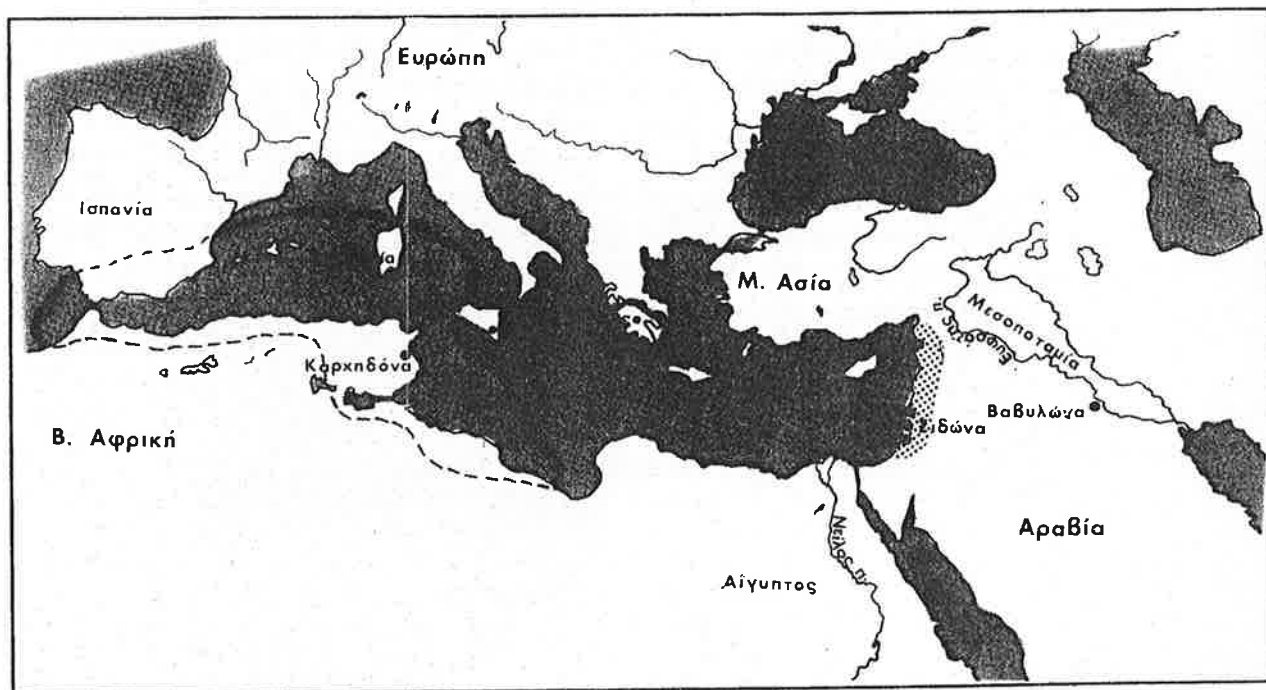
Οι Μάγια ήταν σπουδαίοι τεχνίτες και κατασκεύαζαν αγάλματα, κοσμήματα και πήλινα σκεύη. Η γραφή τους ήταν ιερογλυφική και δεν έχει αποκρυπτογραφηθεί. Οι πόλεις των Μάγια ήταν σε ακμή έως το 900 περίπου μ. Χ.

6. Η ΦΟΙΝΙΚΗ ΚΑΙ Η ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗ

Το εμπόριο ανάμεσα στην Αίγυπτο και τη Μεσοποταμία γινόταν σε μεγάλο βαθμό από την παραλιακή οδό στην ανατολική Μεσόγειο έως το ύψος του ποταμού Ορόντη. Κατόπιν, οι ταξιδιώτες ακολουθούσαν την πορεία του ποταμού έως τη Μεσοποταμία. Στα παράλια από την Αίγυπτο έως τις εκβολές του ποταμού Ορόντη υπήρχαν σημαντικά λιμάνια, στα οποία διασταυρώνονταν οι θαλάσσιοι και στεριανοί δρόμοι, που ένωναν την Αίγυπτο, τη Μεσοποταμία και την Ελλάδα. Η εμπορική και στρατηγική σπουδαιότητα της περιοχής προσείλκυε κάθε φορά το ενδιαφέρον ενός νέου ισχυρού κατακτητή. Οι Αιγύπτιοι, οι Ασύριοι, οι Βαβυλώνιοι, οι Πέρσες, οι Έλληνες και οι Ρωμαίοι κατέλαβαν διαδοχικά και για πολλούς αιώνες την περιοχή. Παρά το γεγονός ότι έμεναν για πολύν καιρό υποδουλωμένοι, οι ντόπιοι κάτοικοι κατάφεραν να αναπτυχθούν και να δημιουργήσουν σημαντικό πολιτισμό. Στο βόρειο τμήμα της περιοχής, τη Φοινίκη, ζούσαν οι Φοίνικες και στο νότιο τμήμα, την Παλαιστίνη, ζούσαν οι Εβραίοι.

Οι Φοίνικες

Οι Φοίνικες φαίνεται ότι ήρθαν από ανατολικότερες περιοχές και εγκαταστάθηκαν στη Φοινίκη περίπου το 3000 π. Χ. Το 2600 π. Χ. η Βύβλος ήταν ένα σπουδαίο λιμάνι και κατόπιν ακολούθησαν και άλλα, όπως η Τύρος και η Σιδώνα. Οι Φοίνικες ανέπτυξαν μεγάλο εμπόριο με τις πιο σημαντικές περιοχές της Μεσογείου. Εισήγαγαν κυρίως τρόφιμα και εξήγαγαν ξυλεία (κυρίως από κέδρους), αντικείμενα μικροτεχνίας, κοσμήματα, κεραμικά, υφάσματα, ελεφαντόδοντο, και αρώματα.

- Φοινίκη
- Η αυτοκρατορία των Καρχηδονίων

Ανάμεσα στο 1000 και το 600 π. Χ. οι Φοίνικες ίδρυσαν πολλές αποικίες στη δυτική Μεσόγειο. Ανάμεσα στις πιο σημαντικές αποικίες των Φοινίκων ήταν η Καρχηδόνα, στα παράλια της Β. Αφρικής. Τον τρίτο αιώνα π. Χ., η Καρχηδόνα είχε κυριαρχήσει στις περισσότερες περιοχές της δυτικής Μεσογείου, μέχρις ότου νικήθηκε από τους Ρωμαίους.

Η κυρίως χώρα των Φοινίκων καταλήφθηκε από τον Μ. Αλέξανδρο το 332 π. Χ., ο οποίος κατέστρεψε τελείως την Τύρο, με αποτέλεσμα την πλήρη διάλυση του κράτους της Φοινίκης.

Οι Φοίνικες είχαν αναπτύξει πολύ τη ναυσιπλοΐα και είχαν κάνει με τα πλοία τους τον γύρο της Αφρικής. Ο Ηρόδοτος αναφέρεται σε αυτό το ταξίδι, αλλά τονίζει πως δεν πιστεύει τους ισχυρισμούς των Φοινίκων ότι πλέοντας γύρω από τη Λιβύη (την Αφρική) είχαν τον ήλιο στα δεξιά τους. Αν όμως λάβουμε υπόψη ότι οι Φοίνικες ακολούθησαν την πορεία από την Ερυθρά Θάλασσα προς το Ακρωτήριο της Καλής Ελπίδας και στη συνέχεια προς το Γιβραλτάρ, τι συμπεραίνουμε για τους ισχυρισμούς τους σχετικά με τον ήλιο και γιατί ο Ηρόδοτος δεν τους πίστευε;

Η συνεισφορά των Φοινίκων στον πολιτισμό ήταν μεγάλη, γιατί αυτοί πρώτοι, περίπου το 1400 π. Χ., δημιούργησαν το αλφάβητο, το οποίο αρχικά αποτελείτο μόνο από σύμφωνα. Οι Έλληνες πρόσδεσαν τα φωνήεντα και κατόπιν το αλφάβητο διαδόθηκε στην Ευρώπη. Με το αλφάβητο η γραφή έγινε εύκολη και γρήγορη και μπόρεσε να διαδοθεί στους ανθρώπους.

Οι Εβραίοι

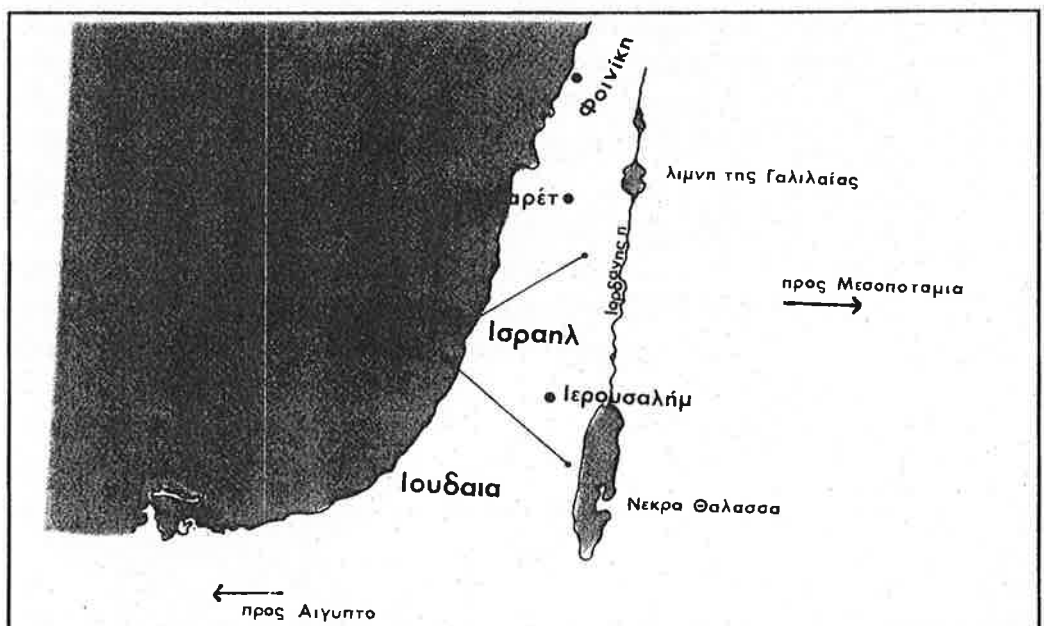
Οι Εβραίοι ήρθαν και αυτοί από ανατολικότερες περιοχές και εγκαταστάθηκαν στην Παλαιστίνη ανάμεσα στο 1400 και το 1000 π. Χ. Στη μεγαλύτερή τους ακμή έφθασαν την περίοδο από το 1000 έως το 700 π. Χ. και κυρίως κατά τη διάρκεια του βασιλιά Δαβίδ και του γιου του, Σολομών. Στο τέλος της βασιλείας του Σολομών υπήρχαν πολλές δυσarέσκεις που οφείλονταν στη βαριά φορολογία. Το αποτέλεσμα ήταν οι εσωτερικές διαμάχες, που κατέληξαν στη διάσπαση του κράτους σε δύο μικρότερα, το κράτος του Ισραήλ και το κράτος του Ιούδα. Το κράτος του Ισραήλ καταλήφθηκε από τους Ασσύριους και το κράτος του Ιούδα από τους Βαβυλώνιους. Και οι δύο κατακτητές ανάγκασαν τους Εβραίους να μεταφερθούν στη Μεσοποταμία. Όταν όμως οι Πέρσες κατέλαβαν τη Βαβυλώνα (το 538 π. Χ.), επέτρεψαν στους Εβραίους να επιστρέψουν στη χώρα τους.

Οι Εβραίοι ήταν ο πρώτος λαός που εισήγαγε τον μονοθεϊσμό. Αρχικά ένα τμήμα των Εβραίων, του οποίου γενάρχη εμφανίζεται ο Αβραάμ, έκανε ξεχωριστή συμφωνία με τον "Θεό του Αβραάμ". Βάσει αυτής της συμφωνίας, ο Θεός θα παρείχε προστασία στους ανθρώπους αυτής της γενιάς και σε αντάλλαγμα εκείνοι θα λάτρευαν μόνο αυτόν και δεν θα αναγνώριζαν άλλον θεό. Αργότερα, η συμφωνία αυτή γενικεύθηκε και συμπεριέλαβε όλους τους Εβραίους, οι οποίοι, εφόσον τηρούσαν τη συμφωνία, θα αποτελούσαν τον εκλεκτό λαό του Θεού. Η κατάκτηση και εξορία των Εβραίων στη Μεσοποταμία ερμηνεύτηκε ως αποτέλεσμα παράβασης αυτής της συμφωνίας από την πλευρά των ανθρώπων. Όταν τελικά επέστρεψαν στην Παλαιστίνη μετά την κατάκτηση από τους Πέρσες, οι Εβραίοι κατέληξαν στο συμπέρασμα πως δεν έπρεπε να ξαναπαραβούν τη συμφωνία τους με το Θεό, με αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός αυστηρού μονοθεϊσμού, που τους απαγόρευε την ανάμειξη με άλλους λαούς και απέκλειε τελείως τους μικτούς γάμους.

Το δεοκρατικό καθεστώς ενισχύθηκε, όταν αργότερα (το 400 π. Χ.) εκδόθηκαν από τον ιερέα Εσα τα πέντε πρώτα βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης, ή αλλιώς η Πεντάτευχος. Τα βιβλία αυτά, που από πολλούς αποδίδονται στον Μωϋσή, αποτελούνται από προφορικές παραδόσεις και γραπτά κείμενα που φθάνουν ως τον ένατο αιώνα π. Χ. Η πρώτη συλλογή και δημοσίευση κειμένων που ξεκίνησε από τον Εσα συνεχίστηκε και τους επόμενους αιώνες, με αποτέλεσμα την ολοκλήρωση της Παλαιάς Διαθήκης όπως την ξέρουμε σήμερα, περίπου το 100 μ. Χ.

Όταν οι Εβραίοι καταλήφθηκαν από τους Ρωμαίους, δημιουργούσαν συνεχώς προβλήματα στο ρωμαϊκό κράτος, τα οποία είχαν δρυσκευτική αφετηρία. Μετά από δύο επαναστάσεις, οι Ρωμαίοι αποφάσισαν τελικά να μεταφέρουν τους Εβραίους από την πατρίδα τους και να τους διασπείρουν σε ολόκληρη την αυτοκρατορία. Η διασπορά αυτή διήρκεσε έως το 1947, οπότε ιδρύθηκε το κράτος του Ισραήλ στην περιοχή όπου ήταν αρχικά. Οι κάτοικοι του κράτους του Ισραήλ λέγονται Ισραηλινοί.

Η Κρήτη

Ο μύθος για τον βασιλιά Μίνωα και τον Μινώταυρο, τον οποίο σκοτώνει ο Θησέας, ο γιος του βασιλιά της Αθήνας Αιγέα, είναι η πιο παλιά αναφορά που έχουμε σχετικά με την αρχαία Κρήτη. Ο μύθος δεν μας προσφέρει βέβαια καμιά ιστορική γνώση και δεν μπορούμε να βασιστούμε στις πληροφορίες που μας δίνει. Μπορούμε όμως να υποθέσουμε πως υπήρχε κάποια κοινωνική ανάγκη που οδήγησε στη δημιουργία του μύθου. Πιθανόν ένας πολύ ισχυρός λαός που ζούσε στην αρχαία Κρήτη να είχε προκαλέσει τρόμο στους κατοίκους της ηπειρωτικής Ελλάδας. Είναι επίσης πιθανόν να είχε επιβάλει κάποια μορφή βαριάς φορολογίας, η οποία να υποδηλώνεται στον μύθο με τους επτά άνδρες και τις επτά γυναίκες, που έστελναν οι Αθηναίοι ως τροφή για τον Μινώταυρο.

Ο μύθος πάντως αυτός έγινε αφορμή για τις αρχαιολογικές έρευνες του Arthur Evans, ο οποίος ανακάλυψε στην Κνωσό, το 1900, τα ερείπια ενός σημαντικού πολιτισμού. Ο Evans, επηρεασμένος από τον μύθο, ονόμασε τον πολιτισμό αυτό "μινωικό" και τους ανθρώπους που τον δημιούργησαν "Μινωίτες".

Οι αρχαιολογικές έρευνες ήταν πολύ αποδοτικές. Τη δεύτερη μόλις ημέρα ανακαλύφθηκε ένα αρχαίο σπίτι με τοιχογραφίες, ενώ την τέταρτη ημέρα εμφανίστηκαν τα πρώτα ίχνη ενός τεράστιου παλατιού. Τα κτίρια που αποτελούν το ανάκτορο είναι κτισμένα γύρω από μια εσωτερική αυλή. Μερικά από αυτά αποτελούνται από τρεις ή τέσσερις ορόφους και ενώνονται μεταξύ τους με πολλούς διαδρόμους και σκάλες, έτσι που να εξηγείται πώς δημιουργήθηκε ο μύθος του λαβύρινθου και του δαιδαλώδους παλατιού. Σε μια πλευρά του ανακτόρου βρίσκονται τα βασιλικά διαμερίσματα και μια μεγάλη αίθουσα θρησκευτικών τελετών, ενώ σε άλλη πλευρά υπάρχουν αποθήκες κυρίως για το καλαμπόκι και το ελαιόλαδο, που φυλάσσονταν μέσα σε μεγάλα αγγεία.

Οι τοίχοι του παλατιού ήταν ζωγραφισμένοι με εικόνες που παρίσταναν γυναίκες και άνδρες με αδύνατα και γυμνασμένα σώματα, που συχνά εκτελούσαν ένα άλμα επάνω από έναν ταύρο, πιθανόν στα πλαίσια κάποιας θρησκευτικής τελετής. Εντυπωσιακή είναι η εμφάνιση των γυναικών, οι οποίες φορούν μακριά φορέματα, που αφήνουν ακάλυπτο το στήθος, και έχουν μαύρα μαλλιά στολισμένα με πολύτιμες πέτρες.

Οι παλαιότερες αρχαιολογικές ενδείξεις που υπάρχουν για την Κρήτη δείχνουν ότι περίπου το 6000 π. Χ. οι κάτοικοι της Κρήτης είχαν δημιουργήσει νεολιθικούς οικισμούς. Αργότερα, περίπου το 3000 π. Χ., ίσως να ήρθε ένας άλλος λαός από την Μ. Ασία, ο οποίος εγκαταστάθηκε στην Κρήτη. Ο νέος λαός ήξερε να επεξεργάζεται τον χαλκό, τον ορείχαλκο,

τον χρυσό και τον άργυρο. Περίπου το 2000 π. Χ. οι Μινωίτες έχουν αναπτύξει εμπόριο με τους λαούς της Μεσογείου και φαίνεται ότι ζούσαν με πολλές ανέσεις και με ενδιαφέρον για την τέχνη. Δεν υπάρχουν πουθενά τείχη και αυτό δείχνει ότι είχαν ειρηνική ζωή. Οι Μινωίτες διατηρούσαν ακόμη τη μητριαρχία και λάτρευαν τη μητέρα-θεά. Οι γυναίκες είχαν μεγάλη κοινωνική θέση και έπαιρναν ανώτατα θρησκευτικά αξιώματα.

Η ευχάριστη ζωή στην Κρήτη φαίνεται ότι διήρκεσε έως το 1700, οπότε ένας μεγάλος σεισμός γκρέμισε τα ανάκτορα. Οι Μινωίτες ξανάκτισαν πολύ γρήγορα άλλα, πιο πολυτελή ανάκτορα, όχι μόνο στην Κνωσσό, αλλά και σε άλλα μέρη (τη Φαιστό, τη Ζάκρο και τα Μάλια). Η Κρήτη έφτασε γρήγορα και πάλι σε πολύ μεγάλη ακμή και έλεγχε το Αιγαίο και αρκετά νησιά. Φαίνεται όμως ότι οι σεισμοί και οι γεωλογικές καταστροφές ήταν μέρος της ζωής των Μινωιτών. Ο Evans κατά τη διάρκεια των ανασκαφών είχε την εμπειρία ενός μικρού σεισμού, που συνοδευόταν από ένα θόρυβο που έβγαινε από τη γη και έμοιαζε με μούγκρισμα ταύρου. Πιθανόν ο ήχος αυτός να εξηγήει πώς δημιουργήθηκε ο μύθος του Μινώταυρου.

Περίπου το 1450 μια νέα καταστροφή διέκοψε την ηρεμία της μινωικής Κρήτης. Τα ανάκτορα και ολόκληροι οικισμοί μεταβλήθηκαν σε ερείπια. Πολλοί αρχαιολόγοι αποδίδουν την καταστροφή αυτή σε έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας και στο μεγάλο παλιρροϊκό κύμα που ακολούθησε, με αποτέλεσμα να πλημμυρίσουν μεγάλα τμήματα της Κρήτης. Από τα ανάκτορα που καταστράφηκαν μονάχα της Κνωσσού ξανακτίστηκαν αλλά όχι με τη λαμπρότητα του παρελθόντος.

Ανάμεσα στα αρχαιολογικά ευρήματα πολύ σημαντικές είναι οι πλήρεις επιγραφές, από τις οποίες αντλούμε πολύ ενδιαφέρουσες πληροφορίες. Δυστυχώς δεν έχει αποκρυπτογραφηθεί ακόμη η παλαιότερη γραφή των Μινωιτών, η "γραμμική Α". Οι νεότερες όμως επιγραφές είναι γραμμένες με τη "γραμμική Β", που αποκρυπτογραφήθηκε το 1953 από τον Άγγλο αρχιτέκτονα Michael Ventris. Η γλώσσα της γραμμικής Β είναι η ελληνική και εμφανίζεται στην Κρήτη περίπου το 1500. Η νέα γλώσσα και γραφή αποδεικνύουν τη σχέση που υπήρχε ανάμεσα στην Κρήτη και την ηπειρωτική Ελλάδα. Διατυπώνεται μάλιστα η άποψη ότι, μετά τη δεύτερη καταστροφή και εξασθένηση των Μινωιτών, πιθανόν να κυριάρχησαν στην Κρήτη οι Μυκηναίοι.

Υπάρχουν πάντως αρχαιολογικές ενδείξεις ότι οι σεισμοί και οι καταστροφές συνεχίστηκαν και μετά το 1450 και πιθανόν να ακολούθησαν και επιδρομές νέων κατακτητών. Περίπου το 1000 π. Χ. είχε πάψει τελείως να υπάρχει ο μινωικός πολιτισμός.

Οι Μυκήνες

Η ανακάλυψη στην Κρήτη επιγραφών της γραμμικής Β αποτελεί για τους αρχαιολόγους την πιο σημαντική ένδειξη ότι οι Μυκηναίοι είχαν νικήσει τους Μινωίτες σε πόλεμο (περίπου το 1450 π. Χ.) και είχαν επιβάλει τη δική τους γραφή. Συγχρόνως όμως αυτό δείχνει και ότι οι Μυκηναίοι ήρθαν σε επαφή με τον μινωικό πολιτισμό, τον οποίο διέδωσαν στην ηπειρωτική Ελλάδα. Ο νέος πολιτισμός, που προήλθε από την ανάμειξη του μινωικού πολιτισμού με τον πολιτισμό της ηπειρωτικής Ελλάδας, ονομάζεται "μυκηναϊκός", επειδή σπουδαιότερο κέντρο της εποχής εκείνης ήταν οι Μυκήνες. Υπήρχαν όμως και άλλες σημαντικές πόλεις, όπως η Θήβα, η Τίρυνθα και η Πύλος, που επίσης αποτελούσαν κέντρα του μυκηναϊκού πολιτισμού.

Όπως στην περίπτωση του μινωικού πολιτισμού έχουμε τους μύθους που σχετίζονται με τον Μίνωα, έτσι και για τον μυκηναϊκό πολιτισμό έχουμε τους μύθους που σχετίζονται με τον Τρωικό πόλεμο. Οι μύθοι αυτοί μας είναι γνωστοί από τα ομηρικά έπη και μπορούμε να υποθέσουμε πως δημιουργήθηκαν γύρω από έναν πυρήνα πραγματικών γεγονότων. Με οδηγό τον Όμηρο, άρχισαν το 1870 αρχαιολογικές έρευνες στην περιοχή της Τροίας από τον Γερμανό αρχαιολόγο Heinrich Schliemann. Η έρευνα αποκάλυψε τα ερείπια εννέα πόλεων, που ήταν κτισμένες η μία πάνω στην άλλη. Θεωρείται πως η Τροία, στην οποία αναφέρεται η Ιλιάδα, ήταν κτισμένη επάνω στα ερείπια έξι προηγούμενων.

Λίγα χρόνια αργότερα ο Schliemann συνέχισε τις έρευνες στις Μυκήνες, προσθέτοντας αρκετά στοιχεία στις γνώσεις μας για τον μυκηναϊκό πολιτισμό. Σκάβοντας κοντά στην Πύλη των Λεόντων, ο Schliemann ανακάλυψε έξι τάφους που περιείχαν δεκαεννέα νεκρούς. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στον νεκρό που το πρόσωπό του ήταν καλυμμένο με μια χρυσή μάσκα, με αποτέλεσμα να θεωρηθεί τότε πως επρόκειτο για το νεκρό σώμα του Αγαμέμνονα. Αργότερα, διατυπώθηκε από άλλους αρχαιολόγους η άποψη ότι ο σκελετός με τη μάσκα ανήκε σε πολεμιστή που έζησε 250 χρόνια πριν από την εποχή στην οποία τοποθετείτο ο Αγαμέμνονας. Πάντως, υπάρχουν ενδείξεις ότι οι Μυκήνες ήταν σε μεγάλη ακμή γύρω στο 1250 π. Χ. και ότι ενδεχομένως τότε να έκαναν κάποιο πόλεμο εναντίον της Τροίας, η οποία βρισκόταν σε πολύ σημαντική θέση και έλεγχε πολύ βασικούς εμπορικούς δρόμους προς την ανατολική Μεσόγειο. Η αρχαιολογική έρευνα έδειξε ότι η Τροία εκείνη την εποχή καταστράφηκε με βίαιο τρόπο, πράγμα που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ίσως είχε νικηθεί σε πόλεμο.

Οι Μυκηναίοι στρατιώτες χρησιμοποιούσαν χάλκινα όπλα και κάλυπταν ολόκληρο το σώμα τους με πανοπλία. Ήταν πολύ ικανοί

και ζωγράφιζαν τους τοίχους των παλατιών τους με πολεμικές σκηνές. Οι βασιλείς τους ήταν συγχρόνως και πολεμιστές και δάβονταν με ολόκληρο τον οπλισμό τους σε μεγάλους δολωτούς τάφους που χτίζονταν με πέτρες. Ένας πολύ σημαντικός τέτοιος τάφος είναι ο **"Θησαυρός του Ατρέα"**. Λέγεται **"θησαυρός"** λόγω των πολλών χρυσών αντικειμένων, τα οποία συνόδευαν τον νεκρό βασιλιά στον τάφο του.

Οι Μυκηναίοι είχαν δημιουργήσει εμπορικές σχέσεις με ολόκληρη την ανατολική Μεσόγειο. Η πειρατεία όμως στις θάλασσες, καθώς και οι ανταγωνιστικοί πόλεμοι οδήγησαν τους Μυκηναίους σε παρακμή μετά το 1250. Όταν λίγο αργότερα έρχονται από βόρεια Έλληνες οι οποίοι μιλούν μια άλλη διάλεκτο, τη δωρική, οι Μυκηναίοι δεν μπορούν να αντισταθούν και καταφεύγουν σε άλλες περιοχές, κυρίως στην Αττική και τη Μικρά Ασία. Τους επόμενους αιώνες οι Μυκηναίοι που αναγκάσθηκαν να μεταναστεύσουν ονομάζονται **"Ιωνες"**, ενώ η διάλεκτος που χρησιμοποιούν ονομάζεται **"ιωνική"**. Οσοι Μυκηναίοι δεν μετανάστευσαν χρησιμοποιήθηκαν από τους επιδρομείς Δωριείς ως δούλοι. Σημαντικό κέντρο των Δωριέων αναδείχθηκε η Σπάρτη, ενώ κέντρο των Ιώνων ήταν η Αθήνα.

Ο Αποικισμός

Η παρουσία των Δωριέων στη νότια Ελλάδα δεν ήταν ο μοναδικός λόγος που οδήγησε στη μετακίνηση των πληθυσμών. Αργότερα, περίπου το 750 π. Χ., έγιναν και άλλες μετακινήσεις, που οφείλονταν κυρίως σε οικονομικούς και πολιτικούς λόγους. Δυσχεσταμένοι και παραγκωνισμένοι ευγενείς, αγρότες που έλπιζαν σε μεγαλύτερη ιδιοκτησία και καλύτερη γη, καθώς και έμποροι που επιθυμούσαν να δημιουργήσουν νέα εμπορικά κέντρα, αποτέλεσαν τις βασικότερες ομάδες που αναζήτησαν καλύτερη ζωή σε νέες περιοχές. Η εγκατάσταση σε μια νέα περιοχή ονομάζεται **"αποικισμός"**, ενώ η νέα περιοχή ονομάζεται **"αποικία"**. Ο αποικισμός δεν έγινε πάντα με ειρηνικό τρόπο και συχνά υπήρχαν συγκρούσεις ανάμεσα στους αποίκους και στους γειτονικούς λαούς. Οι σημαντικότερες περιοχές που προσείλκυσαν το ενδιαφέρον των Ελλήνων εκείνη την εποχή ήταν η Σικελία και η νότια Ιταλία, η νότια Γαλλία, η Ισπανία, η Βόρεια Αφρική και τα παράλια του Εύξεινου Πόντου.

Η Αρχαία Ελληνική Πόλις

Για τους Έλληνες η λέξη "πόλις" (πόλη) σήμαινε συγχρόνως και τον τόπο αλλά και τους πολίτες. Επειδή η επικοινωνία ανάμεσα στις πόλεις ήταν δύσκολη και επειδή πολλές περιοχές περιβάλλονταν από βουνά και θάλασσα, στην αρχαία Ελλάδα κάθε πόλη αντιστοιχούσε σε ένα ξεχωριστό κράτος. Το ότι η πόλη αντιστοιχούσε σε κράτος φαίνεται και γλωσσικά από τις λέξεις "πολίτης", "πολίτευμα", "πολιτεία", "πολιτική", που προέρχονται από τη λέξη "πόλις", αλλά έχουν σχέση με τους κατοίκους και τη διοίκηση ενός κράτους.

Δεν πρέπει να θεωρήσουμε πως τα αρχαία ελληνικά κράτη ήταν μεγάλα και πολυπληθή. Ελάχιστες πόλεις είχαν περισσότερους από 20.000 πολίτες. Για να φανταστούμε πόσος ήταν τελικά ο πληθυσμός μιας πόλης θα πρέπει στον αριθμό αυτό να προσδέσουμε τις γυναίκες και τους δούλους που αναλογούν, αφού μόνο οι ελεύθεροι άνδρες εδεωρούντο πολίτες και είχαν πολιτικά δικαιώματα.

Ο δεσμός της "πόλης-κράτους" διαμορφώθηκε σταδιακά. Αρχικά υπήρχαν πολλοί τοπικοί άρχοντες, στις οικογένειες των οποίων ανήκε η γη. Θεωρείται ότι κάποιος άρχοντας (βασιλεύς) κατόρθωσε να συνενώσει κάτω από την εξουσία του τους τοπικούς άρχοντες και να διαμορφώσει ένα κράτος με κεντρική διοίκηση. Σύμφωνα με την παράδοση, την συνένωση των τοπικών αρχόντων στην Αττική έκανε ο Θησέας, αλλά οι διαμάχες μεταξύ των μεγάλων οικογενειών συνεχίστηκαν έως τον πέμπτο αιώνα π. Χ. και διαμόρφωναν την πολιτική κατάσταση.

Οι διάδοχοι του Θησέα διατήρησαν το αξίωμα του βασιλιά, αλλά σταδιακά ο βασιλιάς άρχισε να χάνει τα δικαιώματά του. Τον έβδομο αιώνα στην Αθήνα ο βασιλιάς αποτελούσε έναν από τους εννέα άρχοντες, που εκλέγονταν για να κυβερνήσουν την Αθήνα για ένα χρόνο.

Όλες οι πόλεις-κράτη είχαν αρχικά αριστοκρατικό πολίτευμα, δηλαδή η εξουσία ήταν συγκεντρωμένη στον βασιλιά και τους συγγενείς του, τους ευγενείς. Αργότερα όμως αναπτύχθηκε το εμπόριο και μερικοί έμποροι έγιναν πιο πλούσιοι από πολλούς ευγενείς. Οι έμποροι άρχισαν να διεκδικούν και εκείνοι εξουσία και γενικώς να αμφισβητούν τον τρόπο διακυβέρνησης, με αποτέλεσμα την εξέλιξη του πολιτεύματος. Σε μερικές πόλεις δόθηκε δικαίωμα εκλογής και συμμετοχής στα αξιώματα σε όλους τους πολίτες και το νέο πολίτευμα ονομάστηκε "δημοκρατία", ενώ σε άλλες πόλεις τα δικαιώματα αυτά δόθηκαν μόνο στους πλούσιους, οπότε το πολίτευμα ονομάστηκε "ολιγαρχία". Σε μερικές περιπτώσεις, κάποιος πολίτης κατόρθωνε να πάρει με βίαιο τρόπο την εξουσία, χωρίς να εκλεγεί κανονικά. Ο άρχοντας αυτός λεγόταν "τύ-

ραννος" και το πολίτευμα που επέβαλλε ονομαζόταν "τυραννίδα". Το γεγονός ότι οι τύραννοι ήταν ανεπιθύμητοι, εφόσον δεν είχαν εκλεγεί, είναι ο βασικός λόγος, για τον οποίο η λέξη "τύραννος" πήρε σταδιακά τη σημασία που έχει σήμερα.

Η Σπάρτη

Η Σπάρτη έμεινε γνωστή για την αυστηρή, πειδαρχημένη ζωή των πολιτών της, που είχαν ως βασικό τους προορισμό να παραμένουν στρατιώτες έτοιμοι να πολεμήσουν οποιοδήποτε εσωτερικό ή εξωτερικό εχθρό. Αντίθετα από ό,τι συνέβαινε σε άλλες πόλεις, για τους Σπαρτιάτες ο εσωτερικός εχθρός, που ήταν οι δούλοι, ήταν συχνά πιο επικίνδυνος από τους εξωτερικούς εχθρούς.

Η οικονομία της Σπάρτης αλλά και γενικώς η εξασφάλιση των μέσων διαβίωσης εξαρτιόταν απόλυτα από τους δούλους, που λέγονταν "είλωτες" και προς τους οποίους η συμπεριφορά των Σπαρτιατών ήταν ιδιαίτερα βάνουση. Τις ανάγκες που οι άλλες περιοχές κάλυψαν με τον αποικισμό, οι Σπαρτιάτες τις αντιμετώπισαν καταλαμβάνοντας τη γειτονική Μεσσηνία, τους κατοίκους της οποίας μετέβαλαν σε είλωτες. Η επεκτατική πολιτική των Σπαρτιατών είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός ισχυρού κράτους στη νότια Πελοπόννησο. Οι παλιοί ντόπιοι κάτοικοι αυτού του κράτους υποδουλώθηκαν και εργάζονταν για να εξασφαλίσουν στους Σπαρτιάτες πολίτες τη δυνατότητα να ζουν ως στρατιώτες και να ασχολούνται αποκλειστικά με τα στρατιωτικά τους καθήκοντα. Θα μπορούσε όμως να πει κανείς ότι οι είλωτες όχι μόνο έδιναν αυτή τη δυνατότητα στους Σπαρτιάτες, αλλά τους επέβαλλαν να παραμένουν έτοιμοι για πόλεμο, διότι ο μεγαλύτερος κίνδυνος για τη Σπάρτη ήταν μια ενδεχόμενη επανάσταση των ειλωτών.

Επειδή η στρατιωτική οργάνωση μιας κοινωνίας βασίζεται κυρίως στην πειθαρχία και την υπακοή στους ανωτέρους, η ζωή στη Σπάρτη δεν εκδημοκρατίστηκε ποτέ. Τα αγόρια αποχωρίζονταν από τις οικογένειές τους σε ηλικία επτά ετών και ζούσαν ομαδικά κάτω από τον έλεγχο της πολιτείας. Η αυστηρή διαπαιδαγώγησή τους απέβλεπε στη δημιουργία υπάκουων στρατιωτών, που είχαν ως μοναδικό σκοπό στη ζωή τους να υπερασπίζονται τα συμφέροντα της πατρίδας τους.

Το πολίτευμα της Σπάρτης χαρακτηρίστηκε ολιγαρχικό, αλλά διαφέρει σημαντικά από τα άλλα ολιγαρχικά πολιτεύματα που ξέρουμε. Σύμφωνα με την παράδοση, η Σπάρτη είχε δύο βασιλείς, η συνύπαρξη των

οποίων πιθανόν να οφειλόταν στο ότι οι κοινότητες που ενώθηκαν για να δημιουργήσουν την πόλη διατήρησαν τις δικές τους βασιλικές οικογένειες, από τις οποίες προέρχονταν οι δύο βασιλείς. Οι βασιλείς διατηρούσαν ένα συμβουλευτικό σώμα, τη "γερουσία", στην οποία έπαιρναν μέρος άνδρες Σπαρτιάτες, που είχαν περάσει την ηλικία των εξήντα ετών. Αργότερα δημιουργήθηκε και ένα νέο αξίωμα, των "πέντε εφόρων", οι οποίοι εκλέγονταν για ένα χρόνο και σταδιακά απέκτησαν πολύ μεγάλη εξουσία, ώστε να αναλάβουν ουσιαστικά τη διακυβέρνηση του κράτους. Δικαίωμα εκλογής σε αυτό το αξίωμα είχαν όλοι οι Σπαρτιάτες πολίτες, οι οποίοι λέγονταν "ομοίοι", όρος που σημαίνει ότι είχαν ίσα δικαιώματα. Οι έφοροι εκλέγονταν από τη γενική συνέλευση των ομοίων, που λεγόταν "Απέλλα". Η Απέλλα, εκτός από την εκλογή των εφόρων, είχε ως καθήκον την επικύρωση ή την απόρριψη των προτάσεων της γερουσίας. Στην Απέλλα όμως δεν γίνονταν συζητήσεις και δεν μπορούσε να ακουστεί μια επιχειρηματολογία υπέρ και κατά των προτάσεων, πράξη που χαρακτηρίζει τις δημοκρατικές διαδικασίες. Αντίθετα, οι ομοίοι της Απέλλας απλώς "δια βοής" έδειχναν αν συμφωνούσαν με τις προτάσεις που υποβάλλονταν. Μπορεί κανείς επομένως να υποθέσει ότι, εφόσον δεν υπήρχαν γήφοι που να ορίζουν σαφώς την απόφαση των πολιτών, ήταν σχετικά εύκολο για τη γερουσία να αποφασίζει ότι οι περισσότεροι εφώναζαν υπέρ των προτάσεών της. Αλλωστε, για τους στρατιώτες-πολίτες της Απέλλας, που είχαν μάθει να υπακούουν τυφλά τους ανωτέρους τους, δεν θα πρέπει να υπήρχαν πολλές περιπτώσεις διαφωνίας με τις προτάσεις της γερουσίας.

Η Σπάρτη ήταν αναγκασμένη να διαφυλάξει το πολιτικό και το κοινωνικό της καθεστώς και για αυτό απέφευγε την ανάμειξη με άλλους Έλληνες. Οι Σπαρτιάτες δεν έπρεπε να πληροφορηθούν ότι ήταν δυνατόν να υπάρξει και άλλος πιο ευχάριστος και λιγότερο αυστηρός τρόπος ζωής και για αυτό τους απαγορευόταν να ταξιδεύουν, όπως επίσης απαγορευόταν σε ξένους να επισκέπτονται τη Σπάρτη. Η μόνη φορά που οι Σπαρτιάτες συνεργάσθηκαν με τους άλλους Έλληνες ήταν για να αντιμετωπίσουν τους Πέρσες.

Η Αθήνα

Αντίθετα απ' ό,τι συνέβαινε στη Σπάρτη, στην Αθήνα, όπως και στις άλλες ελληνικές πόλεις, παρατηρούμε μια σταδιακή εξέλιξη του πολιτεύματος. Αρχικά η εξουσία ανήκει στον βασιλιά και στους ευγενείς, οι οποίοι συχνά είναι μέλη της βασιλικής οικογένειας. Αργότερα, αποκτούν εξουσία και ορισμένοι πλούσιοι, κυρίως έμποροι, οι οποίοι διεκδικούν την εξουσία για τον εαυτό τους, χωρίς να την κληρονομήσουν. Με αυτό τον τρόπο, αρχίζει να διακόπτεται το κληρονομικό δικαίωμα στην εξουσία και γίνονται τα πρώτα βήματα για την εκδημοκρατικοποίηση του πολιτεύματος. Αργότερα, όταν πια καθιερώνεται το δημοκρατικό πολίτευμα, το δικαίωμα συμμετοχής στην εξουσία περιέρχεται σε όλους τους πολίτες. Χαρακτηριστικό του δημοκρατικού πολιτεύματος είναι ότι όλοι οι πολίτες έχουν το δικαίωμα του "εκλέγειν" και του "εκλέγεσθαι", δηλαδή έχουν δικαίωμα να εκλέγουν και να εκλέγονται. Δεν πρέπει όμως να βλέπουμε τα δημοκρατικά πολιτεύματα της αρχαίας Ελλάδας με τα σημερινά μέτρα. Στην εποχή μας όλοι οι άνθρωποι έχουν τη δυνατότητα να γίνουν ισότιμοι πολίτες και να έχουν ίσα δικαιώματα. Στην αρχαία Ελλάδα όμως αυτό το δικαίωμα το είχαν λίγοι άνθρωποι και δεν το αποκτούσαν οι γυναίκες, οι δούλοι και όσοι προέρχονταν ή κατάγονταν από άλλες πόλεις. Ένα μικρό μέρος του πληθυσμού αποκτούσε πολιτικά δικαιώματα και οι δημοκρατικές διαδικασίες αφορούσαν αυτούς και μόνο. Με τα σημερινά μέτρα, επομένως, και το πιο δημοκρατικό πολίτευμα ήταν στην ουσία ολιγαρχικό.

Ο Κύλων

Η αναφορά σε βασιλείς της Αθήνας γίνεται στα πλαίσια της παράδοσης και δεν υπάρχουν ιστορικά στοιχεία, που να αποδεικνύουν ότι τα πρόσωπα αυτά υπήρξαν. Η πρώτη πληροφορία που ξεφεύγει από τα όρια της μυθολογίας αναφέρεται στον Κύλωνα, ο οποίος προσπάθησε τον 7ο αιώνα να καταλάβει την εξουσία και να γίνει τύραννος, αλλά απέτυχε. Η εποχή εκείνη ευνοεί την εμφάνιση τυράννων, γιατί η πολλή στρατιωτική άσκηση, που ήταν απαραίτητη, καλλιεργούσε ένα κλίμα συντροφικότητας και τυφλής αφοσίωσης προς τους ανθρώπους που είχαν κάποια στρατιωτική εξουσία. Μερικές φορές αυτοί οι άνθρωποι εκμεταλλεύονταν την κατάσταση και διεκδικούσαν για τον εαυτό τους και την ομάδα τους και πολιτική εξουσία.

Ο Δράκων

Μια άλλη ιστορική πληροφορία αναφέρεται στην προσπάθεια που έκανε ο Δράκων το 620 να επιβάλει ένα νομοθετικό κώδικα. Οι νόμοι αυτοί έμειναν γνωστοί ως "δρακόντειοι" και αποτελούν παράδειγμα σκληρότητας και αυστηρότητας. Ίσως θα πρέπει πάντως να αποδώσουμε αυτή την αντίληψη περί σκληρότητας στην αντίδραση που προκάλεσε στις ισχυρές οικογένειες της Αθήνας. Η επιβολή μιας νομοθεσίας ισχυροποιεί την εξουσία της κεντρικής διοίκησης και περιορίζει την αυθαιρεσία των ισχυρών μελών μιας κοινωνίας, τα οποία αντιλαμβάνονται τη δικαιοσύνη ανάλογα με το συμφέρον τους κάθε φορά.

Ο Σόλων

Το τέλος του 7ου αιώνα βρίσκει την Αθήνα με πολλές κοινωνικές αναταραχές. Οι φτωχοί αναγκάζονταν να δανείζονται από τους πλούσιους βάζοντας υποθήκη την ατομική τους ελευθερία. Το αποτέλεσμα ήταν ότι πολλοί υποδουλώνονταν, επειδή δεν ήταν σε θέση να ξεπληρώσουν τα χρέη τους. Η κατάσταση αυτή προκάλεσε πολλές δυσαρέσκειες, τις οποίες προσπάθησε να απαλύνει ένας άλλος νομοθέτης, ο Σόλων, ο οποίος εξελέγη άρχων το 594. Ο βασικός νόμος του Σόλωνα έμεινε γνωστός ως "σεισάχθεια", που προέρχεται από τη φράση "σειώ το άχθος" (σηκώνω το βάρος του χρέους). Ο Σόλων απάλλαξε πολλούς από τις οφειλές και ελευδέρωσε αυτούς που είχαν υποδουλωθεί λόγω χρέους. Η πολιτική του στάση όμως ήταν γενικά μετριοπαθής και προσπάθησε να είναι συμβιβαστικός ανάμεσα στους πλούσιους και τους φτωχούς, με αποτέλεσμα να δυσανεστήσει και τις δύο παρατάξεις.

Ο Πεισίστρατος

Η διαμάχη ανάμεσα στις παρατάξεις παρέμεινε, και αυτό έδωσε την ευκαιρία σε έναν άλλο τύραννο, τον Πεισίστρατο, να σφετερισθεί την εξουσία. Ο 6ος αιώνας στην Αθήνα χαρακτηρίζεται από τη διακυβέρνηση του Πεισίστρατου και των δύο γιων του, του Ιππαρχου και του Ιππία, στους οποίους κληροδότησε την εξουσία του. Την περίοδο που κυβερνούσε ο Πεισίστρατος κτίστηκαν στην Αθήνα πολλά επιβλητικά και μεγάλα κτί-

ρια και ευνοήθηκαν πολύ οι τέχνες. Συχνά όσοι αποκτούσαν εξουσία παρακάμπτοντας τις δημοκρατικές εξουσίες προσπαδούσαν να γίνουν δημοφιλείς κατασκευάζοντας μεγάλα έργα. Συγχρόνως, είχαν τη φιλοδοξία ότι το όνομά τους θα έμενε στην ιστορία συνδυασμένο με τα έργα αυτά.

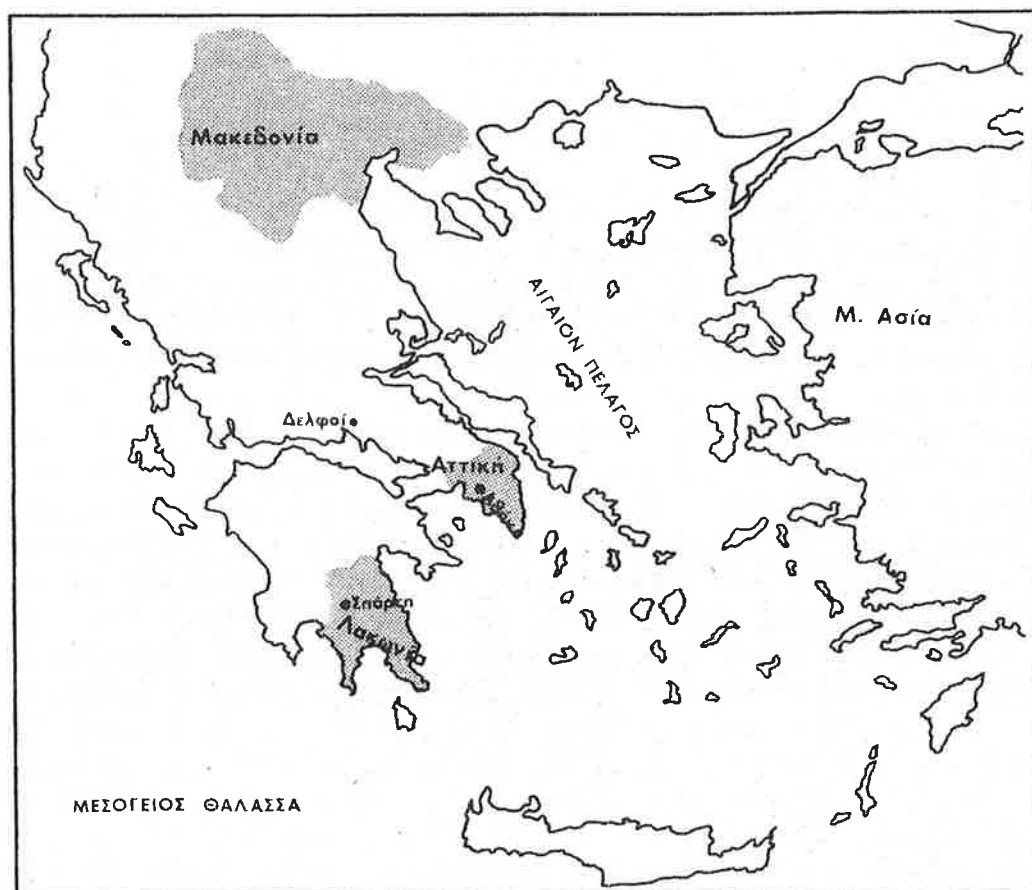
Ο Κλεισθένης

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι σημαντικά βήματα προς τη δημοκρατία έγιναν στο τέλος του βου αιώνα, όταν η εξουσία, μετά τον θάνατο και των γιών του Πεισίστρατου, περιήλθε στον Κλεισθένη. Ο Κλεισθένης ήξερε ότι η αιτία όλων των κοινωνικών προβλημάτων βρισκόταν στη μεγάλη δύναμη που είχαν μερικές οικογένειες στην Αθήνα. Οι οικογένειες αυτές ήταν πολύ παλιές, με αποτέλεσμα να υπάρχουν ολόκληρες παρατάξεις των οποίων τα μέλη συνδέονταν μεταξύ τους με συγγενικούς δεσμούς. Ο Κλεισθένης αντελήφθη ότι, για να υπάρξει κοινωνική αναδιοργάνωση και μεταρρύθμιση, θα έπρεπε να περιοριστεί δραστικά η δύναμη αυτών των συγγενικών παρατάξεων. Με αυτό τον σκοπό οργάνωσε την αθηναϊκή κοινωνία σε δέκα φυλές, τα μέλη της οποίας προέρχονταν από διαφορετικές περιοχές του αθηναϊκού κράτους. Έτσι κατάφερε ο Κλεισθένης να αναμειξει τους πολίτες και να σπάσει τους ισχυρούς συγγενικούς δεσμούς. Τα μέλη κάθε φυλής μπορούσαν τώρα να διεκδικούν τα συμφέροντά τους χωρίς συγγενικά κριτήρια. Είναι χαρακτηριστικό της εκδημοκρατικοποίησης του Κλεισθένη ότι η έννοια "φυλή", που είναι συγγενής με τη λέξη "φύση", δεν όριζε πλέον το σύνολο των ανθρώπων που συνδέονταν με φυσικούς-συγγενικούς δεσμούς αλλά με κοινωνικούς. Παρ' όλα αυτά, μετά τον Κλεισθένη η λέξη "φυλή" ορίζει σχεδόν αποκλειστικά την συγγένεια αίματος και όχι την κοινωνική σχέση.

Λόγω του ότι κάθε φυλή απαρτιζόταν από πολίτες που ζούσαν σε διαφορετικές περιοχές, ακολούθησε και μια υποδιαίρεση της φυλής σε "δήμους". Ο δήμος αποτελείτο από τα μέλη μιας φυλής που κατοικούσαν στην ίδια περιοχή και είχε δική του διοίκηση, ώστε να αποφεύγονται οι παρεμβάσεις των παλαιών τοπικών αρχόντων. Η αναδιοργάνωση αυτή της κοινωνίας έδωσε πολλή αυτοπεποίθηση στους Αθηναίους πολίτες και τους προκάλεσε το ενδιαφέρον να συμμετέχουν στις υποθέσεις της πολιτείας.

Η πολιτική δικαίωση πάντως όλων όσοι πίστευαν στην ενεργό συμμετοχή στις αποφάσεις του κράτους επήλθε με έναν άλλο δεσμό του Κλεισ-

δένη, την **"εκκλησία του δήμου"**, τη συγκέντρωση δηλαδή του λαού. Στην εκκλησία του δήμου συζητιόνταν όλα τα θέματα και λαμβάνονταν οι σημαντικές αποφάσεις για το κράτος. Η εκκλησία του δήμου αποτέλεσε το σημαντικότερο δεσμό της αθηναϊκής δημοκρατίας, γιατί προϋπέθετε την άμεση συμμετοχή των πολιτών για τη λήψη των αποφάσεων. Στη σημερινή εποχή η λήψη των αποφάσεων δεν γίνεται άμεσα από τους πολίτες αλλά από αντιπροσώπους τους, τους **"βουλευτές"**.

Οι Περσικοί Πόλεμοι

Την εποχή που η Αθήνα διοικείται από τον Πεισίστρατο, το Βαβυλωνιακό κράτος κατακτάται από τους Πέρσες. Οι Βαβυλώνιοι είναι δυσαρεστημένοι από τον βασιλιά τους και υποδέχονται τον Κύρο, τον βασιλιά των Περσών, ως ελευθερωτή. Οι δρόμοι της Βαβυλώνας κατακλύζονται από πλήθη που ζητωκραυγάζουν, κρατώντας κλαδιά από φοίνικες. Ο Μέγας Κύρος ίδρυσε μια τεράστια αυτοκρατορία, την οποία με υπερηφάνεια αποκαλούσε **"Το Βασίλειον Ολοκλήρου του Κόσμου"**. Η ονομασία αυτή ήταν δικαιολογημένη, αν σκεφτεί κανείς

ότι η αυτοκρατορία αυτή είχε ως δυτικό όριο τα παράλια της Μικράς Ασίας, ενώ προς την ανατολή εκτεινόταν έως την Ινδία.

Η αυτοκρατορία των Περσών περιελάμβανε πολλούς λαούς, οι οποίοι αντιμετώπιζονταν με αίσθημα δικαιοσύνης και τους επιτρεπόταν να διατηρούν τη θρησκεία τους και τον τρόπο ζωής που είχαν. Η βασική διαφορά που υπήρχε ανάμεσα στους Πέρσες και τους κατακτημένους λαούς ήταν ότι μόνο Πέρσες μπορούσαν να καταλάβουν τις σημαντικές κυβερνητικές θέσεις και να ενταχθούν στο επίλεκτο στρατιωτικό σώμα των "Αθανάτων".

Άλλος σημαντικός βασιλιάς μετά τον Κύρο ήταν ο Δαρείος, κατά τη διάρκεια της βασιλείας του οποίου το περσικό κράτος έφθασε στη μεγαλύτερή του ακμή. Ο Δαρείος διακρίθηκε για την ικανότητά του να διοικεί αποτελεσματικά ένα τόσο μεγάλο κράτος. Η αυτοκρατορία διαιρέθηκε σε επαρχίες, τις οποίες διοικούσαν τοπικοί διοικητές, οι "σατράπες". Ειδικοί επιθεωρητές, απεσταλμένοι του βασιλιά, ταξίδευαν σε ολόκληρη τη χώρα, για να ελέγχουν αν οι σατράπες εκτελούσαν σωστά τα καθήκοντά τους. Επειδή το βασικότερο πρόβλημα σε ένα τόσο μεγάλο κράτος ήταν η επικοινωνία, ο Δαρείος κατασκεύασε τη "βασιλική οδό", μήκους 2.500 χιλιομέτρων, που ένωνε τις Σάρδεις στη Μ. Ασία με τα Σούσα στο σημερινό Ιράν. Κάθε 20 χιλιόμετρα υπήρχαν σταθμοί, στους οποίους οι αγγελιοφόροι μπορούσαν να αλλάζουν άλογα. Με το σύστημα αυτό, μια βασιλική διαταγή μπορούσε να διασχίσει το κράτος σε διάστημα μιας εβδομάδας.

Την εποχή του Δαρείου το Περσικό κράτος περιελάμβανε και τις ελληνικές πόλεις που βρίσκονταν στα παράλια της Μ. Ασίας. Στις αρχές του πέμπτου αιώνα μερικές από αυτές τις ελληνικές πόλεις επαναστάτησαν με τη βοήθεια της Αθήνας και της Ερέτριας. Η επανάσταση απέτυχε και ο Δαρείος ζήτησε με αγγελιοφόρους του από τις πόλεις της κυρίως Ελλάδας να υποταγούν σε αυτόν. Οι πόλεις αρνήθηκαν την υποταγή και οι Αθηναίοι μάλιστα σκότωσαν τους αγγελιοφόρους. Ο Δαρείος αποφάσισε να στείλει στρατό και να επιβάλει με πόλεμο τη θέλησή του.

Η Μάχη του Μαραθώνα

Το 490 π. Χ. ο περσικός στόλος διέσχισε χωρίς ενόχληση το Αιγαίο και έφθασε στον όρμο του Μαραθώνα. Οι Αθηναίοι έστειλαν αμέσως αγγελιοφόρο στη Σπάρτη και ζήτησαν βοήθεια, αλλά οι Σπαρτιάτες έλαβαν το μήνυμα κατά τη διάρκεια πολυήμερων θρησκευτικών

τελετών, τις οποίες αρνήθηκαν να διακόψουν. Οι μόνοι που έστειλαν μια μικρή βοήθεια στους Αθηναίους ήταν οι Πλαταιείς, οι οποίοι ζούσαν κοντά στην Αθήνα και ενδεχομένως να αναγνώριζαν πως και οι ίδιοι βρίσκονταν σε άμεσο κίνδυνο.

Παρά την αριθμητικά άνιση αναμέτρηση, οι Αθηναίοι, με στρατηγό τον Μιλτιάδη, περικύκλωσαν τους Πέρσες και τους νίκησαν στην πεδιάδα του Μαραθώνα. Ο περσικός στρατός οπισθοχώρησε και επιβιβάστηκε στα πλοία με σκοπό να σπεύσει και να καταλάβει την ανυπεράσπιστη Αθήνα. Οι Αθηναίοι προέβλεψαν τις κινήσεις του περσικού στρατού και έφθασαν στην Αθήνα εγκαίρως, οπότε οι Πέρσες αναγκάστηκαν να επιστρέψουν στην Ασία. Οι Αθηναίοι δεν ενίκησαν απλώς μια μάχη, αλλά ματαίωσαν το σκοπό μιας μεγάλης εκστρατείας. Επιπλέον, οπλίσθηκαν με αυτοπεποίθηση, η οποία αποδείχθηκε πολύ χρήσιμη τα αμέσως επόμενα χρόνια.

Η Εκστρατεία του Ξέρξη

Ο Δαρείος προσπάθησε να οργανώσει και δεύτερη εκστρατεία κατά των Ελλήνων, αλλά πέθανε πριν να εφαρμόσει τα σχέδιά του. Τον Δαρείο διαδέχθηκε στον περσικό θρόνο ο γιος του Ξέρξης, ο οποίος αποφάσισε όχι μόνο να πραγματοποιήσει τα σχέδια του πατέρα του, αλλά και να οδηγήσει ο ίδιος τον περσικό στρατό σε μια δεύτερη εκστρατεία.

Το 480 ο περσικός στρατός με αρχηγό τον Ξέρξη διέσχισε τον Ελλήσποντο και κατευδύνθηκε οδικώς προς τη νότια Ελλάδα. Η πορεία του στρατού έγινε χωρίς ενόχληση έως τις Θερμοπύλες, όπου είχε οχυρωθεί μια μικρή δύναμη από Έλληνες, ανάμεσα στους οποίους βρίσκονταν και τριακόσιοι Σπαρτιάτες, με αρχηγό τον Λεωνίδα, τον ένα από τους δύο βασιλιάδες της Σπάρτης. Ο Λεωνίδας οργάνωσε κατά τέτοιο τρόπο την άμυνα των Ελλήνων στο στενό πέρασμα των Θερμοπυλών, ώστε να αποκρούουν με επιτυχία τις επιθέσεις των Περσών και να τους προκαλούν μεγάλες απώλειες.

Μετά από μερικές ημέρες κάποιος Έλληνας έδειξε στους Πέρσες ένα μυστικό μονοπάτι, το οποίο επέτρεψε στον περσικό στρατό να περικυκλώσει τους Έλληνες. Ο Λεωνίδας αποφάσισε να συνεχίσει την άμυνα με τους τριακόσιους Σπαρτιάτες και διέταξε τους άλλους Έλληνες να αποχωρήσουν. Παρά τη διαταγή του Λεωνίδα, παρέμειναν μαζί του και οι Θηβαίοι και οι Θεσπιείς. Οι Πέρσες τελικώς συνέχισαν την πορεία τους, αφού προηγουμένως σκοτώθηκαν όλοι οι υπερασπιστές των Θερμοπυλών, δίνοντας όμως στην πράξη τους και στον θάνατό τους τον συμβολικό χαρακτήρα που έχουν έως σήμερα.

Η Ναυμαχία στη Σαλαμίνα και το Τέλος της Εκστρατείας

Τα γεγονότα στις Θερμοπύλες και η πορεία του Ξέρξη προς τη νότια Ελλάδα ανησύχησαν πολύ τους Έλληνες, οι οποίοι προσπαδούσαν να βρουν τρόπο για να ανακόψουν την επέλαση των Περσών. Πολύ σημαντικό για την άμυνα των Ελλήνων ήταν το στρατηγικό σχέδιο του Αθηναίου Θεμιστοκλή, ο οποίος έπεισε τους Αθηναίους και τους άλλους Έλληνες να αντιμετωπίσουν τους Πέρσες στη θαλάσσια περιοχή ανάμεσα στις ακτές της Αττικής και της Σαλαμίνας.

Πλησίαζε ήδη φθινόπωρο και ο Ξέρξης βιαζόταν να επιτύχει τους σκοπούς της εκστρατείας του πριν φθάσει χειμώνας. Αποφάσισε, λοιπόν, να δεχθεί την πρόκληση των Ελλήνων και να επιτεθεί στον παρατεταγμένο αθηναϊκό στόλο, σε μια δύσκολη περιοχή, που όμως οι Αθηναίοι γνώριζαν πολύ καλά. Δεν είναι δυνατόν να ξέρουμε όλες τις λεπτομέρειες της ναυμαχίας. Βέβαια, ο ιστορικός Ηρόδοτος μας περιγράφει την ναυμαχία, αλλά εκείνη την εποχή ήταν μόλις τεσσάρων ετών και για αυτό έπρεπε να βασιστεί σε περιγραφές μεταγενεστερών του, αλλά όταν ο δρύλος της ναυμαχίας είχε πια καλύψει την ιστορική αλήθεια. Εχουμε όμως και την περιγραφή που έκανε ο ποιητής Αισχύλος στην τραγωδία του "Πέρσες". Ο Αισχύλος πολέμησε ο ίδιος στη Σαλαμίνα και επομένως θα μπορούσε να ξέρει πώς έγιναν τα πράγματα. Πάντως, η περιγραφή του Αισχύλου σε μερικά σημεία είναι διαφορετική από αυτή του Ηρόδοτου. Ανεξάρτητα όμως από τις λεπτομέρειες, το αναμφισβήτητο αποτέλεσμα της ναυμαχίας ήταν ότι ο περσικός στόλος καταστράφηκε σε πολύ μεγάλο βαθμό, πράγμα που ανάγκασε τον Ξέρξη να επιστρέψει αμέσως στην Ασία. Παρέμεινε όμως στη βόρεια Ελλάδα ένα τμήμα του περσικού στρατού, με αρχηγό το στρατηγό Μαρδόνιο. Αφού πέρασε ο χειμώνας, την επόμενη άνοιξη του 479 ο Μαρδόνιος οδήγησε τον στρατό του στη νότια Ελλάδα και συγκρούστηκε με τους Έλληνες στις Πλαταιές. Ο ίδιος ο Μαρδόνιος σκοτώθηκε σε αυτή τη μάχη και οι Πέρσες νικήθηκαν και πάλι. Με τη μάχη των Πλαταιών ματαιώθηκαν οριστικά τα σχέδια και οι επιδιώξεις των Περσών να υποτάξουν τους Έλληνες.

Η Αθήνα μετά τους Περσικούς Πολέμους

Το τέλος των περσικών πολέμων βρήκε την Αθήνα σε πολύ κακή κατάσταση. Οι Αθηναίοι εγκατέλειψαν την πόλη τους, σύμφωνα με το σχέδιο του Θεμιστοκλή, όταν αποφασίστηκε να αντιμετωπίσουν τους

Πέρσες στα στενά της Σαλαμίνας. Οι Πέρσες πριν από τη ναυμαχία κατέλαβαν την άδεια πόλη, την λεπλάτησαν και έκαψαν μεγάλο μέρος της. Όταν οι Αθηναίοι επέστρεψαν στην πόλη τους μετά τον πόλεμο, έπρεπε να γιορτάσουν τη νίκη τους σε μια πόλη κατεστραμμένη. Οι ναοί στο λόφο της Ακρόπολης είχαν μεταβληθεί σε μαυρισμένα ερείπια.

Οι Αθηναίοι οδήγησαν τους Έλληνες στη νίκη εναντίον των Περσών και η ηγετική τους θέση αναγνωρίστηκε από τις περισσότερες πόλεις. Σύντομα εκμεταλλεύτηκαν αυτή την κατάσταση και καλλιέργησαν την εντύπωση ότι οι Πέρσες μπορούσαν να επιχειρήσουν και νέα εκστρατεία εναντίον της Ελλάδας. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, δημιούργησαν μια συμμαχία στην οποία συμμετείχαν οι περισσότερες πόλεις, εκτός από τη Σπάρτη και ορισμένες περιοχές που βρίσκονταν κάτω από τη σπαρτιατική επιρροή. Με τη συμμαχία αυτή οι Αθηναίοι ανέλαβαν να προστατεύουν τα μέλη της από τους Πέρσες, ενώ οι πόλεις με τη σειρά τους όφειλαν να πληρώνουν μεγάλη φορολογία στην Αθήνα. Λίγο αργότερα, οι πόλεις-μέλη της συμμαχίας αντιλήφθηκαν ότι δεν είχαν τη δυνατότητα να μη συμμετέχουν στη συμμαχία και ότι ήταν υποχρεωμένες να πληρώνουν τους φόρους, αν δεν ήθελαν να αντιμετωπίσουν την εκδικητικότητα των Αθηναίων.

Σταδιακά δημιουργήθηκε στους συμμάχους η υπογία ότι οι φόροι που πλήρωναν δεν παρέμεναν στο ταμείο της συμμαχίας, αλλά χρηματοδοτούσαν την ανοικοδόμηση της Αθήνας και τη διακόσμησή της με λαμπρούς ναούς και αγάλματα. Είναι βέβαιο, πάντως, πως λίγα χρόνια μετά το τέλος των πολέμων η Αθήνα δεν δύμιζε σε τίποτα την κατεστραμμένη πόλη του 480, αλλά διένυε μια περίοδο που έμεινε γνωστή στην ιστορία ως ο "χρυσός αιώνας".

Ηγέτης της Αθήνας αυτή την εποχή ήταν ο Περικλής, ο οποίος ανέδρασε την ανοικοδόμηση της Αθήνας στους αρχιτέκτονες Ικτίνο και Καλλικράτη, καθώς και στον γλύπτη Φειδία. Από τα πιο θαυμαστά κτίσματα αυτής της περιόδου είναι τα κτίρια της Ακρόπολης και ιδιαίτερα ο Παρθενώνας, που ήταν αφιερωμένος στη λατρεία της θεάς Αθηνάς. Έχει ύψος 20 μέτρα και η διακόσμησή του περιελάμβανε περισσότερες από 500 ανάγλυφες μορφές θεών, ανδρών και ζώων. Οι γραμμές του είναι καμπύλες και είναι έτσι υπολογισμένες, ώστε να δείχνουν ευθείες. Οι αρχιτέκτονες είχαν υπολογίσει ότι το φως θα επηρέαζε την εντύπωση που προκαλούν και ότι ορισμένα μέρη του ναού θα έδειχναν κοίλα, ενώ άλλα θα έδειχναν κυρτά, αν οι γραμμές του κτιρίου ήταν ευθείες. Την εντύπωση αυτή εξουδετέρωσαν οι καμπύλες γραμμές. Οι 58 κίονες (κολόνες) του ναού, για παράδειγμα, έχουν μια ελαφρά διόγκωση στο μέσον, η οποία όμως συμβάλλει ώστε οι γραμμές τους να φαίνονται τελικά ευθείες.

Γενικά, μπορούμε να πούμε ότι η αρχιτεκτονική της εποχής εκείνης βασιζόταν σε πολύ αυστηρούς κανόνες συμμετρίας και αρμονίας, οι οποίοι έπρεπε να τηρούνται με μεγάλη σχολαστικότητα.

Πάντως, όταν στην εποχή μας βλέπουμε τα ερείπια των αρχαίων ναών και μας κάνει εντύπωση το λευκό λαμπρό μάρμαρο, θα πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι στην αρχική τους κατάσταση οι ναοί είχαν αρκετό χρώμα και κυρίως ήταν βαμμένες οι ανάγλυφες μορφές θεών και ανθρώπων. Τα μαλλιά τους ήταν χρυσά, τα πρόσωπα ροζ και οι χιτώνες τους είχαν πολύ έντονους χρωματισμούς.

Η μεγάλη ακμή της Αθήνας εκείνη την εποχή δεν περιορίζεται μόνο στην αρχιτεκτονική και τη γλυπτική. Πολύ μεγάλα επιτεύγματα σημειώθηκαν επίσης στο χώρο του θεάτρου, στη φιλοσοφία και την ιστοριογραφία. Οι τραγωδίες του Αισχύλου, του Σοφοκλή και του Ευριπίδη, οι κωμωδίες του Αριστοφάνη, η φιλοσοφική σκέψη του Σωκράτη και του Πλάτωνα, η ιστορία του Ηρόδοτου και του Θουκυδίδη όχι μόνον αναγνωρίστηκαν ως σημαντικότερα επιτεύγματα εκείνης της περιόδου αλλά και επηρέασαν βαθύτατα τη σκέψη της Ευρώπης μετά την Αναγέννηση και αποτέλεσαν τον πυρήνα του ευρωπαϊκού πολιτισμού.

Η Αθηναϊκή Δημοκρατία

Την εποχή του Περικλή ενισχύθηκαν πολύ οι δημοκρατικοί δεσμοί και όλοι οι Αθηναίοι πολίτες μπορούσαν να εκλέγουν και να εκλέγονται για τα πολιτικά, τα στρατιωτικά και τα δικαστικά αξιώματα του κράτους. Οι αποφάσεις του κράτους λαμβάνονταν από την εκκλησία του δήμου μετά από λεπτομερή συζήτηση, που επέτρεπε να ακουστούν όλες οι απόψεις. Βέβαια, όπως έχει επισημανθεί και στο παρελθόν, πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι η πλήρης ισονομία, η ισότητα όλων των ανθρώπων απέναντι στο νόμο, είναι κατάκτηση του 20ού αιώνα. Στην αρχαία Αθήνα η ισονομία ίσχυε για πολύ λίγους. Τον μισό πληθυσμό της πόλης αποτελούσαν οι δούλοι, ενώ ένα άλλο σημαντικό ποσοστό αποτελούσαν οι "μέτοικοι", οι ξένοι δηλαδή που είχαν εγκατασταθεί στην Αθήνα μόνιμα ή είχαν γεννηθεί στην Αθήνα, αλλά από ξένους γονείς. Από αυτούς που απέμεναν πρέπει να αφαιρέσουμε το πενήντα τοις εκατό που ήταν οι γυναίκες, οπότε έμενε ένα πάρα πολύ μικρό ποσοστό που απολάμβανε τα δικαιώματα του Αθηναίου πολίτη.

Την εποχή της πολύ μεγάλης ακμής, όταν τα χρήματα της αθηναϊκής συμμαχίας διαθέτονταν για την ευημερία των Αθηναίων πολιτών, ο Περικλής εισηγήθηκε αυστηρότερα μέτρα για την αναγνώ-

ριση του δικαιώματος να είναι κανείς πολίτης της Αθήνας. Μέχρι τότε ίσχυε ότι κάποιος μπορούσε να είναι Αθηναίος πολίτης αν ένας μόνο από τους δύο γονείς του ήταν Αθηναίος. Με την αλλαγή που επέβαλε ο Περικλής έπρεπε και οι δύο γονείς να είναι Αθηναίοι, πράγμα το οποίο οδήγησε στη διαγραφή 5.000 ανθρώπων από τα αρχεία των πολιτών. Τα νέα μέτρα του Περικλή συνέβαλαν, ώστε το να είναι κανείς Αθηναίος πολίτης να θεωρείται ένα πάρα πολύ μεγάλο προνόμιο, που μόνο πολύ λίγοι μπορούσαν να έχουν. Κυρίως, όσοι είχαν αυτό το προνόμιο είχαν συγχρόνως και τη δυνατότητα να επωφελούνται πολύ από τα χρήματα της συμμαχίας, τα οποία συνεισέφεραν όσοι ακριβώς δεν είχαν το δικαίωμα να τα χρησιμοποιούν. Οι διακρίσεις που υπήρχαν στην αθηναϊκή δημοκρατία εμφανίζονταν σε όλες τις εκδηλώσεις της δημόσιας ζωής. Ακόμη και στο θέατρο οι μπροστινές καλές θέσεις προορίζονταν για τους Αθηναίους άνδρες. Οι πιο πίσω θέσεις προορίζονταν για τους μέτοικους, ενώ οι δούλοι και οι γυναίκες είχαν δικαίωμα μόνο στις πολύ απομακρυσμένες σειρές.

Το μέτρο που έλαβε ο Περικλής σε λίγο καιρό στράφηκε εναντίον του. Σε ηλικία πενήντα ετών χώρισε τη σύζυγό του, με την οποία είχε αποκτήσει δύο γιους και παντρεύτηκε την Ασπασία, η οποία δεν ήταν Αθηναία, αλλά καταγόταν από τη Μίλητο. Με την Ασπασία ο Περικλής απέκτησε έναν ακόμη γιο, ο οποίος δεν μπορούσε να αποκτήσει το δικαίωμα του Αθηναίου πολίτη. Κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου πέθαναν οι δύο πρώτοι γιοι του Περικλή και ο ηγέτης της Αθήνας απέμεινε χωρίς γιο με νόμιμα δικαιώματα. Οι Αθηναίοι φρόντισαν όμως λίγο πριν από το θάνατο του Περικλή να αναγνωρισθεί και ο τρίτος γιος του και μάλιστα τον εξέλεξαν αργότερα και στρατηγό. Κατόπιν όμως τον κατηγόρησαν ότι δεν εξετέλεσε τα καθήκοντά του όπως έπρεπε και τον καταδίκασαν σε θάνατο.

Προσπαθήσαμε πολύ σύντομα, μέσα σε λίγες παραγράφους, να σκεφτούμε ποια ήταν η διάθεση που είχαν οι Αθηναίοι απέναντι στους συμμάχους τους, καθώς και πώς προβαλλόταν το δικαίωμα του Αθηναίου πολίτη, ως προνόμιο πολύ λίγων ανθρώπων. Παράλληλα, να υπενθυμίσουμε ότι οι πόλεις που ήταν μέλη της συμμαχίας και πλήρωναν τους φόρους δεν είχαν δικαίωμα να αποσκιρτήσουν από τη συμμαχία, γιατί αυτό θα προκαλούσε πόλεμο με τους Αθηναίους. Η κατάσταση γενικώς ήταν τέτοια μέσα στη συμμαχία, ώστε επεκράτησε τελικά να ονομάζεται "αθηναϊκή ηγεμονία" και ίσως αυτός ο όρος να προσδιορίζει καλύτερα και ακριβέστερα τις σχέσεις των Αθηναίων με τους υποτελείς τους.

Οι συνθήκες πάντως που επικράτησαν κατά τη διάρκεια της

αθηναϊκής ηγεμονίας επέτρεψαν την εξαιρετικά μεγάλη ανάπτυξη της Αθήνας, πράγμα το οποίο προκάλεσε τη μεγάλη ανησυχία της Σπάρτης και των συμμάχων. Το αποτέλεσμα ήταν να οδηγηθούν τα αντίπαλα μέρη σε έναν πολύνεκρο πόλεμο, στον οποίο οι μισοί σχεδόν Έλληνες πολέμησαν εναντίον των άλλων μισών. Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση της νήσου Μήλου, που δέλησε να μείνει ουδέτερη. Οι Αθηναίοι την κατέλαβαν, σκότωσαν όλους τους άνδρες και πούλησαν τις γυναίκες και τα παιδιά ως δούλους.

Ο Πελοποννησιακός Πόλεμος

Ο πόλεμος μεταξύ Αθήνας και Σπάρτης ονομάστηκε "Πελοποννησιακός" και συμμετείχαν σε αυτόν οι περισσότερες ελληνικές πόλεις, αφού πιέζονταν να πάρουν το μέρος του ενός ή του άλλου αντιπάλου. Ήταν ένας πολύνεκρος πόλεμος, που διήρκεσε εικοσιεπτά χρόνια και χώρισε τους Έλληνες σε δύο μεγάλα στρατόπεδα. Οι επιπτώσεις του ήταν πολύ μεγάλες και παρέμεναν εμφανείς για πολλές δεκαετίες, λόγω των μεγάλων καταστροφών στις αγροτικές καλλιέργειες. Οι Σπαρτιάτες έκαγαν τους ελαιώνες και τα αμπέλια της Αττικής και οι ζημιές αυτές για να αποκατασταθούν απαιτούσαν χρονική διάρκεια μεγαλύτερη από τη ζωή ενός ανθρώπου.

Ο Περικλής πίστευε ότι η Αθήνα θα μπορούσε να νικήσει σε αυτόν τον πόλεμο, επειδή ήταν πιο πλούσια από τη Σπάρτη και θα μπορούσε να χρηματοδοτεί τον πόλεμο για μεγαλύτερο διάστημα. Είχε δέσει όμως μερικές προϋποθέσεις, για να μπορέσει να επιτευχθεί αυτή η νίκη. Θα έπρεπε να μην πολεμήσει η Αθήνα για να μεγαλώσει τη δύναμή της και να επεκτείνει την κυριαρχία της, αλλά για να διατηρήσει αυτά που ήδη είχε. Επιπλέον, θα έπρεπε να αποφύγει την αναμέτρηση με τη Σπάρτη στη στεριά και να προτιμήσει τον πόλεμο στη θάλασσα, όπου η Αθήνα είχε τον έλεγχο λόγω της μεγάλης της ναυτικής δύναμης. Οσον αφορά τον εφοδιασμό με τρόφιμα, θα έπρεπε να διατηρηθεί με κάθε δυσία η επικοινωνία με τον Ελλήσποντο, από όπου η Αθήνα εισήγαγε σιτηρά, που ήταν τελείως απαραίτητα για τη διατροφή των Αθηναίων.

Ο πόλεμος άρχισε το 431 και τέλειωσε το 404 π. Χ. Η πρώτη δεκαετία τέλειωσε με εξάντληση και των δύο αντιπάλων. Οι Σπαρτιάτες εκστράτευσαν εναντίον της Αττικής, έκαγαν τα χωράφια και πολλά χωριά, ενώ όλοι οι κάτοικοι από τις αγροτικές περιοχές αναζήτησαν

καταφύγιο μέσα στην πόλη, η οποία προστατευόταν από τείχη. Ο συνωπισμός είχε ως αποτέλεσμα να προκληθεί θανατηφόρα επιδημία η οποία οδήγησε στον θάνατο πάρα πολλούς Αθηναίους. Ο Θουκυδίδης, ο οποίος περιγράφει με μεγάλες λεπτομέρειες τον Πελοποννησιακό πόλεμο, αναφέρει ότι οι άνθρωποι πέδαιναν σαν τις μύγες και τα πτώματά τους στοιβάζονταν το ένα πάνω στο άλλο. Ανάμεσα στους νεκρούς συγκαταλέγεται και ο Περικλής, ενώ ο Θουκυδίδης, που είχε και αυτός προσβληθεί από την αρρώστια, κατάφερε να επιζήσει.

Η Εκστρατεία στη Σικελία

Οι διάδοχοι του Περικλή δεν ακολούθησαν τις συμβουλές του και δεν απέφυγαν τις μάχες στη στεριά. Επίσης ο Αλκιβιάδης, συγγενής του Περικλή και πολύ φιλόδοξος και δημοφιλής στρατηγός, έπεισε τους Αθηναίους να εκστρατεύσουν στη Σικελία και να καταλάβουν τις Συρακούσες, που ήταν σύμμαχος των Σπαρτιατών. Η εκστρατεία αυτή, που άρχισε το καλοκαίρι του 415, είχε ολέθριο αποτέλεσμα για τους Αθηναίους. Οι πολιτικοί αντίπαλοι του Αλκιβιάδη τον κατηγορήσαν για ιεροσυλία και ζήτησαν να επιστρέψει στην Αθήνα για να δικαστεί. Ο Αλκιβιάδης κατέφυγε στη Σπάρτη και βοήθησε με τις συμβουλές του τους Σπαρτιάτες, ενώ στη Σικελία απέμεινε στρατηγός των Αθηναίων ο Νικίας, ένας μάλλον συντηρητικός και διστακτικός άνθρωπος, που δεν εκμεταλλεύτηκε τις ευκαιρίες που του δόθηκαν. Οι Συρακούσιοι με την υποστήριξη των Σπαρτιατών νίκησαν στον πόλεμο, σκότωσαν τον Νικία και επέβαλαν στους Αθηναίους να δουλεύουν στα λατομεία των Συρακουσών κάτω από εξοντωτικές συνθήκες. Οσοι επέζησαν τελικώς πουλήθηκαν ως δούλοι.

Το Τέλος του Πολέμου

Παρά την πολύ μεγάλη καταστροφή των Αθηναίων, ο πόλεμος διήρκεσε ακόμη εννέα χρόνια. Οι Σπαρτιάτες ζήτησαν οικονομική ενίσχυση από τους Πέρσες και έτσι μπόρεσαν να ανασυγκροτήσουν τις δυνάμεις τους και να επιφέρουν το οριστικό πλήγμα στους Αθηναίους. Το 405 οι Σπαρτιάτες με αρχηγό τον Λύσανδρο κατέστρεψαν τον αθηναϊκό στόλο στους Αιγός Ποταμούς, στον Ελλήσποντο. Η τροφодοσία των Αθηναίων με σιτηρά διεκόπη και αυτό σήμανε το τέλος του πολέμου. Ο Αθηναίος στρατηγός Κόνων κατέφυγε στην Κύπρο με

εννέα πλοία που διασώθηκαν. Στην Αθήνα έφτασε τελικά ένα μόνο πλοίο, η "Πάραλος", για να φέρει το μήνυμα πως οι Αθηναίοι δεν μπορούσαν πλέον να συνεχίσουν τον πόλεμο.

Ο ιστορικός Ξενοφών αναφέρει πως η "Πάραλος" έφτασε στον Πειραιά νύχτα και ένας δρῆνος ανέβηκε το δρόμο προς την Αθήνα, καθώς ο ένας άνθρωπος μετέδιδε την κακή είδηση στον άλλο. Η Αθήνα κινδύνευσε να υποστεί την τιμωρία που η ίδια είχε πολλές φορές επιβάλει στους αντιπάλους της. Τελικά όμως, μετά από πολλές διαπραγματεύσεις, η Αθήνα γλίτωσε την καταστροφή και οι κάτοικοί της δεν σκοτώθηκαν ούτε πουλήθηκαν ως δούλοι, παρά όλο που οι Κορίνθιοι επέμεναν για το αντίθετο.

Οι Σπαρτιάτες αναλογίσθηκαν τη συμβολή της Αθήνας στους περσικούς πολέμους και επέβαλαν λιγότερο αυστηρούς όρους. Σύμφωνα με αυτούς, οι Αθηναίοι θα έπρεπε να γκρεμίσουν τα τείχη τους, να περιορίσουν τη ναυτική τους δύναμη σε δώδεκα πλοία και να αναγνωρίσουν την αρχηγία της Σπάρτης. Επιπλέον, στην Αθήνα επιβλήθηκε μια φιλοσπαρτιατική δικτατορική κυβέρνηση, που έμεινε γνωστή με το όνομα οι "Τριάκοντα" (οι Τριάντα). Το τυραννικό αυτό καθεστώς δεν διατηρήθηκε για πολύ και γρήγορα αποκαταστάθηκε η δημοκρατία. Η Αθήνα άρχισε να αναλαμβάνει τις δυνάμεις της, αλλά ποτέ δεν έφτασε στην προηγούμενη ακμή της.

Παρά την λήξη του Πελοποννησιακού πολέμου, η ειρήνη δεν αποκαταστάθηκε στον ελληνικό χώρο. Οι Σπαρτιάτες προσπάθησαν να κυριαρχήσουν σε ολόκληρη την Ελλάδα, προκαλώντας διαμάχες ανάλογες με αυτές που γίνονταν στη διάρκεια της αθηναϊκής ηγεμονίας. Τελικώς όμως και οι Σπαρτιάτες νικήθηκαν από τους Θηβαίους στη μάχη των Λεύκτρων το 371 π. Χ., χωρίς όμως να ακολουθήσει και πάλι ειρήνη.

Οι Μακεδόνες

Κατά τη διάρκεια αυτής της εμφύλιας διαμάχης άρχισε να αναπτύσσεται μια άλλη δύναμη, οι Μακεδόνες. Ο βασιλιάς των Μακεδόνων Φίλιππος είχε ζήσει για μερικά χρόνια στη Θήβα και είχε γνωρίσει τον στρατό που νίκησε τους Σπαρτιάτες. Ο ίδιος ήταν πολύ ικανός στρατηγός και εκμεταλλεύτηκε τη στρατιωτική εξασθένιση της υπόλοιπης Ελλάδας για να επιβάλει τη δική του εξουσία.

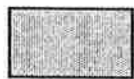
Οι άλλοι Έλληνες καθυστέρησαν να αντιληφθούν τις επιπτώσεις

από τη στρατιωτική ανάπτυξη του Φιλίππου και όταν τελικώς συμμαχισαν οι Αθηναίοι με τους Θηβαίους και τους Βοιωτούς, για να τον αντιμετωπίσουν, ήταν ήδη πολύ αργά. Ο Φίλιππος νίκησε τις συμμαχικές δυνάμεις στη Χαιρώνεια της Βοιωτίας, το 338 π. Χ. Κατέστρεψε τη Θήβα, αλλά φάνηκε επεικής προς τους Αθηναίους, ίσως επειδή επιδίωκε τη συμμαχία τους.

Τον επόμενο χρόνο, το 337, ο Φίλιππος ζήτησε από όλους τους Έλληνες να στείλουν εκπροσώπους τους σε συνέδριο στην Κόρινθο. Στο συνέδριο αυτό, στο οποίο δεν πήρε μέρος η Σπάρτη, αποφασίστηκε γενική ειρήνη και συμμαχία μεταξύ των Ελλήνων. Οι νέοι σύμμαχοι υποχρεώθηκαν να συμφωνήσουν με την πρόταση του Φιλίππου να αρχίσουν επιθετικό πόλεμο εναντίον των Περσών. Στον ίδιο τον Φίλιππο αναγνωρίστηκαν ευρύτατες εξουσίες και του δόθηκε ο τίτλος του ηγεμόνα. Παρ' όλα αυτά, ο Φίλιππος δεν μπόρεσε να αναλάβει την εκστρατεία κατά των Περσών, γιατί δολοφονήθηκε το 336.

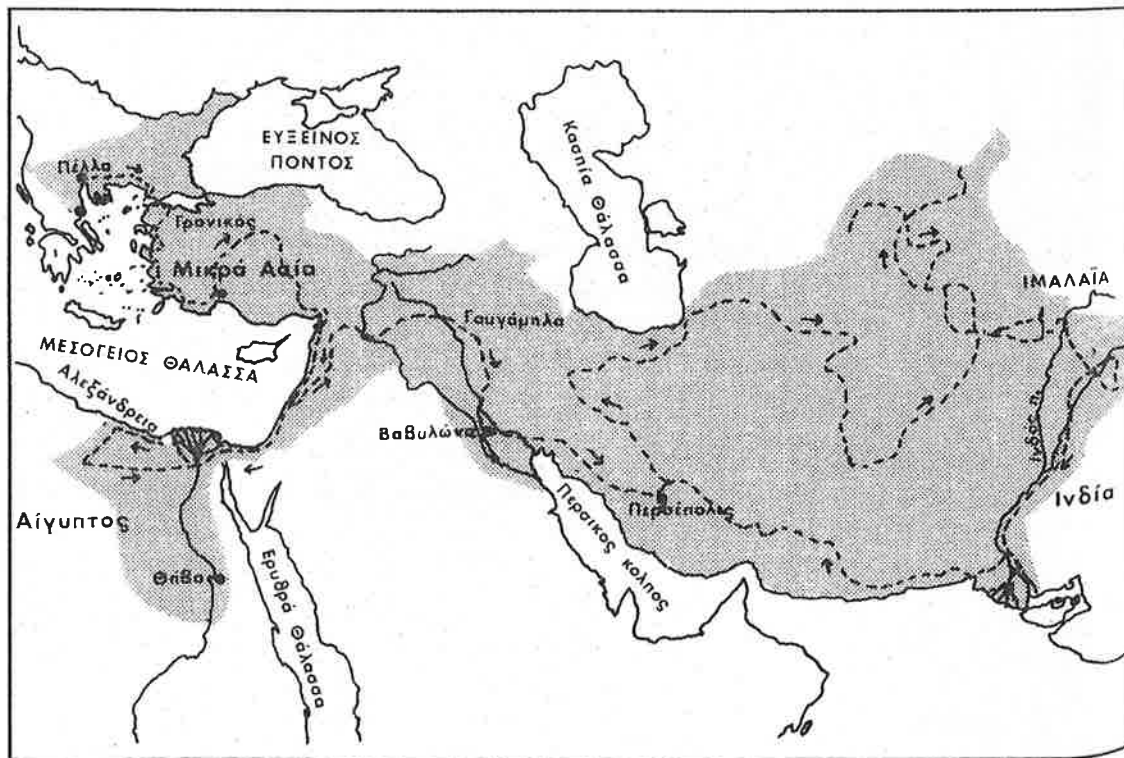
Ο Αλέξανδρος

Ο Φίλιππος δολοφονήθηκε από κάποιον φρουρό του κατά τη διάρκεια των γάμων της κόρης του. Είναι πιθανόν το έγκλημα να οργανώθηκε από τη σύζυγό του Ολυμπιάδα, την οποία είχε εγκαταλείψει για χάρη κάποιας άλλης γυναίκας. Δεν μπορούμε να είμαστε βέβαιοι για οτιδήποτε σχετικά με τη δολοφονία του Φιλίππου. Το σημαντικότερο πάντως είναι ότι τον διαδέχθηκε ο πολύ νέος ακόμη γιος του, ο Αλέξανδρος.

Η Αυτοκρατορία του Μ. Αλεξάνδρου

Η πορεία του Μ. Αλεξάνδρου

Είναι δύσκολο να έχουμε σαφή άποψη για τη ζωή και το έργο του Αλέξανδρου. Οι πληροφορίες που έχουμε προέρχονται από κείμενα που γράφτηκαν πολύ αργότερα. Το αρχαιότερο κείμενο που σώζεται γράφτηκε διακόσια χρόνια μετά το θάνατό του. Βέβαια, τα κείμενα αυτά βασίζονται σε άλλα, παλαιότερα, που έγραψαν άνθρωποι που έζησαν την ίδια εποχή με τον Αλέξανδρο, αλλά που δεν διασώθηκαν.

Ετσι, δεν μπορούμε να ελέγξουμε αν οι πληροφορίες που έχουμε είναι σωστές, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις εκείνες όπου οι μεταγενέστερες αφηγήσεις δίνουν αντιφατικές μεταξύ τους περιγραφές και εκτιμήσεις.

Ο Αλέξανδρος διαδέχθηκε τον πατέρα του σε ηλικία είκοσι ετών και είχε ήδη μεγάλη πολεμική και διοικητική εμπειρία. Πολλές ελληνικές πόλεις επαναστάτησαν μόλις πληροφορήθηκαν τον θάνατο του Φιλίππου. Οι Αθηναίοι ευχαρίστησαν τους θεούς με θυσιές και παρακινήθηκαν από τον ρήτορα Δημοσθένη να επαναστατήσουν και αυτοί. Γρήγορα όμως ο Αλέξανδρος κινήθηκε προς τη νότια Ελλάδα και ανανέωσε την κυριαρχία που είχε επιβάλει ο πατέρας του. Η Θήβα τιμωρήθηκε με πλήρη ισοπέδωση. Έγινε εξαίρεση μόνο για τους ναούς και το σπίτι του ποιητή Πίνδαρου. Εξι χιλιάδες Θηβαίοι σκοτώθηκαν και επτά χιλιάδες πουλήθηκαν δούλοι.

Το 334 ο Αλέξανδρος περνάει τον Ελλήσποντο με πενήντα χιλιάδες στρατιώτες, για να κάνει την εκστρατεία που είχε προγραμματίσει ο Φίλιππος. Βασιλιάς των Περσών ήταν τότε ο Δαρείος ο Γ'. Η πρώτη μάχη με τους Πέρσες έγινε στον Γρανικό ποταμό το 334. Ο Αλέξανδρος νίκησε εύκολα και σκότωσε όλους τους Έλληνες της Μικράς Ασίας που συνεργάσθηκαν με τους Πέρσες. Μετά από αυτή τη νίκη, οι υπόλοιπες ελληνικές πόλεις της Ασίας πήγαν με το μέρος του.

Στην επόμενη μεγάλη μάχη, στην Ισσό το 333, ο Αλέξανδρος αιχμαλώτισε τη σύζυγο του Δαρείου, τη μητέρα του και δύο κόρες του. Η νίκη του Αλέξανδρου ήταν τόσο μεγάλη, ώστε να αναγορεύσει τον εαυτό του Μέγα Βασιλέα των Περσών.

Στη συνέχεια, ο Αλέξανδρος πολιορκεί και καταλαμβάνει τη φοινικική πόλη Τύρο, απορρίπτει τις προτάσεις του Δαρείου για ειρήνη, και κατευθύνεται προς την Αίγυπτο. Η Αίγυπτος παραδόθηκε χωρίς μάχη, γιατί δεν διέδτε στρατό για να την υπερασπισθεί, ενώ οι ιερείς της υποδέχθηκαν τον Αλέξανδρο ως γιο του Αμωνα Δία. Πολλοί ιστορικοί θεωρούν ότι ο Αλέξανδρος επιθυμούσε αυτόν τον χαρακτηρισμό και πίστευε ότι ήταν γιος θεού.

Μετά την αναγορεύσή του αυτή, έκτισε την πόλη Αλεξάνδρεια και

κατόπιν πέρασε τους ποταμούς Τίγρη και Ευφράτη και συνάντησε τον Δαρείο και τον στρατό του στα Γαυγάμηλα, όπου ο Αλέξανδρος είχε τη μεγαλύτερη νίκη του, το 331. Ο Δαρείος διέφυγε, αλλά ο Αλέξανδρος ήταν αναμφισβήτητα πλέον ο κύριος του περσικού κράτους. Ως επιβεβαίωση, κατέλαβε τα Σούσα, την πρωτεύουσα του κράτους, και κατόπιν την Περσέπολη, όπου έκαψε τα βασιλικά ανάκτορα. Λίγο αργότερα, οι στρατιώτες του Αλέξανδρου ανακάλυψαν τον Δαρείο νεκρό, δολοφονημένο πιθανόν από κάποιον στρατιώτη της συνοδείας του.

Το τέλος του Πολέμου

Η αυτοανακήρυξη του Αλέξανδρου ως βασιλιά της Περσίας, εκτός από την πολιτική και στρατιωτική σημασία που είχε, φαίνεται ότι επηρέασε ανάλογα τη συμπεριφορά και τον χαρακτήρα του. Ο Αλέξανδρος πλέον ντύεται και ζει με τον τρόπο και τη χλιδή της περσικής αυλής. Η δολοφονία του Δαρείου πιθανόν να δημιούργησε στον Αλέξανδρο την υπογία πως κινδύνευε και ο ίδιος και για αυτό δεν εμπιστευόταν πλέον τους ανθρώπους της ακολουθίας του. Συχνά τους υποπευόταν ότι προσπαθούσαν να τον δολοφονήσουν και εξετέλεσε με αυτή την κατηγορία. Κάποτε μάλιστα σκότωσε και έναν παλιό του φίλο, επειδή προσπάθησε να ασκήσει κριτική για τη συμπεριφορά του. Γενικώς, οι παλιοί του σύντροφοι αντικαταστάθηκαν από αυλικούς που τον κολάκευαν, επαινούσαν τις πράξεις του, διέκριναν σε αυτές θεϊκή δικαιοσύνη και συμπεριφορά και διαβεβαίωναν τον Αλέξανδρο πως ήταν γιος θεού.

Στο μεταξύ, συνέχισε το πολεμικό του έργο και παντρεύτηκε τη Ρωξάνη, που ήταν κόρη ενός ντόπιου ηγεμόνα, ο οποίος προέβαλλε αντίσταση. Σκοπός όμως του Αλέξανδρου ήταν να βρει ένα φυσικό όριο, το οποίο θα ήταν και όριο της αυτοκρατορίας του, και για αυτό εισέβαλε στην Ινδία, ελπίζοντας ότι κατόπιν θα αντίκρυζε τον ωκεανό. Γενικώς όμως, οι γεωγραφικές γνώσεις ήταν τέτοιες, ώστε, αντικρίζοντας τον Ινδό ποταμό, να θεωρήσει ότι έφτασε στις πηγές του Νείλου. Μοναδικό κριτήριο για αυτή την εσφαλμένη εντύπωση αποτέλεσαν οι κροκόδειλοι, τους οποίους είχε ξανασυναντήσει στην Αίγυπτο.

Η επιτυχής εισβολή του Αλέξανδρου στην Ινδία δεν συνοδεύτηκε από την επιθυμία του στρατού να συνεχίσει τον πόλεμο. Από τους Μακεδόνες πολεμιστές πολλοί είχαν σκοτωθεί, άλλοι είχαν ήδη επιστρέψει ή είχαν εγκατασταθεί στις πόλεις που ίδρυε ο Αλέξανδρος και οι λίγοι που είχαν

παραμένει στο στράτευμα επέμεναν πως έπρεπε να σταματήσει ο πόλεμος. Κάτω από αυτή την πίεση του στρατού, ο Αλέξανδρος αποφάσισε το 326 να σταματήσει την επέκτασή του προς την Ανατολή και επέστρεψε στα Σούσα, όπου παντρεύτηκε την κόρη του Δαρείου και έτσι απόκτησε και δεύτερη σύζυγο.

Για ένα διάστημα ασχολήθηκε με τη διοίκηση του κράτους του, ώσπου το 323, σε μια επίσκεψή του στη Μεσοποταμία, προσεβλήθη από μια επιδημική αρρώστια, πιθανόν ελονοσία, και πέθανε λίγο πριν συμπληρώσει το 33ο έτος της ηλικίας του. Ο Αλέξανδρος πέθανε στα ανάκτορα της Βαβυλώνας και ήταν το μοναδικό μέλος της οικογένειάς του που δεν δολοφονήθηκε. Αμέσως μετά τον θάνατό του, δολοφονήθηκαν ο γιος του, που τον είχε αποκτήσει με τη Ρωξάνη, η μητέρα του Ολυμπιάδα, και ένας ετεροθαλής αδελφός του. Έτσι, δεν απέμεινε κανένα μέλος της οικογένειάς του, για να διεκδικήσει τον θρόνο. Το δικαίωμα της διαδοχής μεταβιβάστηκε στους στρατηγούς του, οι οποίοι μοιράστηκαν μεταξύ τους τις περιοχές που είχε κατακτήσει ο Αλέξανδρος.

Η Ελληνιστική Εποχή

Ο Αλέξανδρος ίδρυσε περίπου εξήντα πόλεις κατά τη διάρκεια της εκστρατείας του, στις οποίες συνήθως έδινε το όνομά του. Η σημαντικότερη από αυτές ήταν η Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου, η οποία αναδείχθηκε σε πολύ μεγάλο πολιτιστικό κέντρο αυτή την εποχή, ενώ η Αθήνα συνέχισε να παρακμάζει. Από τις υπόλοιπες πόλεις που ίδρυσε ο Αλέξανδρος μερικές δεν αναπτύχθηκαν καθόλου και παρέμειναν στην ουσία στρατιωτικές βάσεις. Μερικές άλλες όμως αναπτύχθηκαν και έγιναν πόλεις, με τα χαρακτηριστικά των αρχαίων ελληνικών πόλεων.

Ο Αλέξανδρος φρόντιζε να παντρεύει τους στρατιώτες του με ντόπιες γυναίκες και έτσι επέβαλλε τον ελληνικό τρόπο ζωής και την ελληνική γλώσσα. Το μέτρο αυτό είχε μεγαλύτερη επιτυχία στις περιοχές της Μεσογείου, στις οποίες καθιερώθηκε η ελληνική γλώσσα εκείνης της εποχής ως γλώσσα του εμπορίου, της τέχνης και της διπλωματίας. Ο όρος πάντως "ελληνιστικός πολιτισμός" υποδηλώνει τον πολιτισμό, ο οποίος δημιουργήθηκε από την ανάμειξη της ελληνικής σκέψης με τις ντόπιες συνήθειες των ανατολικών περιοχών.

Την εποχή αυτή, που αρχίζει με τον θάνατο του Αλέξανδρου, δεν έχουμε μεγάλη λογοτεχνική παραγωγή, αλλά πάντως ιδρύονται βιβλιο-

θήκες, στις οποίες δημιουργείται η παράδοση να αντιγράφονται και να διαφυλάσσονται τα έργα των προηγούμενων αιώνων. Χάρη σε αυτή την παράδοση της αντιγραφής, που συνεχίστηκε για πάρα πολλούς αιώνες, διασώθηκαν τα έργα της αρχαιότητας έως τη σύγχρονη εποχή. Χαρακτηριστικό στοιχείο πάντως της ελληνιστικής περιόδου μπορεί να θεωρηθεί η μετάφραση της Π. Διαθήκης στην ελληνική γλώσσα, που έγινε το 250 π. Χ. περίπου. Η μετάφραση αυτή έγινε για τις ανάγκες των Εβραίων της εποχής, πράγμα που δείχνει πόσο είχε διαδοθεί και επιβληθεί η ελληνική γλώσσα.

Ο Αριστοτέλης

Θα πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι ο ελληνιστικός πολιτισμός δεν οφείλεται μόνο στον Αλέξανδρο και στην ανάμειξη του ελληνικού στοιχείου με το ανατολικό αλλά και στη μεγάλη επίδραση του φιλόσοφου Αριστοτέλη, που ήταν δάσκαλος του Αλέξανδρου και πέθανε ένα χρόνο μετά το θάνατο του μαθητή του.

Ο Αριστοτέλης γεννήθηκε στη Χαλκιδική αλλά πέρασε τα νεανικά του χρόνια στην Αθήνα ως μαθητής του Πλάτωνα. Αργότερα, επέστρεψε στη Μακεδονία για να γίνει δάσκαλος του Αλέξανδρου. Ο Αριστοτέλης δεν ενδιαφερόταν μόνο για τις φιλοσοφικές ιδέες, όπως ο Πλάτων, αλλά τον απασχολούσε πολύ η επιστημονική έρευνα. Ίσως σε επίδραση του δασκάλου του να οφείλεται το ότι ο Αλέξανδρος στην εκστρατεία του συνοδευόταν και από φιλόσοφους, ιστορικούς, βοτανολόγους και γεωγράφους. Πάντως, όταν ο Αλέξανδρος έφυγε για την εκστρατεία του, ο Αριστοτέλης επέστρεψε στην Αθήνα και ίδρυσε σχολή, στην οποία, εκτός από τη διδασκαλία της φιλοσοφίας, είχε συμπεριλάβει και τη μελέτη της φύσης και παρότρυνε τους μαθητές του να συλλέγουν και να μελετούν είδη από τον φυτικό και ζωικό κόσμο. Ο Αριστοτέλης έγραψε πολλά βιβλία σχετικά με τη μελέτη της φύσης και επηρέασε βαθύτατα την ερευνητική σκέψη έως την εποχή του ευρωπαϊκού διαφωτισμού, παρ' όλο βέβαια που μερικές παρατηρήσεις του γύρω από τη βιολογία αποδείχθηκαν λάθος.

Ο Αριστοτέλης, όπως είπαμε και προηγουμένως, επηρέασε πολύ την ελληνιστική σκέψη και δημιούργησε μεγάλο ενδιαφέρον για έρευνα. Την επίδραση του Αριστοτέλη μπορούμε κυρίως να διακρίνουμε σε επιστήμονες εκείνης της εποχής, όπως στον Ευκλείδη στον χώρο της γεωμετρίας και τον Αρχιμήδη στον χώρο της φυσικής.

Την εποχή των μεγάλων κατακτήσεων του Αλέξανδρου η Ρώμη ήταν απλώς το κέντρο μιας αγροτικής περιφέρειας, που αργά αργά άρχιζε να αναπτύσσεται. Σε λίγους αιώνες όμως εξελίχθηκε σε μια πολύ μεγάλη αυτοκρατορία, με πολύ μεγαλύτερη έκταση από εκείνη που είχε το κράτος του Αλέξανδρου και κυρίως με πολύ μεγαλύτερη διάρκεια.

Οι γνώσεις μας γύρω από την προέλευση και την πρώιμη ιστορία των Ρωμαίων είναι πολύ λίγες και, όπως συνήθως, βασίζονται σε μεγάλο βαθμό στη μυθολογία. Οι αρχαιολόγοι πάντως θεωρούν ότι οι πρόγονοι των Ρωμαίων ξεκίνησαν από την Ασία και εγκαταστάθηκαν στην εύφορη πεδιάδα του ποταμού Τίβερη γύρω στο 1000 π. Χ. Οι πρώτοι αυτοί κάτοικοι, που ονομάζονταν "Λατίνοι", μιλούσαν μια γλώσσα που εξελίχθηκε σταδιακά στη "Λατινική", τη γλώσσα δηλαδή του ρωμαϊκού κράτους.

Οι πρώτοι κάτοικοι της Ρώμης εγκαταστάθηκαν στη νότια όχθη του Τίβερη, μέσα σε καλύβες που κατασκεύαζαν από πηλό. Οι κλιματολογικές συνθήκες τους επέτρεψαν να καλλιεργούν πολύ βασικούς καρπούς και να παράγουν σιτηρά, λάδι και κρασί. Ο ποταμός και το λιμάνι της Οστίας, που βρίσκονταν πολύ κοντά, επέτρεψαν να αναπτυχθεί το εμπόριο με πληθυσμούς που επίσης είχαν εγκατασταθεί στην Ιταλία, καθώς και με λαούς της Μεσογείου.

Το Πολίτευμα

Οι Ρωμαίοι ήταν περήφανοι για το πολίτευμά τους, επειδή από πολύ νωρίς δεν είχαν βασιλιά. Η λατινική λέξη που χρησιμοποιούσαν για να αποδώσουν την έννοια του κράτους ήταν "Respublica" και από αυτή προέρχεται η σύγχρονη αγγλική λέξη "republic", που σημαίνει "κράτος χωρίς βασιλιά". Από το 500 π. Χ. περίπου η ανώτατη εξουσία της Ρώμης ήταν συγκεντρωμένη σε δύο εκλεγόμενα πρόσωπα, τους "ύπατους". Οι ύπατοι ήσαν δύο, για να μπορεί ο ένας να ελέγχει τον άλλον και έτσι να αποφεύγονται οι αυδαιρεσίες. Σε περίπτωση διαφωνίας μεταξύ τους, μπορούσε ο ένας να ασκήσει "veto" στις αποφάσεις του άλλου. Η λέξη "veto", που χρησιμοποιείται και σήμερα με τον ίδια έννοια, είναι λατινική και σημαίνει "απαγορεύω". Οι ύπατοι εκλέγονταν για ένα χρόνο από τη συνέλευση των πολιτών, η οποία ήταν υπεύθυνη για την εκλογή και άλλων αξιωματούχων του κράτους. Επειδή η εξουσία των υπάτων διαρκούσε μόνο ένα έτος και επομένως αναλάμβαναν τη διακυβέρνηση

ση του κράτους συνεχώς πρόσωπα χωρίς πείρα, υπήρχε και ένα άλλο συμβουλευτικό σώμα, η "σύγκλητος", που ήταν ένα είδος βουλής. Η λατινική λέξη για τη σύγκλητο είναι "senatus" και προέρχεται από τη λέξη "senex", που σημαίνει "γέρος". Επομένως, μπορούμε να πούμε ότι "senatus" σήμαινε "γερουσία". Στις Η.Π.Α. σήμερα χρησιμοποιούν την ίδια σχεδόν λέξη για τη γερουσία, δηλαδή "senate". Οι ύπατοι, μετά τον ένα χρόνο της διακυβέρνησης που είχαν, γίνονταν ισόβια μέλη της συγκλήτου. Για αυτόν τον λόγο, σταδιακά η σύγκλητος απέκτησε μεγάλη εξουσία και ήταν προς το συμφέρον των υπάτων να τη διατηρεί. (Γιατί;) Η συνέλευση των πολιτών και η σύγκλητος μπορούμε να πούμε ότι ήσαν οι δύο ισχυροί δεσμοί της ρωμαϊκής δημοκρατίας. Την ισχύ αυτών των δύο δεσμών διακρίνουμε στα αρχικά γράμματα SPQR, που ήταν χαραγμένα στα ρωμαϊκά νομίσματα και διακοσμούσαν τα εμβλήματα και τις σημαίες των Ρωμαίων. Τα αρχικά αυτά αντιστοιχούν στις λέξεις "Senatus Populus-Que Romanus", που σημαίνουν "Η Σύγκλητος και ο Ρωμαϊκός Λαός".

Οι Κοινωνικές Τάξεις

Από πολύ νωρίς είχαν δημιουργηθεί δύο κοινωνικές τάξεις στους Ρωμαίους. Την ανώτερη κοινωνική τάξη αποτελούσαν οι ευγενείς, οι οποίοι ονομάζονταν "πατρίκιοι", και την κατώτερη οι αγρότες, οι μικροέμποροι και οι τεχνίτες, που συνολικά ονομάζονταν "πληβείοι". Οι πατρίκιοι είχαν στην ιδιοκτησία τους μεγάλα κτήματα και έλεγχαν την οικονομία του κράτους. Αν και αριθμητικά ήσαν πολύ λιγότεροι από τους πληβείους, είχαν περισσότερες γήφους στη συνέλευση των πολιτών από όσες είχε το σύνολο των πληβείων. Επίσης, οι ύπατοι και οι αξιωματούχοι του κράτους προέρχονταν αποκλειστικά από τους πατρίκιους, και έτσι ολόκληρη η εξουσία ήταν συγκεντρωμένη σε αυτή την τάξη.

Η μεγάλη διαφορά που υπήρχε ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις οδήγησε τους πληβείους σε επανάσταση, με αποτέλεσμα να τους παραχωρηθούν ορισμένα δικαιώματα. Αρχικά δόθηκε η δυνατότητα στους πληβείους να εκλέγουν κάθε χρόνο δύο δημάρχους (και αργότερα δέκα), οι οποίοι αναλάμβαναν να τους προστατεύουν από τις αυθαιρεσίες των πατρικίων. Οι δήμαρχοι δεν μπορούσαν οι ίδιοι να πάρουν αποφάσεις ή να νομοθετήσουν, αλλά μπορούσαν να ασκήσουν "veto" στις αποφάσεις των άλλων αξιωματούχων, ακόμη και των υπάτων, και έτσι απέκτησαν ουσιαστικά μεγάλη δύναμη.

Σταδιακά οι πληβείοι απέκτησαν μεγαλύτερα δικαιώματα και περίπου το 350 π. Χ. διασφάλισαν τη δυνατότητα να εκλέγονται στα ανώτερα αξιώματα. Επέβαλαν μάλιστα τουλάχιστον ο ένας ύπατος να προέρχεται από την τάξη των πληβείων. Παρ' όλα αυτά, οι διαφορές ανάμεσα στις δύο τάξεις δεν εξαλείφθηκαν ποτέ και η εξουσία παρέμενε συγκεντρωμένη σε λίγες πλούσιες οικογένειες.

Οι Πόλεμοι στην Ιταλία

Οι Ρωμαίοι αρχικά αντιμετώπισαν πολλούς εχθρούς και για πολλούς αιώνες προσπαθούσαν να επιβάλουν την κυριαρχία τους στην Ιταλία. Πρώτα αντιμετώπισαν τους Ετρούσκους, έναν ισχυρό και πολιτισμένο λαό που κατοικούσε στη βόρεια Ιταλία, κατόπιν τους Γαλάτες, που έκαναν επιδρομές από το βορρά, τους Σαμνίτες, που κατοικούσαν στα ορεινά της κεντρικής Ιταλίας, και τέλος κατέλαβαν τις ελληνικές αποικίες της Ιταλίας. Από τις πιο δύσκολες πολεμικές επιχειρήσεις για τον νικηφόρο ρωμαϊκό στρατό ήταν η κατάληψη μιας ελληνικής πόλης, του Τάραντα, κοντά στο σημερινό Πρίντεζι. Οι Έλληνες του Τάραντα ζήτησαν τη βοήθεια του Πύρρου, του Έλληνα βασιλιά της Ηπείρου. Παρά τις πολύ μεγάλες πολεμικές δυνάμεις του, ο Πύρρος νικήθηκε οριστικά το 275 π. Χ. και επέστρεψε στην Ηπειρο, ενώ οι Ρωμαίοι έγιναν κύριοι ολόκληρης της Ιταλίας.

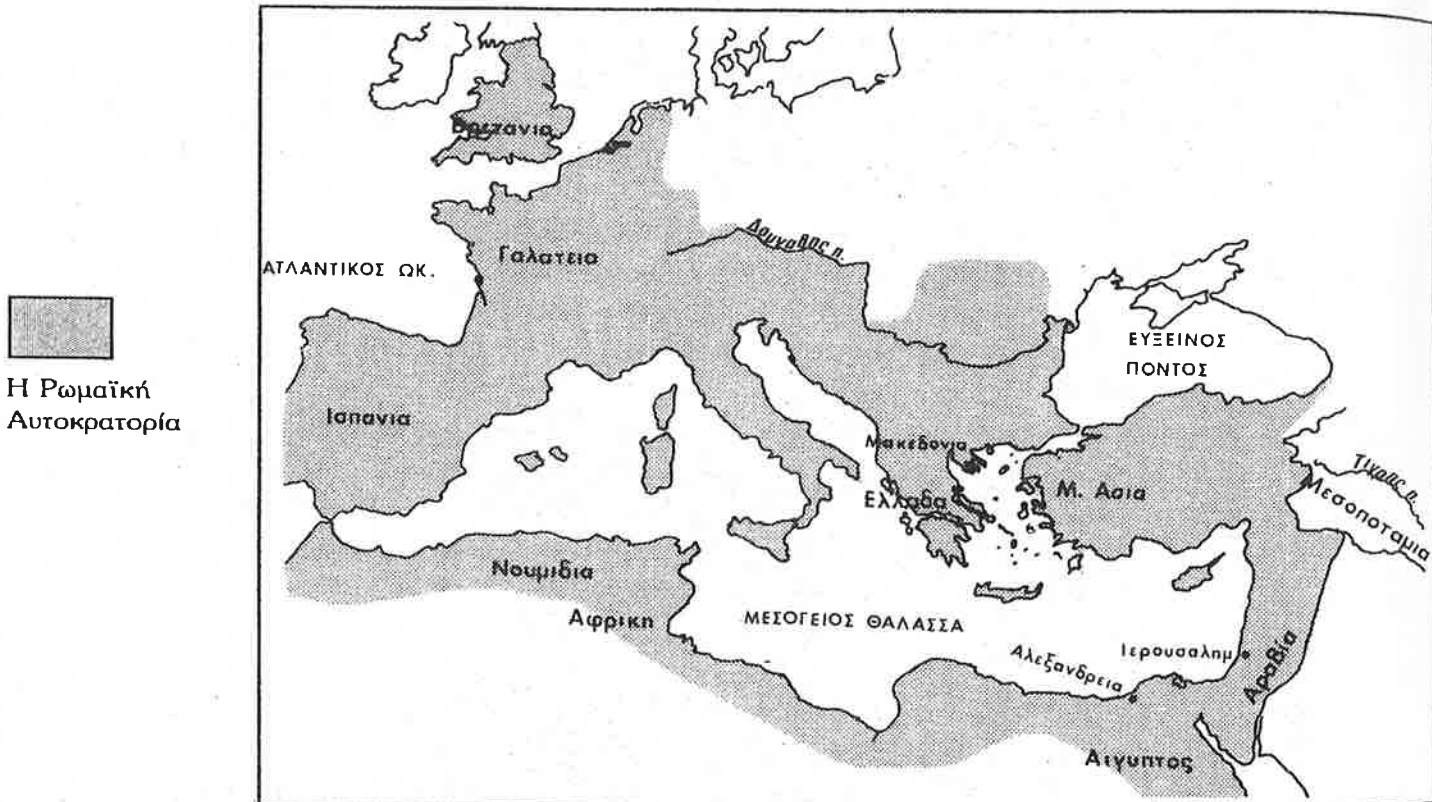
Το δικαίωμα του Ρωμαίου πολίτη δόθηκε και σε κατοίκους άλλων πόλεων της Ιταλίας, οι οποίοι μπορούσαν να πηγαίνουν στη Ρώμη για να συμμετάσχουν στη συνέλευση του λαού. Για αυτό το σκοπό κατασκευάστηκε ένα εξαιρετικό οδικό δίκτυο, με αντιπροσωπευτικότερο παράδειγμα την Αππία Οδό, μήκους 376 χιλιομέτρων.

Οι Καρχηδονιακοί Πόλεμοι

Μετά την επικράτησή τους σε ολόκληρη την Ιταλία, οι Ρωμαίοι έστρεψαν το ενδιαφέρον τους στη Σικελία, η οποία ελεγχόταν σε πολύ μεγάλο βαθμό από την Καρχηδόνα, το εμπορικό κέντρο που είχαν ιδρύσει οι Φοίνικες στη Βόρεια Αφρική. Επιπλέον, υπήρχε σύγκρουση συμφερόντων ανάμεσα στους Καρχηδόνιους και τους Ρωμαίους, λόγω του εμπορίου στη δυτική Μεσόγειο, το οποίο βρισκόταν στα χέρια των Καρχηδο-

νίων. Η ανάπτυξη του ρωμαϊκού εμπορίου και οι δικεκδικήσεις στη Σικελία υπήρξαν η αιτία για να αρχίσει το 264 π. Χ. ένας πόλεμος ανάμεσα στους δύο λαούς, ο οποίος τέλειωσε το 146 π. Χ. με συντριπτική ήττα των Καρχηδονίων και ισοπέδωση της Καρχηδόνας.

Η πιο κρίσιμη περίοδος αυτού του πολέμου αρχίζει το 218, με την εκστρατεία του Αννίβα, στρατηγού των Καρχηδονίων, στην Ιταλία. Ο Αννίβας οδήγησε στρατό από 100.000 στρατιώτες εναντίον της Ιταλίας οδικώς, δια μέσου της Ισπανίας και της Γαλλίας. Η διάβαση των Αλπεων ήταν τόσο δύσκολη, λόγω των καιρικών συνθηκών, ώστε μόλις το ένα τέταρτο του αρχικού στρατού έφθασε στην Ιταλία. Ο Αννίβας αρχικά κέρδισε δύο πολύ σημαντικές μάχες, αλλά το 203 έπρεπε να επιστρέψει εσπευσμένα στην πατρίδα του, γιατί ο ρωμαϊκός στρατός με

στρατηγό τον Σκιπίωνα βάδιζε εναντίον της Καρχηδόνας. Ο Αννίβας τελικά νικήθηκε από το στρατό του Σκιπίωνα το 202 στη μάχη της Ζάμας, κοντά στην Καρχηδόνα. Η ήττα των Καρχηδονίων ήταν οριστική και μετά από λίγο καιρό ο Αννίβας αυτοκτόνησε. Παρά τη συνεχή πλέον παρακμή της Καρχηδόνας, οι Ρωμαίοι αποφάσισαν μετά από πενήντα χρόνια να καταστρέψουν τελείως αυτή την πόλη και να σκοτώσουν τους κατοίκους της.

Η Δημοκρατία σε Κίνδυνο

Οι μακροχρόνιοι πόλεμοι δημιούργησαν νέα κρίση στις σχέσεις ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις. Όσοι προέρχονταν από πλούσιες οικογένειες είχαν υψηλά αξιώματα στη διοίκηση του στρατού και επέστρεφαν στα σπίτια τους μετά τον πόλεμο πλουσιότεροι, λόγω των χρημάτων και των λαφύρων που έπαιρναν. Αντίθετα, οι φτωχοί που υπηρετούσαν ως απλοί στρατιώτες έβρισκαν τις οικογένειές τους χρεωμένες και αναγκάζονταν να πουλούν στους πλούσιους τα κτήματά τους, για να εξοφλήσουν τα χρέη τους. Στα κτήματα όμως των πλουσίων εργάζονταν πλέον δούλοι, που προέρχονταν κυρίως από τους κατακτημένους λαούς, με αποτέλεσμα οι φτωχοί και χωρίς ιδιοκτησία αγρότες να μην έχουν εργασία και εισόδημα.

Η κοινωνική όξυνση ήταν πολύ μεγάλη και όταν έγιναν δήμαρχοι οι αδελφοί Γράκχοι, ο Τιβέριος και ο Γάιος, ζήτησαν να ληφθούν μέτρα που να προστατεύουν τους φτωχούς. Αποτέλεσμα των διεκδικήσεων που διατύπωναν οι αδελφοί Γράκχοι ήταν να δολοφονηθούν και οι δύο, χωρίς να γίνει καμιά παραχώρηση προς τους ακτήμονες. Με τη δολοφονία των δύο δημάρχων άρχισε μια διαμάχη, που κράτησε εκατό χρόνια και είχε ως αποτέλεσμα την άνοδο στην εξουσία πολλών στρατιωτικών, οι οποίοι εκμεταλλεύονταν τη δύναμη που αποκτούσαν σε νικηφόρους επεκτατικούς πολέμους για να αναλάβουν τη διακυβέρνηση της Ρώμης. Συνήθως αυτοί οι στρατιωτικοί είχαν ένα μικρό ή μεγάλο στρατό, τον οποίο οδηγούσαν σε νικηφόρες μάχες. Κατόπιν, κέρδιζαν την αφοσίωση των στρατιωτών τους μέσω των λαφύρων που μοιράζονταν μεταξύ τους, και επέστρεφαν δριαμβευτές στη Ρώμη. Στη συνέχεια, με την υποστήριξη του στρατού τους, εξολόθρευαν τους πολιτικούς τους αντιπάλους, οπότε ο δρόμος προς την εξουσία γινόταν εύκολος.

Αυτή την περίοδο το ρωμαϊκό κράτος επεκτάθηκε πολύ και προς τη δύση και προς την ανατολή και έτσι δόθηκαν πολλές ευκαιρίες σε στρατηγούς να αποκτήσουν μεγάλη πολιτική εξουσία. Χαρακτηριστικά παραδείγματα στρατιωτών που εκμεταλλεύτηκαν τις πολεμικές τους επιτυχίες ήταν οι Μάριος, Σύλλας, Πομπήιος και Ιούλιος Καίσαρ. Οι δύο τελευταίοι δεν δίστασαν να οδηγηθούν σε εμφύλιο πόλεμο, που έληξε με τη δολοφονία του Πομπήιου στην Αίγυπτο. Ο Ιούλιος Καίσαρ απέκτησε πολύ μεγάλη δύναμη και άρχισε να συμπεριφέρεται σαν αυτοκράτορας. Δεν δίστασε μάλιστα να κυκλοφορήσει και νόμισμα διακοσμημένο με την κεφαλή του. Ο κίνδυνος να ανακηρύξει τον εαυτό του βασιλιά ήταν τόσο μεγάλος, ώστε οι Βρούτος και Κάσσιος να πείσουν τη σύγκλητο να συγκατατεθεί στη δολοφονία του.

Το Τέλος της Δημοκρατίας

Η δολοφονία του Καίσαρα δεν απέτρεψε τελικά τους κινδύνους κατά της δημοκρατίας που είχαν συσσωρευτεί. Ο Οκταβιανός, που ήταν ανηψιός του Καίσαρα, και ο Αντώνιος, που ήταν φίλος του, ανασυγκρότησαν τον στρατό τους και αρχικά δολοφόνησαν 2.300 πολιτικούς τους αντιπάλους. Κατόπιν, αντιμετώπισαν επιτυχώς τον στρατό του Κάσσιου και του Βρούτου, που είχε παραταχθεί στους Φιλίππους, στην Ελλάδα, το 42 π. Χ. Ο Κάσσιος και ο Βρούτος, όταν είδαν τον στρατό τους να καταστρέφεται, προτίμησαν να αυτοκτονήσουν.

Ο Οκταβιανός και ο Αντώνιος αποφάσισαν να χωρίσουν το κράτος στα δύο. Ενώ όμως ο Αντώνιος ζούσε στην Αίγυπτο με τη βασίλισσα Κλεοπάτρα, ο Οκταβιανός συγκέντρωσε στρατό για μια τελική αναμέτρηση, που θα τον έκανε μοναδικό κύριο ενός τεράστιου κράτους. Η κρίσιμη ναυμαχία έγινε το 31 π. Χ. στο Ακτιο, στη δυτική Ελλάδα. Η νίκη του Οκταβιανού οδήγησε τον Αντώνιο και την Κλεοπάτρα πίσω στην Αίγυπτο, όπου αυτοκτόνησαν.

Ο Οκταβιανός, αν και κυβέρνησε ως μονάρχης, απέφυγε τον τίτλο του βασιλιά και διατήρησε την σύγκλητο, από την οποία ζήτησε να του δοθεί "imperium", δηλαδή απεριόριστη εξουσία. Το "imperium" είχε δοθεί και στον Καίσαρα αλλά, ενώ στην περίπτωση του Καίσαρα δινόταν για ένα διάστημα και ανανεωνόταν, στον Οκταβιανό παραχωρήθηκε για πάντα. Ο Οκταβιανός, εφόσον είχε το "imperium", αναγνωριζόταν ως "imperator", δηλαδή "αυτοκράτορας". Επιπλέον, ο Οκταβιανός πήρε τον τίτλο "Augustus" (Αύγουστος), που σημαίνει "μεγαλειότατος", και με αυτό το όνομα έμεινε γνωστός στην Ιστορία. Επιπλέον, φρόντισε να ορίσει κληρονομικό διάδοχο της εξουσίας του τον δευτερότοκο γιό, τον Τιβέριο. Έτσι έληξε οριστικά η περίοδος της δημοκρατίας και άρχισε η ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Η δημοκρατία θα ξαναεμφανιστεί ως πολίτευμα μετά από πάρα πολλούς αιώνες, στη νεότερη εποχή.

Με την άνοδο στην εξουσία του Αυγούστου σταμάτησαν οι πόλεμοι που συγκλόνιζαν το ρωμαϊκό κράτος για πολλά χρόνια. Παρά τις προσωπικές τους αυδαιρεσίες και αντιδικίες, για δύο αιώνες οι Ρωμαίοι αυτοκράτορες διοικούσαν το κράτος τους σε ένα κλίμα ειρήνης. Η μακρά αυτή περίοδος ειρήνης έμεινε στην Ιστορία με το όνομα "Pax Romana", δηλαδή "Ρωμαϊκή Ειρήνη".